

DICHTER DER NEDERLANDEN

Nisrine Mbarki Ben Ayad (Tilburg, 1977) is de nieuwe Dichter der Nederlanden. Op 1 februari werd zij ingehuldigd als nationaal ambassadeur voor de poëzie. Het selectiecomité typeert Mbarki Ben Ayad als een dichter „die zowel kritisch als verbindend is, die een spiegel durft voor te houden en daarvoor de taal effectief weet in te zetten”, en bewondert „de poëtische kwaliteit van haar werk, waarin ze zware dingen zangerig weet te maken”.

beginselverklaring

1
zij

op een novemberochtend
kijk ik in de ogen d'une face feminine dat het mijne is geworden

heb je jezelf ooit van bovenaf gezien
de patronen die je achterlaat terwijl je voortbeweegt op aarde
dress toujours like je naar een veldhospitaal gaat

la parole heeft een prijs
dans toutes mes langues
اللي ما فهمكش خسر ك

het gezicht in de spiegel zal een geschiedenis schrijven
bruin en vrouwelijk

2
we

elk woord heeft naast een prijs een schaduw
in die schaduw herkennen we elkaar

zelfverklaarde overwinnaars tekenen in rechte lijnen
de geschiedenis op
we are the results van het Europese schier-continent
we zijn generaties flinterdun rookvlees

drones en draken doen het veldwerk
legers ontginnen grillig mensen
de geschiedenis is voedzaam en warm
in de snelkookpan van de beschaving
Andalusië is nog altijd taai

en schaamte is de schitterende vrouw van de duivel

3
jij en ik

we bogen voor gewelven in rotsen en vergaten
deinsden op zoute golven en herinnerden ons
we adjusted our feathers lightly above the ocean
we ontstaken ooit vuur en lieten zeeschuim trillen
in ons gehemelte werd het universum gelezen

jij de jongen die ik als kind in mijn dromen zag
vertelt over de hibiscusheggen uit onze jeugd
we trokken tegelijk de stampers uit de bloemen
zogen de nectar eruit
ieder aan zijn kant van de heg
zonder elkaar ooit te zien

4
wij

the tones of my ancestors تنبض في دي
ouders keren naar hun geboortegrond en lachen als kinderen
while I attend board meetings
om uiteindelijk waardig mijn taken neer te leggen
het woord kleeft bijt kwijlt claimt en eist

ik leef tussen landtongen
het zorgvuldige weefsel van zes talen
zout van water dat droogde op onze huid
de zachte bladeren van de hibiscus waar we in elkaar verdwenen

cette face zal een geschiedenis schrijven
het wintergezicht dat we geworden zijn

NISRINE MBARKI BEN AYAD

Landbouw
Strijd om de
grond legt
Nederland lam
IN HET NIEUWS 4-5

Iran-VS
Nieuw gesprek
over nucleair
akkoord
IN HET NIEUWS 8

Bezuiniging
'Preventie is
oplossing voor
de zorgkosten'
ECONOMIE 18-19

Chloe Dalton
Bestseller over
een toevallig
ontdekt haasje
BOEKEN C4-5

DRIE KWESTIES **RUIMTELIJKE ORDENING**

De felle strijd om landbouwgrond legt het land lam

Nederland zoekt ruimte voor huizen, natuur, energie, defensie en duurzamere landbouw. Maar het cruciale ingrediënt ontbreekt: grond. En dat heeft de overheid aan zichzelf te wijten.

Enzo van Steenberghe
AMSTERDAM

Het werkte altijd zo goed, het verstandshuwelijk tussen stad en landelijk gebied. Steden ontwikkelden zich decennialang als aantrekkelijke woonplekken met hoogproductieve sectoren die maakten dat Nederland in de top van veel internationale lijstjes prijkte. De landbouw produceerde goed en goedkoop voedsel - ook wereldtop - en hield groene ruimte open. Meer huizen nodig? Dan werden op landbouwgrond Vinex-wijken gebouwd. Gedoe alom natuurlijk, maar de relatie bleef in balans.

Maar het verstandshuwelijk is voorbij, schrijft de Raad voor de leefomgeving en infrastructuur (Rli) in een lijvig advies over de rol van grondgebruik in het landelijk gebied. In het rapport *Grond voor verbetering* schetst de kabinetsadviseur het beeld van een land dat zichzelf ernstig in de knoop heeft gebracht. Een land dat zoekt naar ruimte voor huizen, bloeiende natuur, energie, oefenterreinen voor defensie en duurzamere landbouw.

Voor alles ontbreekt het cruciale ingrediënt, schrijft de Raad: grond. Dat wil zeggen: er is wel grond, maar dat is landbouwgrond. Dus een „straatje of wijkje erbij”, of dertig „grootschalige nieuwbouwalocaties”, zoals in het regeerakkoord staat, klinken misschien goed, maar het kan alléén als agrarische grond vrijkomt. En die landbouw heeft óók meer grond nodig om duurzamer te worden.

Er is afgelopen tientallen jaren veel kapotgemaakt, waardoor de balans tussen stad en land verdween, conclu-

deert de Raad. Vooral door de overheid zelf, die volgens de adviseurs slechte keuzes heeft gemaakt. De ruimte die Nederland nodig heeft om een nieuwe toekomst op te bouwen, komt totaal niet meer overeen met hoe het landoppervlakte is verdeeld.

Drie manieren waarop het verkeerd gaat met de grond in Nederland.

1 Te veel land in boerenhanden: twee derde van Nederland is agrarisch terrein

Het platteland, bestaat dat nog? Volgens het CBS woont nog maar 17 procent van de Nederlanders in een ‘niet-stedelijk gebied’. En toch: fiets, rijd, trein door het land, en wat je ziet is landbouwgrond. Twee derde van Nederland is agrarisch terrein.

Dat „schuurt”, schrijft de Raad, omdat de landbouw een te „zware wissel” trekt op de natuur. De ‘basiskwaliteit’ van de natuur is in minder dan 10 procent van het landelijk gebied op orde, de waterkwaliteit is in 90 procent van het oppervlaktewater onvoldoende, de uitstoot van methaan en lachgas door landbouw neemt al tien jaar niet meer af.

Vergeleken met andere Europese landen „scoren we slecht” als het gaat om biodiversiteit, het gebruik van gewasbeschermingsmiddelen en de uitstoot van ammoniak. „De landbouw is verantwoordelijk voor ongeveer 90 procent van de ammoniakuitstoot, 52 procent van de stikstofneerslag op natuur, ongeveer de helft van de stikstof- en fosforbelasting van oppervlaktewateren, ongeveer een kwart van de fijnstof in de lucht en 17 procent van de broeikasgassen”, staat in het advies.

Ook is de landbouw steeds minder belangrijk voor de leefbaarheid van het landelijk gebied. Door schaalvergroting - meer machines, IT - bieden boerderijen minder werkgelegenheid en ook de voedingsmiddelenindustrie is steeds grootschaliger geworden en zodoende sterker geautomatiseerd. De regionale economie steunt nu meer op zorg, dienstverlening, handel en horeca. „Door al deze veranderingen gaat het adagium ‘gaat het goed met de boer, dan gaat het goed met het platteland’ veel minder op dan voorheen”, schrijven de adviseurs.

Tegelijkertijd wilde de overheid na de Tweede Wereldoorlog dat boeren intensiever en op grotere schaal zouden werken om veel, goed en goedkoop voedsel te produceren. In het regeerakkoord schrijven D66, CDA en VVD terug te willen naar boerenbedrijven die hun eigen grondstoffen, nutriënten en

Dronefoto van boerderijen in het **landbouwgebied in de Mastenbroekerpolder**. Aan de horizon woningbouw in de nieuwbouwwijk Stadshagen in Zwolle. FOTO VINCENT JANNINK / ANP

energie hergebruiken, maar dat vraagt een enorme omslag van veel boeren. En sommige bewonen en bebouwen al generaties lang dezelfde grond en hebben daarmee een diepgaande band opgebouwd.

Krijn Poppe, lid van de Rli: „Het kan heel bedreigend zijn als de samenleving iets anders wil met de plek waar jij woont en werkt. Maar je kunt als maatschappij niet blijven ontkennen dat het niet meer gaat.” Raadsvoorzitter Jan Jacob van Dijk: „De agrarische sector moet veranderen, maar boeren zitten soms gevangen op hun eigen grond. Die is zo duur dat innoveren of duurzamer werken ze niets oplevert, ook als ze dat wel willen.”

2 Veel te dure grond: de prijs steeg recent tot boven de 100.000 euro per hectare

Landbouwgrond is duur in Nederland, de prijs ligt negen keer hoger dan het Europees gemiddelde. Kortgeleden steeg de prijs voor het eerst tot boven de 100.000 euro per hectare. Dat komt ook omdat Nederland steeds meer wil met die grond. Hoe meer huizen ergebouwd moeten worden (1,65 miljoen voor 2050), hoe meer oefenterreinen voor defensie (vorig jaar werden 57 nieuwe locaties aangewezen), hoe meer opslaglocaties voor duurzame energie (nu al te weinig): hoe duurder de grond.

Veel boeren wachten af. Want hun grond kan best nog meer waard wor-

den. Logisch misschien en het mag, maar dat ‘beleggingsmotief’ drijft wel de prijs op én houdt verandering tegen. Duurzame landbouw vereist bijvoorbeeld meer grond, maar biedt minder plek voor gewassen of dieren. En agrariërs hebben grond nodig, want die is gekoppeld aan de stikstof die ze mogen uitstoten of de mest die ze kunnen uitrijden. Voor beide hebben boeren door strengere regelgeving de laatste jaren juist méér land nodig - en dat kopen ze soms voor astronomische bedragen, terwijl Natuurmonumenten of Staatsbosbeheer regelmatig misgrijpen als ze dezelfde grond willen kopen voor natuurherstel.

Aangezien grond vaak ook dienstdoet als pensioen voor boeren, verkoopt bijna niemand die bij de pensioengerechtigde leeftijd, bijvoorbeeld omdat ze het liever verhuuren. En het is fiscaal aantrekkelijk om grond te behouden, dankzij allerlei belastingvrijstellingen. Van Dijk: „Die waren ooit bedoeld om boeren te steunen, maar blokkeren nu de toegang tot de grondmarkt voor nieuwe, vaak meer duurzame spelers.”

Dus natuurherstel, de landbouw verduurzamen, huizen bouwen op agrarische grond? Het wordt allemaal steeds duurder. In december 2024 maakte Natuurmonumenten bekend dat véél minder grond is gekocht om ‘nieuwe natuur’ aan te leggen dan ruim tien jaar geleden afgesproken tussen Rijk en provincies, terwijl dat cruciaal is om wettelijk vastgestelde natuurdoelen te halen.

Een oplossing? Poppe: „Wij stellen

voor onderscheid te maken tussen productielandbouw, voor het maken van voedsel, en maatschappelijke landbouw, die meer oog heeft voor maatschappelijke functies [bijvoorbeeld educatie] en duurzaamheid. Dan kun je financiering daarop aanpassen en de balans herstellen.”

3 Een bange overheid, die bang is om in te grijpen en zichzelf tegenwerkt

Een stoppersregeling voor boeren. Dat is zo ongeveer de enige concrete poging van de overheid om de natuur te herstellen. Het sorteert niet bijster veel effect - omdat minder boeren meedoen dat gehoopt - en de Raad ziet nog een probleem: ook boeren die wél meedoen behouden hun grond. Poppe: „Nu zie je bijvoorbeeld melkveehouders die stoppen en dan hun grond gaan verhuuren voor de lelieteelt. Dat levert weer nieuwe milieuproblemen op. Daar had de overheid moeten zeggen: wij kopen die grond op en compenseren de boeren. Dit is gewoon niet adequaat.”

De overheid schiet zichzelf in de voet, is bang om in te grijpen én werkt zichzelf tegen, zo blijkt uit het Rli-advies. Zo maakt elk ministerie, elke gemeente en elke provincie eigen regels, die „soms onwerkbaar of tegenstrijdig” zijn. En al wil het nieuwe kabinet juist méér ingrijpen als het gaat om grond, door bijvoorbeeld actiever het gebruiksdoel te bepalen en door land te verdelen via een nati-

onale grondbank, dat wil niet zeggen dat achterliggende problemen makkelijk worden opgelost. Zo krijgen boerenbedrijven honderden miljoenen euro's subsidies, bijvoorbeeld voor verduurzaming, die in werkelijkheid worden gebruikt om extra grond te kopen - wat de prijzen alleen maar opdrijft.

De overheid kan ingrijpen om landbouwgrond te verwerven of anders te verdelen, maar mogelijkheden daarvoor heeft ze zélf „sterk verkleind.” Zo is het afgelopen decennia lusteriger geworden om kavelruil te eisen, zodat boeren verder van kwetsbare natuur komen te zitten. Ook is het moeilijker om agrariërs te ontgeigen. Als de overheid al overgaat tot maatregelen, dan probeert ze bijna altijd met boeren tot vrijwillige afspraken te komen - „voor complexe opgaven is die voorzichtigheid vaak een hindernis”, staat in het advies. Ook het nieuwe regeerakkoord gaat uit van vrijwillige afspraken.

Gedwongen uitkoop van boeren is omstreken. En of het nu komt door de hevige boerenprotesten van enkele jaren terug of doordat BBB-politici in veel provinciebesturen zitten: bestuurders durven er zelden aan.

En toch zullen ze moeten, schrijft de Raad. Toon moed, valt in het rapport te lezen. Raadsvoorzitter Van Dijk, die zelf jaren gedeputeerde was in de provincie Gelderland: „Het komt bijna nooit tot werkelijke gedwongen onteigening. In 95 procent van de gevallen kom je toch tot een afspraak over de verhuizing van een boerenbedrijf. Als bestuurders niet durven, blijven we vastzitten met z'n allen. Die grond hebben we nodig.”

„Als bestuurders niet durven, dan blijven we vastzitten

Jan Jacob van Dijk
raadsvoorzitter Rli

PRIVACY

Tien gemeenten beboet na islam-onderzoek

De gemeenten lieten een bureau onderzoek doen naar contacten en netwerken van islamitische inwoners.

Andreas Kouwenhoven, Esther Rosenberg en Romy van der Poel
AMSTERDAM

Tien Nederlandse gemeenten krijgen een boete van de Autoriteit Persoonsgegevens (AP) omdat ze in het geheim hun islamitische gemeenschap lieten onderzoeken. Onder meer Veenendaal, Delft, Ede en Eindhoven lieten een particulier onderzoeksbureau gevoelige informatie, zoals religie en familieverbanden, over hun inwoners verzamelen. De gemeenten erkennen volgens de toezichhouder „dat zij de wet hebben overtreden”.

Het draait om een overtreding van de Algemene verordening gegevensbescherming (AVG) en het levert de gemeenten elk een boete op van 25.000 euro - bij elkaar 250.000 euro. Sommige gemeenten hebben de verzamelde gevoelige informatie vervolgens ook gedeeld met de politie, de terrorismecoördinator NCTV en het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid. „De privacy van de getroffen mensen is ernstig geschon-

„Er is een bureau ingehuurd dat als een private politie op onderzoek uitging

Aleid Wolfsen voorzitter AP

In oktober 2021 onthulde NRC het bestaan van de jarenlange onderzoeken van gemeenten in en naar moskeën. De onderzoeken vonden plaats tussen 2017 en 2021, in een periode nadat Nederlandse jongeren naar Syrië vertrokken om daar te vechten en Europa werd getroffen door terroristische aanslagen. Wolfsen noemt het „invoelbaar” dat gemeenten destijds „in kaart wilden brengen hoe de islamitische structuur in die gemeente eruitziet”.

Waar het mis ging, zegt hij, „is dat hier een bureau voor werd ingehuurd dat als een private politie op onderzoek uitging, en gedetailleerde rapportages opstelde over mensen. Als je dat gaat doen, is er sprake van een ernstige schending van hun privéleven.”

In de moskee-rapportages die de AP heeft ingezien, is „allerlei persoonlijke informatie” opgenomen over moslims die actief zijn in gemeenten, zegt Wolfsen. „Hun contacten, netwerken, en een waarde-

ring van hun geloofsopvattingen - hoe radicaal die worden ingeschat. Soms met foto's erbij.”

De particuliere onderzoekers deden zich tijdens de onderzoeken bij islamitische instellingen voor als bezoeker, zo onthulde NRC eerder. De AP heeft niet kunnen vaststellen dat er sprake was van „infiltratie”, zegt Wolfsen. „Infiltreren betekent dat je een andere identiteit aanneemt, een cover. Dat zijn we niet tegengekomen. Wat we zien, is dat mensen werden gevolgd, dat er navraag over hen werd gedaan, zonder dat zij dat wisten. De onderzoekers waren heimelijk aan het kijken, ze maakten zich niet bekend.”

Voor de AP was dat voldoende om conclusies te trekken. „We zouden meer onderzoek kunnen doen, maar omdat alle gemeenten zelf al toegaven dat deze onderzoeken onrechtmatig zijn geweest, vonden we het beter om samen tot een schikking te komen.”

Excuses

Direct na de publicatie in NRC ont-kenden de meeste gemeenten nog het bestaan of de omvang en methoden van de onderzoeken. Enkele burgemeesters boden later alsnog excuses aan aan de inwoners. Maar de gemeente Veenendaal, bijvoorbeeld, oordeelde in 2022 nog dat ze niets fout had gedaan. In juli 2025 oordeelde de rechtbank Midden-Nederland dat Veenendaal wel degelijk onrechtmatig had gehandeld. Ook de Delftse burgemeester Marja van Bijsterveldt hield jaren vol dat zij zich aan de regels had gehouden en weigerde excuses aan te bieden. Haar opvolger, Alexander Pechtold, erkent nu dat het onderzoek „achteraf bezien onrechtmatig was”, en biedt de moskee een schadevergoeding aan.

De tien beboete gemeenten zijn Veenendaal, Delft, Ede, Tilburg, Huizen, Zoetermeer, Eindhoven, Haarlemmermeer, Goose Meren en Hilversum. De rapporten mogen volgens de AP alleen nog worden gebruikt voor rechtszaken, bijvoorbeeld door getroffen van de onderzoeken.

Korans in de gebedsruimte van de **Taubah moskee** in Veenendaal. FOTO VINCENT JANNINK / ANP

MEDICIJNEN

Funcaps-bazen wisten dat er doden vielen

Het Openbaar Ministerie overweegt Funcaps-eigenaren Stefan P. en Jord van W. te vervolgen voor dood tot schuld

Jan Meeus

ZWOLLE

Tijdens een tweede tussentijdse zitting bij de rechtbank in Zwolle presenteerde het OM berichten van de Limburgse Funcaps-eigenaren Stefan P. en Jord van W. waarin op denigrerende wijze werd gecommuniceerd over overlijden van klanten. „Hadden ze het niet bij ons gekocht dan waren ze nog sneller de pijp uit geweest”, aldus een van die berichten. „Ze hebben ons een mooie cent opgeleverd en zoveel doden waren er ook weer niet.”

Na het overlijden van een negentienjarige klant bericht een van de verdachten: „Wat bestelde hij: benzo's?” Over een andere klant zeiden ze: „Weer een dooie”, gevolgd door een smiley en de vraag: „Zou hij een overdosis hebben genomen?” Ook zijn de verdachten volgens het OM bekend met het risico op verslaving van de middelen die werden verkocht: „Als ze maar te slikken hebben, anders draaien ze door.”

58 slachtoffers

Uit deze berichten blijkt, zo stelt het OM, dat de twee verdachten op de hoogte waren van de gevolgen van de middelen die ze verkochten. Op grond daarvan overweegt het OM de twee verdachten te vervolgen voor „het verkopen van middelen waarbij het schadelijk karakter wordt verzwegen met de dood tot gevolg”. Als dat kan worden bewezen loopt het strafmaximum op van 15 tot 30 jaar celstraf.

Of gebruikers daadwerkelijk zijn overleden aan middelen die zijn verkocht door Funcaps is onderwerp van onderzoek door het Nederlands Forensisch Instituut (NFI). Het OM stelt dat er 58 slachtoffers kunnen worden gelinkt aan

middelen die zijn verkocht door Funcaps. In 35 gevallen is er inmiddels toxicologisch onderzoek gedaan. En in twintig gevallen wordt er nog nader onderzoek gedaan door het NFI.

Wanneer die resultaten bekend worden gemaakt is nog niet bekend. Er staat inmiddels een eerste zogeheten regiezitting in maart gepland voor verzoeken voor nader onderzoek door de verdediging. Tot die tijd moeten de verdachten in voorlopige hechtenis blijven „vanwege de ernstig geschokte rechtsorde”, aldus het OM. In het geval van Jord van W. is er volgens het OM ook sprake van vluchtgevaar omdat hij een langjarig visum heeft voor Dubai. De rechtbank ging daarin mee, de twee verdachten blijven in de cel.

”

Ze hebben ons een mooie cent opgeleverd

Stefan P. en Jord van W.

Verdachten

De advocaat van de verdachten vindt dat zijn cliënten ten onrechte als voorbeeld worden gesteld. Er zijn volgens hem tal van webshops die soortgelijke middelen verkopen. Funcaps was volgens de advocaat bekend bij alle instanties die toezicht houden op de handel in geneesmiddelen. „Zij hebben geen illegale website gerund. Er is bijvoorbeeld in al die jaren netjes betaald”, aldus de advocaat.

Hij stelt dat zijn cliënten in tegenstelling tot de uitbaters van bepaalde pop-up webshops voor pillen „niet actief zijn in het criminele milieu”. Mede daarom vindt de raadsman dat de voorlopige hechtenis van de verdachten op zijn minst moet worden geschorst.

„Het OM stuurt op maatschappelijke verontwaardiging. Er wordt bewust paniek gecreëerd terwijl strafrechtelijke verantwoordelijkheid voor verkopers volstrekt niet vanzelfsprekend is.”

Zedendelinquent Jeffrey Epstein met een pet met een rode Sovjet-ster.

FOTO AMERIKAANS MINISTERIE VAN JUSTITIE

EPSTEIN-AFFAIRE

Liep Epstein in de val van het Kremlin?

Uit vrijgegeven e-mails van Jeffrey Epstein blijkt hoe nauw zijn banden met Russische politici en zakenmensen waren, tot op het hoogste niveau. In de documenten spelen een FSB-agent, een Noorse oud-premier en tal van Russische vrouwen een rol.

Eva Cukier

AMSTERDAM

De nieuwe stapel e-mails van Jeffrey Epstein, vorige week vrijgegeven door de Amerikaanse justitie, maakt steeds meer duidelijk over de Russische connecties van de prominente Amerikaanse zedendelinquent. Het blijkt dat zijn Russische ambities veel verder reikten dan het ronselen van vrouwen.

Dat Epstein goede betrekkingen onderhield met Russen is bekend. Vorig jaar publiceerde het Russische onderzoeksplatform Dossier Centre, dat wordt gefinancierd door de Russische oppositiepoliticus Michail Chodorkovski, gehackte e-mails. Daaruit bleek dat Epstein vanaf 2013, het jaar dat zou eindigen met de opstand in Oekraïne, contacten onderhield tot in de hoogste gederen van het Kremlin en direct of indirect contact had met Poetin.

Uit gehackte e-mails bleek eerder al dat Epstein vanaf 2013 direct of indirect contact had met Poetin

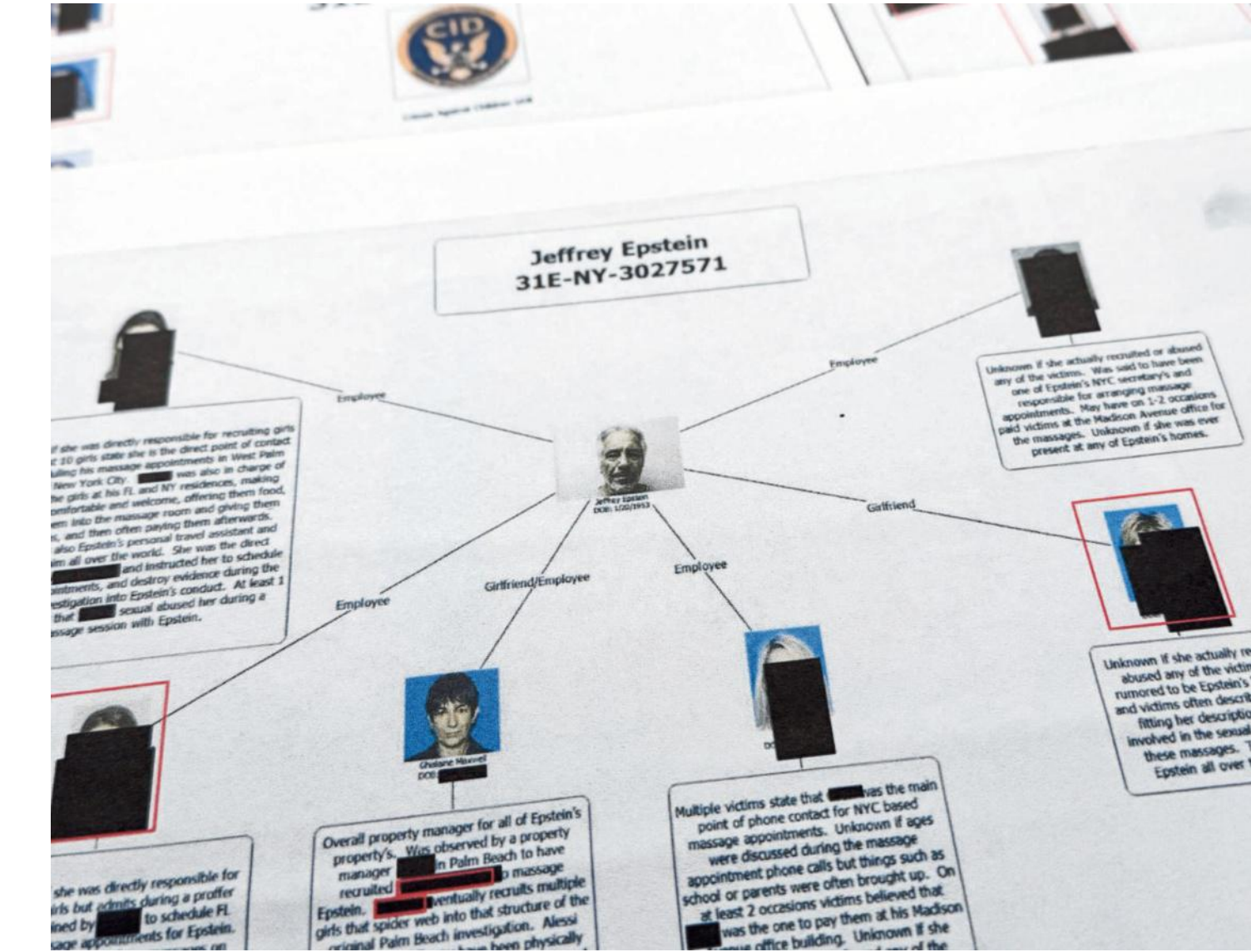
Tussenpersoon tussen Poetin en Epstein, zo bleek al uit eerder vrijgegeven e-mails, was toenmalig premier van Noorwegen (en latere secretaris-generaal van de Raad van Europa) Thorbjørn Jagland. De Noorse politicus onderhield bovendien een veel inniger relatie met Epstein dan hij later bereid was toe te geven. Uit mails blijkt dat Jagland een graag geziene gast was op Epsteins privé-eiland en over een trip naar het Caribisch gebied met zijn gezin schreef Jagland volgens Noorse media in 2013 „niet altijd alleen met jonge vrouwen” te kunnen komen.

Uitnodiging voor 'Russische Davos'

In mei van dat jaar schetst Epstein in een mail aan Jagland een toekomst waarin Rusland „de leiding kan nemen wat betreft financiën”. In plaats van grote Amerikaanse tech-bedrijven te imiteren, kan Rusland volgens Epstein een „grote sprong” maken door financiële

nrc

VRIJDAG 6 FEBRUARI 2026

Een door de FBI opgesteld diagram waarin het netwerk van Epsteins slachtoffers en de tijldlijn van hun vermeende misbruik in kaart is gebracht.

FOTO JON ELSWICK/AP

systemen „opnieuw uit te vinden”.

Thorbjørn Jagland antwoordt dat hij weet dat Epstein buitenlandse investeerders naar Rusland wil halen „om de Russische economie te diversifiëren”, maar dat het niet aan hem is om Poetin hierover te informeren. Epstein reageert dat hij „minstens twee of drie uur” alleen met Poetin wil om hem alles uit te leggen. Na een ontmoeting tussen Jagland en Poetin, op 20 mei 2013, nodigt de Russische president Epstein uit voor het Internationale Economische Forum in Sint-Petersburg (SPIEF), ook wel bekend als het ‘Russische Davos’.

Daarover mailt Epstein een week later aan de Israëlische Defensieminister, oud-premier en voormalig militair inlichtingenchef Ehud Barak, met wie hij goed bevriend is en die regelmatig langskomt in zijn villa's.

Hoewel het SPIEF door Poetin persoonlijk wordt voorgezeten en jaarlijks duizenden internationale deelnemers trekt, laat Epstein zich niet zomaar van gen. „Ik heb nee gezegd. Als [Poetin] wil spreken, dan moet hij tijd en privacy reserveren. Laten we kijken wat er gebeurt”, schrijft hij in mei 2013 aan Barak. Nog geen jaar later annexeert Poetin de Krim en stookt hij een separatistische beweging op in de Oekraïense Donbas. Epstein laat zich er niet door weerhouden. Of hij Poetin echt heeft ontmoet, wordt uit de mails niet duidelijk.

Davos aan de Neva

Niet veel later komt Sergej Beljakov op de lijn, dan net door Poetin benoemd tot voorzitter van SPIEF. Hij en Epstein ontmoeten elkaar vanaf 2014 ten minste vijf keer en wisselden tussen 2014 en 2018 enkele tientallen e-mails uit. Deze Beljakov is niet zomaar een functionaris. In 1999 studeerde hij af aan de juridische faculteit van de Academie van de federale inlichtingendienst FSB, waar spionnen worden opgeleid. Poetin was directeur van de FSB en zou later datzelfde jaar door Jeltsin tot pre-

mier worden benoemd.

Beljakov maakt snel carrière, blijkt uit profielen in Russische media, en kleedt vanaf 2000 adviesfuncties in de zakenwereld en op ministeries. In 2012 wordt hij door Poetin benoemd tot vice-minister van Economische Ontwikkeling. Kort daarop wordt hij echter ontslagen vanwege een Facebook-bericht waarin hij kritiek uit op het Russische pensioenbeleid. Twee jaar later wordt hij benoemd tot voorzitter van Poetins paradedapardeje, het SPIEF.

Dat is niet zo vreemd. Spionnen-dienst FSB detacheert zijn werknemers voortdurend bij overheidsdiensten, bedrijven en organisaties om deze van binnenuit te kunnen controleren. Als organisator van Poetins zakencongres jaagt Beljakov op buitenlandse connecties die Rusland vooruit kunnen helpen. Die opdracht wordt vanaf 2014 ernstig bemoeilijkt door de westerse sancties, ingesteld na de annexatie van de Krim. Lang niet alle westerse leiders willen nog in het ‘Davos aan de Neva’ worden gezien.

Vrouwelijk 'lokaas'

Beljakovs connectie met Epstein biedt uitkomst. Uit de e-mails doemt het beeld op dat Epstein de Russen adviseerde in de omgang met de internationale sancties en het omkatten van de Russische economie. Hoewel (nog) onbewezen, is niet ondenkbaar dat ze zijn netwerk gebruikten, en daarbij mogelijk vrouwelijk 'lokaas' inzetten om informatie los te weken. De Russische inlichtingendiensten hebben een lange staat van dienst wat betreft zogenoemde ‘hooneypot’-operaties, waar Donald Trump volgens eerder gelekte rapporten mogelijk zelf slachtoffer van werd.

Daarnaast komt Epstein Beljakov te hulp door westerse prominenten te enthousiasmeren voor deelname aan het SPIEF. Hij introduceert de Rus bij Ehud Barak en Peter Thiel, mede-oprichter (met Elon Musk) van betalingsplatform

Paypal, en noemt Beljakov „mijn hele goede vriend”. Op zijn beurt helpt Beljakov Epstein aan introducties bij Russische bestuurders bij Financiën en de Centrale Bank. Volgens de Amerikaanse nieuwssite Byline Supplement zou Epstein zo zijn internationale cryptoplanen willen realiseren.

Eind januari 2015 mailt Beljakov hem de voorlopige opzet voor het SPIEF, hij schrijft te hopen op diens deelname aan de economische sessies. Hij voegt eraan toe dat hij aan een sessie over film werkt. „Als Woody Allen toe-zegt, zullen we alles volgens zijn wensen in orde kunnen maken.”

Op de deelnemerslijst komen Epstein en Allen niet voor. Wel zijn er ondanks de sancties veel internationale zakenlieden en politici aanwezig, blijkt uit registraties op YouTube.

Om de belangrijke gasten in Petersburg ook wat ontspanning te bieden, werkt SPIEF samen met Russische modellenbureaus. Uit heel Rusland worden vrouwen ingevlogen om de mannen te behagen. Hoewel escorts en hun bureaus geen geheim maken van hun samenwerking met het forum, is onduidelijk of zij Epstein vrouwen ‘leverden’.

Desondanks haasten enkelen zich te verklaren niets met Epstein te maken te hebben. De eigenaresse van modellenbureau Shturm uit Krasnodar stelde afgelopen week „nooit iemand zelfs maar voor modellenwerk naar Amerika gestuurd” te hebben. In Epsteins e-mails figureren namen van vrouwen uit Rusland en Oekraïne, die hij onder meer bediscussieert met Steve Tisch, mede-eigenaar van American football-club New York Giants. Voor zijn dood had Epstein een relatie met de Wit-Russische Karyna Shuliak.

In 2015 vraagt Epstein hulp aan Beljakov in een kwestie met een [sic] „russische meid uit moskou”. Deze Goezel Ganieva, een Russische escort, zou een groep machtige „businessman” chanten vanuit een luxehotel in New York.

”

Het is niet moeilijk. [Trump] moet iets kunnen krijgen, zo simpel is het

E-mail van Epstein aan Jagland

Beljakov antwoordt verbaasd te zijn over Epsteins klacht. Volgens de Rus verdient Ganieva haar geld (in goede tijden een ton per seizoen) met „hard stories” – waarmee hij mogelijk doelt op bdsm en andere seksuele praktijken. Hij adviseert Epstein haar te dreigen met verlies van haar Amerikaanse visum. Zelf verklaarde Ganieva in 2021 jarenlang te zijn misbruikt en uitgebuit door de Amerikaanse investeerder Leon Black, een goede bekende van Epstein.

Inzicht geven in Trumps karakter

Ondertussen blijft Jaglands band met Epstein overeind. In 2018, twee jaar na de Russische inmenging bij de Amerikaanse presidentsverkiezingen, schrijft Epstein de Noorse oud-premier dat hij de Russen inzicht kan geven in Trumps karakter. Een jaar eerder meldde Epstein dat hij met de Russische ambassadeur bij de Verenigde Naties, Vitali Tsjoerkin, gesproken had. „Tsjoerkin was geweldig. Hij begreep Trump na onze gesprekken. Het is niet moeilijk. [Trump] moet iets kunnen krijgen, zo simpel is het.”

Hoewel nog niet alle drie miljoen e-mails van Epstein zijn doorgespit, wordt nu al pijnlijk duidelijk hoe Europese en Amerikaanse politici en zakenmensen zich jarenlang voor het Russische karretje lieten spannen in ruil voor gunsten en deals, en daarbij hun ogen sloten voor Ruslands agressie tegen Oekraïne. In hoeverre de Russen er via Epstein in geslaagd zijn gevoelige informatie los te weken, zal mogelijk nooit helemaal duidelijk worden. De Poolse premier Donald Tusk wond er deze week geen doekjes om en sprak van een verbond tussen Epsteins „satanische cirkel” en Russische geheime diensten. „We spreken niet meer alleen over een pedofiellenetwerk. We spreken over een massieve, door de staat gesponsorde chantage-operatie, bedacht om westerse leiders in Poetins achterzak te krijgen.”

Rechtbanktekening van verdachten Stefan P. (rechts) en Jord van W. in de rechtbank van Zwolle. ILLUSTRATIE NICOLE VAN DEN HOUT / ANP

VIER VRAGEN OVER **ONDERHANDELINGEN IRAN-VS**

Waarom onderhandelen Iran en de VS nu toch weer over een nucleaire deal?

Bijna acht jaar nadat de VS zich terugtrokken uit het nucleaire akkoord met Iran, gaan beide landen vrijdag weer in gesprek.

Irith Fuks

AMSTERDAM

Na weken van oplopende spanningen spreken de Verenigde Staten en Iran vrijdag in Oman over het Iraanse kernprogramma. Aanvankelijk deed Donald Trump het voordoen dat hij het Iraanse regime onder druk wilde zetten wegens het hardhandige optreden tijdens protesten in januari. Nu lijkt het de Amerikaanse president vooral te gaan om het sluiten van een nieuw nucleair akkoord. Opmerkelijk, omdat het juist Trump was die zich in 2018 terugtrok uit het bestaande nucleaire akkoord met Iran: het Joint Comprehensive Plan of Action (JCPOA).

Namens de VS zullen Trumps schoonzoon Jared Kushner en Steve Witkoff de gesprekken voeren. Iran stuurt de minister van Buitenlandse Zaken, Abbas Araghchi. De Iraanse president Masoud Pezeshkian schreef op X dat hij hoopt op „eerlijke en rechtvaardige onderhandelingen”.

Vier vragen en antwoorden over de gesprekken in Oman.

1 | Wat staat er vrijdag op de agenda in Oman?

De gesprekken draaien nu om het nucleaire programma van Iran. De protesten vormden vooral een opportunistisch aanknopingspunt, zegt Erwin van Veen, Iran-expert bij Clingendael. „Voor Washington draait het uiteindelijk om het afdwingen van Iraanse onderwerping aan Israëls regionale machtspositie, waarbij de VS praktisch onvoorwaardelijk achter Israël staan.”

Naast een nucleaire deal willen de Verenigde Staten dat Iran zijn ballistische raketten in aantal en reikwijdte beperkt en stopt met het steunen van gewapende groepen als Hezbollah (met name actief in Libanon), Hamas (met name actief in Gaza en Israël) en de Houthi's, die strijden in Jemen. Iran heeft echter duidelijk gemaakt dat het raketprogramma niet onderhandelbaar is.

Volgens Van Veen is dat begrijpelijk. „Het ballistische arsenaal is het laatste strategische afschrikingsmiddel dat Iran nog heeft. Zonder dat leven ze zich uit aan toekomstige druk van Israël en de VS.” Zeker nu Irans regionale bondgenoten verzwakt zijn. „Hezbollah, Hamas en de Houthi's hebben door het conflict met Israël en Amerikaanse aanvallen hun afschrikingswaarde grotendeels verloren.”

Hoewel de VS militair een sterkere positie hebben - de Iraanse luchtverdediging is grotendeels uitgeschakeld - heeft Iran mogelijkheden om terug te slaan, benadrukt Van Veen. „Denk aan raketanvallen op Israël of Amerikaanse bases in de Golf-regio.” Een Ameri-

Nieuw dak (onder) op een Iraanse **uraniumverrijkingsfaciliteit**, die vorig jaar beschadigd werd (boven) door Israëlische bommen. FOTO REUTERS

kanse tegenreactie zou al snel kunnen uitmonden in een langdurig regionaal conflict, iets wat beide partijen liever vermijden.

Hoewel partijen deze keer voor diplomatieke gesprekken lijken te kiezen, is Iran in opperste staat van paraatheid, aldus Van Veen. Een half jaar geleden werden tijdens indirecte gesprekken tussen de VS en Iran over het nucleaire programma, door de VS en Israël bombardementen uitgevoerd op Iraanse nucleaire en militaire installaties (waaronder in Isfahan).

2 | Wat was het Joint Comprehensive Plan of Action?
Vóór 2015 zag het merendeel van de internationale gemeenschap het als een risico als Iran een kernwapen zou krijgen, zegt Van Veen.

„Er was een brede consensus dat nucleaire proliferatie in het Midden-Oosten moest worden voorkomen. De vrees was dat als Iran een kernbom kreeg, landen als Saudi-Arabië en Turkije hetzelfde zouden willen.”

Daarom werkten de vijf permanente leden van de VN-Veiligheidsraad met Duitsland en de Europese Unie ruim tien jaar aan een akkoord dat Iran moest verhinderen een kernwapen te ontwikkelen.

Het resultaat was het JCPOA, dat in 2015 in werking trad. Iran leverde een groot deel van zijn verrijkte uranium in (waar een kernwapen mee gemaakt kan worden). Ook beperkte Iran de verrijking verifieerbaar tot niveaus die uitsluitend geschikt zijn voor civiel gebruik, zoals elektriciteitsproductie. In

ruil daarvoor zouden internationale sancties worden opgeheven.

Volgens Shahram Chubin, senior associate bij het Carnegie Nuclear Policy Program, bood de deal aanzienlijke veiligheidsgaranties. Het Internationaal Atoomenergie Agentschap (IAEA) kreeg ongekende inspectiebevoegdheden, inclusief toegang tot alle nucleaire installaties en de volledige uraniumketen. „Inspecteurs konden on-aangekondigd en vrijwel overal controleren,” aldus Chubin. Uit

rapporten van het IAEA blijkt dat Iran zich aan alle restricties hield.

3 | Waarom stapte Trump uit het JCPOA?

Trump was al tijdens zijn eerste presidentschap (2017-2021) fel gekant tegen het JCPOA. Zijn belang-

rijkste bezwaar was dat het akkoord zich uitsluitend op het nucleaire dossier richtte, en geen beperkingen oplegde aan Irans ballistische raketprogramma of steun aan regionale bondgenoten als Hezbollah en Hamas.

Daarnaast bekritiseerde hij de tijdelijkheid van het akkoord. De zogenoemde ‘*sunset clauses*’ (vervalbepalingen) hielden in dat na tien jaar de limiet op het aantal centrifuges zou vervallen, en na vijftien jaar de maximale verrijkingsgraad. Volgens Trump vertraagde de deal Irans nucleaire ambities slechts, in plaats van die definitief te beëindigen. In 2018 trokken de VS zich eenzijdig terug en voerden ze opnieuw zware sancties tegen Iran in.

Iran breidde de voorraad uranium uit en zette modernere centrifuges in

Daarmee kwam niet direct een einde aan de nucleaire afspraken. Iran hield zich nog ongeveer een jaar aan de afspraken, in de hoop dat Europa de economische voordelen van de deal overleind zou houden. Toen dat uitbleef, begon Teheran vanaf 2019 geleidelijk de beperking los te laten. Volgens IAEA-rapporten breidde Iran in 2020 zijn uraniumvoorraad verder uit en zette het geavanceerdere centrifuges in, waarmee het de grenzen van het JCPOA aanzienlijk overschreed.

4 | Is er nog een rol voor de internationale gemeenschap?

Hoewel de JCPOA in 2015 breed internationaal werd gedragen, zijn de huidige gesprekken bilateraal. China en Rusland – beide partij bij het oorspronkelijke akkoord – handhaven de Amerikaanse sancties niet meer. China koopt Iraanse olie met korting, terwijl Rusland en Iran samenwerken op het gebied van wapensystemen en sanctieontwikking, aldus Van Veen.

Europa kijkt grotendeels toe. Volgens Van Veen begon dat in 2018, toen de EU er niet in slaagde de beloofde sanctieverlichting van het JCPOA uit te voeren nadat de VS zich hadden teruggetrokken.

„Dat heeft veel kwaad bloed gezet in Teheran en bevestigde het beeld dat Europa Washington volgt.”

Europa heeft zichzelf verder buitenspel gezet door eind januari, naar aanleiding van het harde optreden tegen demonstranten, de Iraanse Revolutionaire Garde op de terroristenlijst te zetten. Volgens Van Veen is dat vooral symbolisch. „Alle relevante sancties waren al van kracht. Politiek gezien heeft Europa daarmee de deur verder dichtgedaan voor een rol aan de onderhandelingstafel.”

Een bijeenkomst van het Onafhankelijk Jongerenpanel Toeslagen (OJPT) in Den Haag, voor erkenning van **gedupeerde kinderen** van de Toeslagenaffaire. FOTO LAURENS VAN PUTTEN / ANP

TOESLAGENAFFAIRE

Toeslagenkinderen nog altijd in grote problemen door studieschulden

Lokale kindermobdusmannen pleiten voor compensatie en erkenning van door de Toeslagenaffaire gedupeerde jongeren.

Or Goldenberg

AMSTERDAM

Het zijn gitzwarte verhalen die lokale kindermobdusmannen hoorden van jongeren die gedupeerd werden door het Toeslagenschandaal. Sommigen raakten dakloos, kregen schulden of werden erg arm. Ze braken opleidingen vroegtijdig af en moesten werken in plaats van studeren om het gezin financieel overeind te houden.

De kindermobdusmannen zagen genoeg redenen voor het opvragen van cijfers in Den Haag. Want hoeveel van de gedupeerde jongeren hebben bij de Dienst Uitvoering Onderwijs (DUO) geleend, en wat zijn hun schulden? Hun informatieverzoek werd om privacyredenen afgewezen. En de aangenomen motie met dezelfde vragen legde de Tweede Kamer naast zich neer.

In een reactie op de motie raadde Sandra Palmen, demissionair staatssecretaris van Herstel en Toeslagen (partijloos), aanvullende compensatie af. Ze benadrukte dat deze jongeren al „via compensatie aan de ouders worden vergoed”. Daarnaast wil de staatssecretaris geen „onterechte verwachtingen wekken bij deze jongeren”.

De kindermobdusmannen gin-

gen zelf aan de slag en startten afgelopen najaar een meldpunt. Meer dan 1.800 jongeren reageerden met hun ervaringen op de online vragenlijst. Zo braken zij twee keer zo vaak hun opleiding af als een gemiddelde student. Vaak vanwege stress of om thuis financieel te kunnen bijdragen door te werken. Ruim de helft gebruikte de studielening bovendien om het gezin financieel te ondersteunen. Bijna 10 procent deed langer dan tien jaar over zijn opleiding.

Protestborden

De kindermobdusmannen uit Rotterdam-Rijnmond, Amsterdam, Den Haag, Utrecht en Nijmegen vinden dat de politiek deze jongeren moet erkennen en compenseren. De resultaten van het meldpunt bundelden ze in het rapport *Het is niet jouw (studie)schuld*. Met protestborden met daarop ‘niet mijn schuld, wel mijn probleem’ overhandigden ze donderdag het rapport aan staatssecretaris Sandra Palmen (partijloos) en demissionair minister van Onderwijs Gouke Moes (BBB).

„Maar wat misschien nog belangrijker is dan cijfers, is hoe lang de gevolgen van deze schulden deze jongeren achtervolgen”, zegt Coby van der Kooi, kindermobdus-

man van Den Haag en Leidschendam-Voorburg. „Veel van hen gaven aan stress te ervaren, mentale problematiek, problemen in hun relatie tot hun ouders.”

„Ze ervaren nog steeds dagelijks de impact van het toeslagenschandaal”, zegt Van der Kooi. „Het gaat niet alleen om de studielening, maar ook om het behalen van een diploma op het niveau dat ze eigenlijk hadden aangekond.” Uit de resultaten van het meldpunt blijkt

„Deze schulden hangen nog steeds als een molensteen om hun nek”

Yvette Nass kindermobdusman

dat een derde van de jongeren een lager opleidingsniveau moest volgen vanwege de impact van het Toeslagenschandaal.

Deze schulden hangen nog steeds als een „molensteen om hun nek”, zegt de Nijmeegse kindermobdusman Yvette Nass. Zij stelt dat jongeren, net als hun ouders, slachtoffer zijn van de Toeslagenaffaire en dus ook als zodanig gecompenseerd moeten worden.

„De schade die deze jongeren hebben opgelopen is veel groter dan de compensatie van maximaal 10.000 euro die kinderen van toeslagenouders kunnen krijgen”, zegt Nass. Uit de vragenlijst blijkt dat bijna 20 procent van de gedupeerde jongeren een studieschuld heeft van meer dan 50.000 euro, landelijk is dit minder dan 10 procent.

„Hun ouders en eventueel de ex-partners worden genereus gecompenseerd. Jongeren kunnen bij problematische schulden hulp krijgen van de gemeente, maar DUO-studieschulden worden door landelijke wetgeving niet als problematisch erkend”, zegt Nass.

„Er is een groot verschil met andere jongeren die een studielening zijn aangegaan. Terwijl zij het geld meestal voor zichzelf konden gebruiken, moesten deze jongeren het besteden aan het onderhouden van hun gezin. Hierdoor hebben zij niet alleen een deel van hun jeugd verloren, maar ook van hun toekomst.”

De Haagse kindermobdusman Van der Kooi vult aan: „Kinderen worden doorverwezen naar hun ouders die wel zijn gecompenseerd. Maar uit [de reacties op] het meldpunt kwam vaak naar voren dat soms juist door de Toeslagenaffaire de relatie tussen ouders en hun kinderen verstoord is. In de kern mis-

kent dit ook dat jongeren zelfstandig slachtoffer zijn.”

Blijvend wantrouwen

Naast financiële schade is er volgens de ombudsmannen sprake van blijvend wantrouwen richting de overheid. „Veel jongeren durven geen toeslagen meer aan te vragen, ook al hebben ze daar recht op. Of ze durven geen nieuwe lening aan te gaan”, zegt Nass. „Ze hebben zelf ervaren dat de overheid hen niet helpt wanneer dat nodig is. Dat versterkt het gevoel dat ze er alleen voor staan. Dat wantrouwen zit diep.”

„Wij zijn best teleurgesteld en geëmotioneerd weggegaan”, zegt Nass na afloop van het gesprek in Den Haag met de staatssecretaris en onderwijsminister. „Het komt erop neer dat ze het aanbod [de compensatie] voor deze jongeren voldoende achten. We hebben een luisterend oor gehad, maar het leidt niet tot een concrete verbetering”.

De kindermobdusmannen putten wel hoop uit het coalitieakkoord. „Daarin staat dat er een goede regeling moet komen voor de gedupeerde jongeren. Dus daar hebben we nog enige hoop op gevestigd, dat het iets meer gaat worden dan wat ons nu is verteld. Maar dat is misschien ijdele hoop.”

Demonstranten en agenten op de Roeterseilandcampus van de Universiteit van Amsterdam, zomer 2024. FOTO BRAM PETRAEUS

REGEERAKKOORD

Coalitie belooft ‘sterke rechtsstaat’, ze oogst lof én kritiek van juristen

D66, CDA en VVD willen de rechtsstaat versterken. Niet alleen beogen ze een schot te plaatsen tussen politiek en rechtspraak, ook willen ze het demonstratierecht beperken. Experts reageren kritisch op dat laatste voornemen: "Zo worden relschoppers en vreedzame demonstranten over één kam geschoren."

Pim Molenaar

DEN HAAG

Toegegeven, het is misschien niet het meest sexy onderwerp van het regeerakkoord. En nee: in de begroting van de nieuwe coalitie krijgt het niet veel budget. Maar dat maakt de rechtsstaat niet minder belangrijk volgens Hanneke van Eijken, hoogleraar rechtsstaat en democratie aan de Universiteit Utrecht.

Niet dat de rechtsstaat de afgelopen jaren geen aandacht kreeg: het kabinet-Schoof grossierde in rechtsstatelijke ophef. Zo baarden de oud-coalitiepartijen opzien door een rechtsstaatverklaring te ondertekenen, werden negen

onderwerpen van het regeerakkoord onrechtsstatelijk geacht en lag het kabinet meermaals in de clinch met de Raad van State. Dat de coalitiepartijen D66, VVD en CDA nu pleiten voor een „sterke rechtsstaat” is volgens Van Eijken dan ook positief. „De rechtsstaat staat weer op het vizier en hoog op de agenda. Het verval ervan kan hard gaan, zoals blijkt in andere landen. Het is geen ‘rustig’ bezit: de overheid moet de rechtsstaat uitdragen en versterken.”

De coalitie beoogt naar eigen zeggen dat laatste. Zo gaat het toetsingsverbod, dat rechters verbiedt wetten te toetsen aan de Grondwet, deels op de schop om de rechtsbescherming van burgers te verbeteren. Ook wordt „een stevig

„ Een ‘verkeerde’ minister kan de rechtspraak naar zijn hand zetten

Jonathan Soeharno hoogleraar rechtspleging in rechtsfilosofisch perspectief

schot” geplaatst tussen de rechtspraak en de overheid, zodat die eerste niet kan worden beïnvloed door de politiek.

Sorteren deze rechtsstatelijke plannen het gewenste effect?

Heel grote stap

Jonathan Soeharno, hoogleraar rechtspleging in rechtsfilosofisch perspectief aan de Universiteit van Amsterdam, is overwegend positief. Vooral is hij te spreken over voornoemd ‘schot’ tussen rechtspraak en politiek, dat wordt geplaatst door de Raad van de Rechtspraak onafhankelijk te maken van de overheid en de rechtspraak een eigen begroting te geven. Dat is volgens Soeharno een „heel grote stap”: de recht-

spraak wordt losgetrokken van de minister van Justitie en Veiligheid. „In 2002 werd de rechterlijke organisatie ondergeschikt aan de minister. Dat was riskant voor de onafhankelijkheid. Een ‘verkeerde’ minister kan de rechtspraak naar z’n hand zetten.”

Soeharno noemt Hongarije als voorbeeld van hoe de politiek de onafhankelijke rechtspraak kan aantasten. „Orbán benoemde zelf de leden van de hoogste tuchtkamer voor rechters en liet vervolgens kritische rechters voor die kamer verschijnen.”

In Nederland heeft de minister direct invloed op wie in de Raad voor de Rechtspraak wordt benoemd, waardoor politieke invloed op de recht-

spraak volgens Soeharno ook in Nederland op de loer lag. „Dat schot is daarom heel belangrijk.”

Rode, gele en groene kaarten

Het was interessant wat D66, VVD en CDA met de rechtsstaat zouden doen in het regeerakkoord. Hun verkiezingsprogramma’s doorstonden de toets van de Nederlandse Orde van Advocaten (NOvA) niet volledig. D66 en CDA kregen allebei een rode kaart voor plannen die strijdig waren met de rechtsstatelijkheid; de VVD kreeg 9 rode kaarten.

Er werden ook groene (rechtsstaatsversterkende plannen) en gele kaarten (risicovolle plannen) uitgedeeld: de VVD kreeg 3 groene en 20 gele, het CDA 10 groene en 9 gele, D66 17 groene en een gele kaart.

Op basis van die resultaten viel te verwachten dat vooral D66 bij de coalitieonderhandelingen met rechtsstaatversterkende maatregelen zou komen. Zo geschiedde. Waar op thema’s als migratie het VVD-geluid doorklinkt in het akkoord, heeft D66 zich laten gelden op het thema van de rechtsstaat. Afschaffing van het toetsingsverbod en invoering van de Wet op de politieke partijen, waren beide ook te vinden in het verkiezingsprogramma van CDA, maar het schot tussen politiek en rechtspraak, evenals aanpassing van het kiesstelsel, kwamen uit de koker van D66.

Het voorstel in het coalitieakkoord dat het meeste stof doet opwaaien - inperking van het demonstratierecht -

komt weer wel van de VVD. Ze maakte in haar verkiezingsprogramma al kenbaar maatregelen te willen nemen tegen ordeverstoringende demonstraties. Waar onderzoekers van het WODC recent adviseerden het recht ongewijzigd te laten vanwege voldoende waarborgen en instrumenten om wanordelijkheden aan te pakken, willen de coalitiepartijen bestuurders toch extra bevoegdheden geven. Ook moet de strafrechter strafbare feiten gepleegd tijdens demonstraties zwaarder gaan wegen.

Rian de Jong, hoofddocent staatsrecht aan de Radboud Universiteit en gespecialiseerd in de bescherming van grondrechten bij ordehandhaving, was dan ook „licht verbijsterd” toen ze over het demonstratierecht in het akkoord las. Ze noemt het een „buitengewoon betreurenswaardige” passage.

Femke Halsema

De Jong vindt dat de coalitiepartijen het WODC-advies hadden moeten opvolgen. Nu worden „relschoppers en vreedzame demonstranten over één kam geschoren”. De Jong: „Geweld en vernielingen vallen bovendien niet onder het demonstratierecht: waar geweld begint, eindigt dat recht.”

„En maatregelen binnen dat recht heb je helemaal niet nodig, daarvan kunnen vreedzame demonstrant de dupe worden”, zegt De Jong. Als voorbeeld noemt de hoogleraar het verplaatsen van demonstranten met bussen. De Raad van State oordeelde vorig jaar dat de Amsterdamse burgemeester Femke Halsema betogers van klimaat-actiegroep Extinction Rebellion, die in september 2020 Amsterdamse straten en gebouwen blokkeerden, niet ‘bestuurlijk’ had mogen verplaatsen.

De coalitiepartijen willen evengoed meer bestuursrechtelijke bevoegdheden voor zulke verplaatsingen. De Jong: „Dat maakt het veel makkelijker om een demonstratie snel op te breken en te laten verdwijnen. Je loopt dan een groter risico dat vreedzame demonstraties vroegtijdig worden beëindigd.”

Van een ander voorstel uit het coalitieakkoord, het deels opheffen van het verbod voor rechters om te toetsen aan grondrechten (bijvoorbeeld de vrijheid van meningsuiting), moet volgens Joost Sillen „niet de wereld worden verwacht”. De hoogleraar staatsrecht aan de Universiteit Maastricht wijst erop dat de rechter al kan toetsen aan grondrechten, maar dan via Europese verdragen. Volgens Sillen is daarom sprake van „gratis rechtsstatelijk scoren”: het opheffen van het toetsingsverbod kan binnen de wetenschap op brede consensus rekenen en kost de overheid bovendien niets.

Kabinet-Schoof

Overigens was het kabinet-Schoof ook voornemens het toetsingsverbod deels te schrappen. Dat wetsvoorstel heeft onlangs de internetconsultatie afgegrond. En een van de rechtsstatelijke stokpaardjes van het vorig kabinet - het constitutioneel hof - moest ook aan grondrechten gaan toetsen. De circa 75 miljoen euro voor dat ‘grondwettelijk hof’ werden vorig jaar door de Tweede Kamer gebruikt voor het gevangeniswezen. Met de wens van de nieuwe coalitiepartijen om de ‘normale’ rechter aan klassieke grondrechten te laten toetsen, sterft dat constitutioneel hof een stille dood.

Sillen vindt opheffing van het toetsingsverbod tekenend voor de rechtsstatelijke plannen van de coalitie. „Ik zie vooral heel veel continuïteit ten opzichte van het vorige kabinet. Uitzonderingen daargelaten, zoals de eigen begroting voor de rechtspraak en minder politieke beïnvloeding, zie ik weinig nieuws.”

DRIE VRAGEN OVER LITHIUMCARBONAAT

Minister negeert vonnis vanwege medicijntekort

Een voorlopige uitspraak gaf een Brabantse apotheker gelijk, maar minister Bruijn wil er geen gevolg aan geven.

Bart Hinke

AMSTERDAM

Demissionair minister Bruijn (VVD) van Volksgezondheid voorziet „zeer ingrijpende en mogelijk levensbedreigende gevolgen” voor ruim 60.000 patiënten als twee geneesmiddelen niet langer uit het buitenland mogen worden ingevoerd. Het gaat om medicijnen die worden voorgeschreven aan patiënten met een bipolaire stoornis. De rechtbank Zeeland-West-Brabant oordeelde dat uitzonderingen op het invoerverbod niet rechtmatig zijn, maar Bruijn gaat hier toch mee door.

Om het medicijntekort te ondervangen mochten apotheken volgens een zogeheten vrijstellingsbesluit de geneesmiddelen met lithiumcarbonaat en promethazine uit het buitenland in de handel brengen. Een Brabantse apothekersketen maakt daar al jaren bezwaar tegen. De voorzieningenrechter ging dinsdag mee in dat bezwaar en schortte de twee vrijstellingsbesluiten op. Bruijn heeft besloten die uitspraak niet na te leven, zo schreef hij woensdag aan de Kamer. Hij heeft de Inspectie Gezondheid en Jeugd (IGJ) opnieuw opgedragen om niet handhavend op te treden, om tekorten aan deze geneesmiddelen tegen te gaan.

1 | Wat speelt hier?

In principe mogen lithiumcarbonaat en promethazine alleen in uitzonderlijke gevallen op aanvraag van een arts in het buitenland gehaald worden, maar er zijn situaties die een generieke ont-heffing toestaan. Zo gaat het al sinds 2020 (lithiumcarbonaat) en 2022 (promethazine). Maar de rechtbank Zeeland-West-Brabant oordeelde in een kort geding dat de IGJ niet langer een oogje mag toeknippen bij de invoer van medicijnen waar een handelsvergunningsplicht voor bestaat, zoals bij deze twee middelen het geval is.

De rechter volgt een Brabantse apothekersketen die het kort geding voerde tegen twee vrijstellingsbesluiten. Regenboog Apotheek Bavel vervaardigt medicijnen op individueel recept, ook wel magistrale bereiding genoemd. Deze apotheek wordt „onomkeerbaar” geraakt als niet gehandhaafd wordt op een verbod op het importeren, aldus de rechter. De uitspraak is opvallend. Afgelopen september werd namelijk een wetswijziging van kracht die IGJ ruimere mogelijkheden zou moeten geven om in te grijpen bij tekorten. Maar de vrijstellingsbesluiten zijn „waarschijnlijk” onrechtmatig, oordeelt de rechter nu.

Omdat er in een bodemprocedure geoordeeld moet worden over de vrijstellingsbesluiten, ging de voorzieningenrechter niet zo ver om ook bij voorbaat nieuwe besluiten te verbieden. Daarop heeft de minister woensdag di-

rect nieuwe vrijstellingsbesluiten ingesteld voor lithiumcarbonaat en promethazine. Het ministerie wil dan ook niet spreken van het naast zich neerleggen van een gerechtelijk uitspraak, aldus een woordvoerder.

2 | Wie wil de import tegenhouden?

Regenboog Apotheek Bavel voert vaker processen tegen onder meer zorgverzekeraars en de IGJ. De manier waarop Nederland onder het mom van tekorten toestond dat de betreffende geneesmiddelen uit het buitenland kunnen worden ingevoerd, heeft het bedrijf tot aan de Raad van State aangevochten. De gewraakte vrijstellingsbesluiten van nu komen volgens Jan-Pieter Dupon van Regenboog Apotheek Bavel neer op „oude wijn in nieuwe zakken”. Toen de wetswijziging afgelopen najaar aangenomen werd, „hebben we al gezegd: dit kan niet. We krijgen weer gelijk.”

„ Als de bereidende apothekers omvallen heb je de poppen pas echt aan het dansen

De apotheker stelt dat de bereidingscapaciteit in Nederland wordt uitgehoud. „Ze redeneren verkeerd”, zegt Dupon. „Als de bereidende apothekers in Nederland omvallen heb je pas echt de poppen aan het dansen. Dan ben je volledig afhankelijk van het buitenland.” Dupon noemt het beeld van minister Bruijn over tekorten „aangedikt”. Volgens hem zijn de middelen voorradig.

3 | Hoe gevaarlijk is een tekort?

Jelmer Weijts, als verslavingsarts verbonden aan Jellinek, noemt lithiumcarbonaat een goede stemmingsstabilisator en „eerste keus voor veel patiënten ter bescherming tegen extreme stemmingswisselingen bij een bipolaire stoornis”. „Wanneer dit acuut gestaakt wordt, kan snelle decompensatie optreden. Hierbij treedt ontregeling van de stemming op, die uiteindelijk kan leiden tot een manische ontregeling of een zware depressie.” Promethazine heeft meerdere toepassingen, maar wordt in de psychiatrie ‘off label’ gebruikt om een acute opwindingsstoestand tegen te gaan.

Een apothekemedewerker. FOTO BART MAAT/ANP

Weekdeals

ONZE FAVORIETEN

Bekijk
alles

FLINQ

Draadloze tafellamp Lume

- › Ledlampen voor binnen en buiten
- › 3 lichtstanden met dimfunctie en geheugenstand
- › Oplaadbaar via USB-C en volledig draadloos te gebruiken
- › Energiezuinig en duurzaam – levensduur van 40.000 uu

ADVIESPRIJS
~~99,99~~
29,99

BEKIJK ALLE LAMPEN VAN FLINQ ONLINE

70%
korting

NEDIS

Draagbare noodrдио

46%
kortingADVIESPRIJS
~~129,95~~
69,95

DAB+ EN FM RADIO MET 40 VOORKEURZENDERS

- › Opladen via: handslingerdynamo, zonnepaneel of USB-C-kabel
- › Powerbank-functie voor het opladen van een mobiel apparaat
- › LED-zaklamp met 3 lichtstanden, SOS-functie en leeslampje

QLT

Geluidsbox met vogelgeluiden

50%
kortingADVIESPRIJS
~~39,95~~
19,95

KEUZE UIT VOGELTJE OF HOUTEN BOX

- › Met een ingebouwde bewegingssensor voor automatisch vogelgetijp
- › Het natuurlijke geluid bevordert ontspanning, vermindert stress en geeft energie
- › Compact ontwerp dat overal goed staat

EZEESPINNER

Elektrische droogmolen

50%
kortingADVIESPRIJS
~~199,95~~
99,95

ROTTERENDE DROOGMOLEN DIE JE WAS BINNEN KORTE TIJD DROOGT

- › Een energiezuinigere en goedkopere alternatief dan een wasdroger
- › Kleding blijft langer mooi en hoeft minder vaak gestreken te worden
- › Met een handige timerfunctie en afstandsbediening

VITALITY PUR

Wollen 4-seizoenen dekbed

Tot
62%
kortingADVIESPRIJS VANAF
~~179,90~~
79,95

GEVULD MET 100% SCHAPENWOL

- › Warm dekbed met 2 losse delen voor de zomer en winter die samen te combineren zijn
- › Wol zorgt voor een constante temperatuur en houdt je lichaam aangenaam warm
- › Met luchtige tijd van extra sterk en zacht katoen

Voormalig premierskandidaat Pita Limjaroenrat poseert met aanhangers van de People Party tijdens een bijeenkomst in Bangkok. FOTO PATIPAT JANTHONG/REUTERS

VIER VRAGEN OVER VERKIEZINGEN IN THAILAND

Conservatieven, pro-democraten en populisten strijden zondag in Thailand

Na een periode van oorlog en ernstige politieke ongeregelde heden zijn er zondag parlementsverkiezingen in Thailand.

Saskia Konniger

JAKARTA

Het was een warm weerzien. De verbannen ex-premierskandidaat en stemmagneet Pita Limjaroenrat keerde begin deze week terug naar de hoofdstad Bangkok en werd door zijn achterban juichend onthaald. In de peilingen staat zijn partij, die voor zijn verboden partij Move Forward in de plaats kwam, op winst. Zondag zijn in Thailand parlementsverkiezingen, na een periode vol onrust en oorlog met Cambodja.

Na een onverwachte overwinning bij de vorige verkiezingen in mei 2023, werd Limjaroenrat aangeklaagd vanwege zijn poging om de majesteitsschennismwet af te schaffen – in een land waar de koning de absolute macht heeft. Die wet wordt door de koningsgezinde elite vaak misbruikt om critici de mond te snoeren. Mensen die zich uitspreken voor een democratisch stelsel worden gezien als anti-monarchistisch en kunnen worden veroordeeld voor drie tot vijftien jaar celstraf.

In 2024 oordeelden rechters dat Limjaroenrats politieke streven 'onpatriottisch' was. Hij mag tien jaar geen politiek bedrijven, zijn partij werd verboden en aanhangers die openlijk actie voerden voor democratisering, kwamen in de gevangenis terecht. Zullen in het land met het grootste parlementsgebouw ter wereld opnieuw pro-democratische krachten worden uitgeschakeld? Vier vragen over de parlementsverkiezingen.

1 | Waarom vinden er nu parlementsverkiezingen plaats?

Na een eerdere kabinetsval vormde de koningsgezinde Anutin Charnvirakul in september 2025 met zijn partij Bhumjaithai een coalitie met de People's Party (PP). De People's Party werd in 2024 gevormd door de parlementsleden van Move Forward, de verboden partij van Limjaroenrat. De PP stelde nieuwe verkiezingen en democratisering als voorwaarde voor hun steun aan het kabinet. Toen Anutin (in Thailand is het gangbaar om mensen met hun eerste naam aan te duiden) die belofte in december niet leek te willen inlossen, trok de PP haar goeddoogsteun in en viel ook dit kabinet.

Te midden van een golf van nationalisme, die tweeweg werd gebracht door het grensconflict met Cambodja, schreef Anutin verkiezingen uit, in de hoop electoraal munt te slaan uit dit klimaat.

2 | Welke keuzes hebben de Thai zondag?

Volgens de peilingen gaat de strijd zondag tussen drie partijen, die ieder ongeveer een derde van de stemmen kunnen binnenhalen. Bhumjaithai (letterlijk 'Trots op Thailand'). Partijleider Anutin heeft nauwe banden met de conservatieve elite van Thailand en is een vriend van de Thaise koning. Anutin trok in 2022 internationaal de aandacht omdat hij als minister van Gezondheid medicinaal gebruik van marihuana legaliseerde.

Pheu Thai (letterlijk 'Voor de Thai'). De populistische partij werd in 2007 opgericht door zakenman Thaksin Shinawatra. Phue Thai is vooral populair bij boeren in het noorden van Thailand. De belangrijkste belofte zijn schuldenverlichting en toeslagen voor iedereen onder de armoedegrens. Zakenman Thaksin verliet Thailand jaren geleden om rechtszaken te ontlopen. Nadat zijn partij in 2023 weer in de regering kwam, besloot hij zijn zelfgekozen balingschap op te heffen. Hij incasseerde een jaar celstraf wegens fraude, een jaar later werd zijn dochter Paetongtarn premier. Inmiddels is zijn dochter afgezet vanwege een gelekt telefoongesprek met de Cambodjaanse premier en werd Thaksin vorig jaar

opnieuw opgepakt, omdat hij tijdens zijn rechtszaak gezondheidsproblemen zou hebben geveinsd.

People's Party. De partij is een voortzetting van de Move Forward partij. De beweging streeft naar democratische hervormingen, bijvoorbeeld van de senaat, waar senatoren nu door het leger worden aangesteld. Die senatoren saboteren progressieve veranderingen en blokkeerden in 2023 het premierschap van Pita Limjaroenrat. PP's voorganger Move Forward won bij de vorige verkiezingen 151 van de 500 zetels, alle zetels in de metro-pool Bangkok.

3 | Wat zijn de verschillen met de verkiezingen van 2023?

In 2023 bracht een roep om democratische hervormingen burgers naar de stembus, analisten verwachten dat dit keer zorgen over de verslechterende economie de partijkeuze zullen bepalen.

Die teleurstellende economische omstandigheden worden de partij van Anutin maar beperkt aangerekend. Hij heeft de conservatieve elite, het leger en de koning achter zich. Ook heeft hij als premier tijdens de Thais-Cambodjaanse grensoorlog zijn reputatie als betrouwbare patriot versterkt.

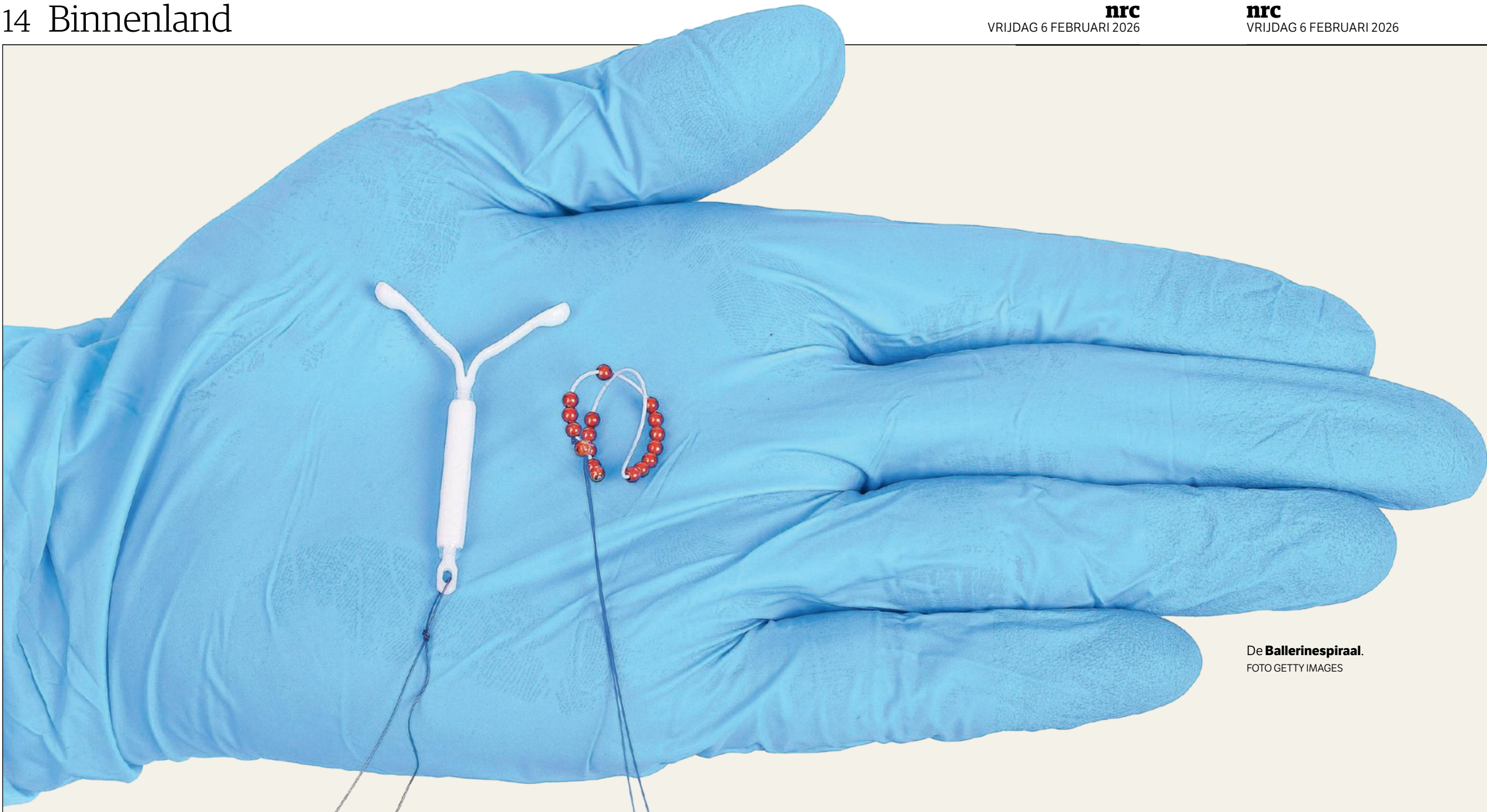
Analisten achten de kans klein dat er nu wel ruimte komt voor de

democratische krachten. De People's Party is de enige partij die zich daar volledig voor inzet. Toen de PP Anutin in december gedoopte steun gaf, eisten haar leiders ook een referendum voor aanpassingen van de grondwet, om de daarin vastgelegde macht van koning en leger te beperken. Dit referendum staat zondag ook op het stembiljet. Maar ook na een referendum kan de senaat het bijvoorbeeld nog blokkeren.

4 | Hoe gaat het verder met de People's Party?

In de nasleep van de pro-democratische protesten in 2020 zijn meerdere personen die inmiddels lid zijn van de People's Party verwikkeld geraakt in rechtszaken. Veel zaken lopen nog, waaronder de zaak tegen de huidige PP-partijleider en premierskandidaat Nattaphong Ruengpanyawut. Het is niet ondenkbaar dat hij net als Limjaroenrat in het zicht van het premierschap gearresteerd wordt. Zijn partij heeft twee andere potentiële premierskandidaten achter de hand. Limjaroenrat probeert zijn voormalige partijgenoten vanaf de zijlijn te steunen. „We moeten 60 procent van de stemmen binnenhalen”, vertelde hij in oktober in Jakarta aan NRC. „Dan kan niemand om ons heen.”

De **Ballerinespiraal**.
FOTO GETTY IMAGES

ANTICONCEPTIE

‘Het was zó stressvol. Ik wilde dat ding uit mijn lijf hebben’

Over het koperspiraaltje Ballerine komen alsmear nieuwe problemen aan het licht. Verwijderen van de spiraal lukt soms niet. „Ze heeft nog steeds twee koperen balletjes in haar baarmoeder spoken.”

Sarah Ouwerkerk

AMSTERDAM

De huisarts vroeg haar, gelukkig, of ze haar spiraaltje nog even wilde zien. Vier jaar eerder had Anne (die wegens privacy niet met haar achternaam in de krant wil) een nieuw soort spiraaltje, de Ballerine, laten plaatsen. Anders dan klassieke spiraaltjes, vaak een plastic T-vormig antertje, is dit een draad die zich na plaatsing opkrult tot een bolletje. Aan de flexibele draad zitten zeventien koperen balletjes. Maar als de huisarts haar na de pijnlijke verwijdering het spiraaltje laat zien, schrikt Anne. Aan de draad zit nog maar één koperen balletje. Waar is de rest van haar spiraaltje?

„Ik zei gelijk tegen de huisarts: dit klopt niet”, zegt Anne (35). „Die had de Ballerine nog nooit gezien, dus ik heb op internet een plaatje opgezocht.” De dokter kijkt en schrikt ook, maar ze kan niks doen. „Ik kreeg een doorverwijzing naar een gynaecoloog.” Die kan het zo verwijderen, zegt de huisarts nog geruststellend. Maar helaas, ook die blijkt haar spiraaltje niet zomaar weg te kunnen halen

verwijderen. „Na één blik op wat ze via een inwendige camera zag zei ze gelijk: ‘Sorry meid, dit wordt een operatie. De helft van de balletjes is ingebed in je baarmoederwand.’”

In september 2025 publiceren vier gynaecologen van Bergman Clinics een artikel in *Medisch Contact* over het spiraaltje, dat sinds 2021 in Nederland niet meer wordt geplaatst. „Inmiddels hebben de eerste Ballerinespiraaltjes het einde van hun gebruiksduur van vijf jaar bereikt, en komen steeds vaker verwijderproblemen aan het licht”, schrijven ze. Het is het zoveelste probleem met het spiraaltje, schrijven ze onder de veelzeggende kop: ‘*Ballerine, van vrouwvriendelijk alternatief naar probleemspiraal*’.

Ze zien vastzittende spiraaltjes in het spierweefsel van de baarmoederwand, afgebroken koperen balletjes, verdwenen of afgebroken touwtjes, incomplete verwijderingen met als gevolg de noodzaak tot een operatie. Ze hebben twintig gevallen gezien en vrezen dat er meer zullen volgen. Het spiraaltje is bij achtduizend Nederlandse vrouwen geplaatst, hoeveel van hen het spiraaltje nog hebben is onbekend.

Esthetisch aantrekkelijk

Het spiraaltje is in Nederland maar zo’n anderhalf jaar op de markt geweest. Het gros daarvan is geplaatst door verloskundigen, die dat sinds 2015 ook mogen doen. Het dunner inbrenghulsje doet minder pijn en is daarom een stuk vrouwvriendelijker, lijkt het aanvankelijk. De Ballerine wordt daardoor snel populair. Maar het succes is van korte duur.

Het is januari 2021 als televisieprogramma *Radar* aandacht besteedt aan diverse problemen die worden gemeld door verloskundigen en gebruikers. Het gaat dan om ‘slechts’ 24 meldingen. Achteraf blijken er veel meer klachten te zijn geweest, over uitgezakte spiraaltjes, perforaties van de baarmoeder en zwangerschappen. De Nederlandse distributeur, Titus Health Care, stopt per 1 januari dat jaar met de verkoop van de Ballerine. Op 20 juli 2021 wordt de Europese CE-certificering geschorst door de Franse toezichthouder vanwege hiaten in het technische dossier. Die schorsing wordt in juni 2022 opgeheven. Maar de Ballerine keert niet terug op de Nederlandse markt.

In 2025 blijkt uit cijfers van Meldpunt

en Expertisecentrum Bijwerkingen Implantaten (MEBI) dat er 115 meldingen zijn binnengekomen van zwangerschap bij gebruikers van de Ballerine. Terwijl de belofte was dat het spiraaltje voor meer dan 99 procent bescherming zou bieden. En dan zijn er nog de andere klachten. Komende week publiceert MEBI nieuwe cijfers over meldingen omtrent koperspiraaltjes - met bijzondere aandacht voor de Ballerine.

De advocaat herkent een patroon

Twintig vrouwen hebben zich tot nu toe gemeld bij slachtofferadvocaat Laura-Jean van de Ven, van Beer Advocaten. „Zowel voor zwangerschappen als problemen met het verwijderen van het spiraal.” In het geval van een moeilijke verwijdering herkent ze nu een patroon. „Eerste stop is de huisarts, die begint te trekken. Werkt niet. Dan breekt het touwtje af. Er volgt een doorverwijzing. In het ziekenhuis weten ze het ook niet. Nog een keer sjoeren. Dan toch maar een operatie. Werkt nog niet. Pas dan worden vrouwen doorverwezen naar artsen die gespecialiseerd zijn in het verwijderen van losse fragmenten uit de baarmoeder.”

In de bijsluiter van de Ballerine wordt naast een bekkenontsteking, perforatie, (gedeeltelijke) expulsi en een binnen- of buitenbaarmoederlijke zwangerschap, ook inbedding genoemd als bijwerking. „Alleen stellen ze dat inbedding plaats kan vinden in het baarmoederslijmvlies”, zegt Van de Ven. „Terwijl we inbedding in de baarmoederwand zien. Dat is echt iets anders.”

Wanneer de balletjes operatief uit de baarmoederwand gesneden moeten worden ontstaat littekenweefsel, stelt de advocaat. Op littekenweefsel kan een eitje zich niet nestelen, met gevolgen voor de vruchtbaarheid. „Een van de vrouwen die zich bij mij heeft gemeld, heeft nog twee koperen balletjes in haar baarmoeder spoken. Ze laat ze zitten, bang voor de operatie. Maar het

is ook onduidelijk wat dát met de vruchtbaarheid doet.”

Vraag is volledig weggevallen

Titus Health Care, de voormalige Nederlandse distributeur van de Ballerine, verwijst naar een reactie van de fabrikant OCON Therapeutics op dit vraagstuk. Ze stellen dat een minimale oppervlakte koper nodig is van tweehonderd vierkante millimeter om effectief te zijn als anticonceptie. „Een paar achtergebleven koperen balletjes zijn zo klein en bevatten zo weinig koper, dat het ver onder deze drempel blijft.” Daarbij zijn er op 150.000 plaatsingen „geen gemelde incidenten van aangetaste vruchtbaarheid die hiermee in verband gebracht kunnen worden”.

Daarnaast schrijft een woordvoerder van Titus Health Care: „Vrouwen die niet uitkwamen met een traditionele spiraal hadden baat bij een kleinere bolvormige spiraal en betreuren het dat Ballerine niet meer geleverd wordt in Nederland.” Tegelijkertijd laat Titus Health Care weten dat de distributeur het product niet meer verkoopt omdat de vraag naar het product „volledig is weggevallen na de negatieve media-aandacht”. Zelf denkt de distributeur dat de meeste spiraaltjes waarschijnlijk al verwijderd zijn en dat de meeste verwijderingen „probleemloos” zijn verlopen.

In andere Europese landen wordt het spiraaltje - ondanks gerapporteerde meldingen - nog steeds geplaatst. Naast de Ballerine produceert de fabrikant - die niet heeft gereageerd op vragen van *NRC* - ook andere bolvormige spiraaltjes. In 2024 sprakelde het bedrijf een investering van 10 miljoen dollar bij elkaar „om de gezondheid van vrouwen te revolutioneren”.

Belofte was minimale irritatie

De Ballerine werd gepresenteerd als spiraaltje dat zich „aanpast aan de vorm van de baarmoeder”, met minimale irritatie tot gevolg. Onzin, zegt gynaecoloog en professor Bas Veersema, een van de auteurs van het artikel in *Medisch Contact*. „De baarmoederholte, waar een spiraaltje huist, is een fictieve ruimte. De voor- en achterwand liggen tegen elkaar aan. Stop daar vijf jaar lang een driedimensionaal spiraaltje met een diameter van 1,5 centimeter in, dan snap je wel dat die in de spierwand begint te duwen.”

Zelf plaatste hij het spiraaltje nooit, het was niet populair onder gynaecologen. „Er was zo weinig onderzoek naar gedaan.” Koper- en hormoonspiraaltjes worden anders beoordeeld, legt hij uit. „Een koperhoudende spiraal is een implantaat, een hormoonhoudende spiraal een geneesmiddel.” Zodra iets als geneesmiddel is bestempeld, moet een heftige bewijslast de veiligheid waarborgen. „Zo’n CE-certificering voor implantaten is een stuk makkelijker te krijgen.”

Zo krijg je medische affaires, snuift gynaecoloog Veersema. „Zoals met de bekkenbodematjes en Essure sterilisatie.” Hij verwijst naar de kunststof implantaten die werden ingebracht bij vrouwen om de verzakking van lagere ingewanden te behandelen en naar de sterilisatieveertjes die hijzelf jaren heeft ingebracht. Beide bleken te zorgen voor chronische ontstekingen en ernstige pijn, maar vanwege vergroeiing met het lichaam was verwijderen moeilijk én risicovol. „Er is bij dit soort implantaten veel meer onderzoek vooraf nodig.”

Anne heeft het spiraaltje laten plaatsen vrij snel nadat het op de markt

kwam, in november 2019. Een vriendin van haar, een verloskundige, raadde haar deze aan. „Ze had hem zelf ook.” Anne had eerder een hormoonspiraaltje, maar wil dan overstappen op hormoonvrij en valt voor de belofte over comfort van koper-spiraal Ballerine.

„Twee jaar na de plaatsing begon ik bloedingen te krijgen. Eisprongbloedingen, zei mijn huisarts, dat heeft 10 procent van de vrouwen. Dat geloofde ik.” Als zij en haar vriend kinderen willen, besluit ze in februari 2024 het spiraaltje te laten verwijderen - maar op het verwijderdraadje en één koperen balletje na, blijft de spiraal dus achter in haar baarmoeder.

Ze voert in voorbereiding op de operatie gesprekken met de gynaecoloog. Die geeft aan niet zeker te weten of ze het spiraaltje en alle balletjes kunnen verwijderen. „Ik schrok me dood. Blijf ik nu serieus met een half ingebedde spiraal in mijn lichaam lopen terwijl ik een kind wil? Wat gaat

dat koper in mijn lijf doen? Heb ik nu serieus mijn vruchtbaarheid op het spel gezet voor deze spiraal?”

Dit zou niet moeten mogen, zegt Anne. „De koperspiraal en de hormoonspiraal moeten aan gelijke testen worden onderworpen.” Het blijkt achteraf zó vaak mis te gaan bij medische hulpmiddelen, juist bij vrouwen, vindt ze. Terwijl dit gaat over vruchtbaarheid, het is zo kwetsbaar. „Stop de vrouw te gebruiken als proefkonijn.”

Anne moet uiteindelijk vier maanden wachten op haar operatie. „Dat was zo stressvol. Ik wilde het gewoon uit mijn lijf hebben. Ik wilde weten of ik nog zwanger kon worden.” Eind juni is ze geopereerd. Nog versuft van de volledige narcose krijgt ze een plastic bakje in haar handen geduwd, herinnert Anne zich. „Ik was er echt nog niet bij, maar ik begon gelijk de balletjes te tellen. Ik voel nog de opluchting toen ik zag dat ze er allemaal uit waren.”

Advertentie

BijzondereZaken.nl

Zoek & vind alle zaken die bijzonder zijn!

Vakanties & Reizen

Europa

ONTDEK PRAAG- BUDAPEST- WENEN- SALZBURG v.a. € 595
11 daagse autoreis naar 3 hoofdsteden Europa incl. ontbijt 3-4* hotels
www.autoreiswinkel.nl of bel: 020-894 3135

Consumenten

Kunst & Antiek

Wij kopen Antiek Chinees en Japans Porselein
Zoekt u een betrouwbaar adres?
Bel of mail ons.

Bij ons geen gezeur. Directe betaling

Capel&Capel Antiek Porselein
De Zande 43, 8278 AH Kampen

038-3636365 - info@capel.nl
WWW.CAPEL.NL

Zaken & Transacties

CURSUS DAYTRADEN 675- ex btw 2e persoon half geld

(resultaten uit het verleden bieden geen garantie voor de toekomst)

Originele reacties cursisten

Uniek trio
Rob, Adam en Robbin zijn een uniek trio. Ik heb nog nooit eerder op deze gemakkelijke manier iets nieuws geleerd. De sfeer is open, gezellig en de cursus is zeer leerzaam. De combinatie van een cursusdag en vervolgens nog twee maanden meekijken en -handelen werkte voor mij heel goed.

Smaakt naar meer
Heel erg toegankelijk en een welkom gevoel. Logische uitleg met lekkere broodjes en koffie. Fijne locatie.

Na de cursus kunt u nog 8 weken 's morgens risicoloos meehandelen met een oefenaccount (via Zoom).
***Gratis handelsrobot om het handelen makkelijker te maken.**

Cursusdata Hotel vd Valk Breukelen:
vrijdag 6 mrt, woensdag 1 april en vrijdag 24 april
Let op! U kunt snel winst boeken maar net zo snel verlies lijden
WWW.ROBWESSELS.NL 010 519 21 15

Advertentie

Laat je al ruim 40 jaar meer zien

Toer met je huurauto door sfeervol Spanje

8 - 14 dagen v.a. **1.598**

Fly drives inclusief:

- vluchten en huurauto
- verblijf in sfeervolle hotels
- logies en ontbijt
- diverse culturele excursies
- culinaire proeverij

Exclusief: bagage •toeristenbelasting •entreegelden •parkeergelden en benzine- en tolkosten

SRC-reizen.nl

CARAVAGGIO
BERNINI
TITIAAN
RODIN
BRANCUSI
BOURGEOIS
ZADKINE

6 FEB–25 MEI

METAMORFOSEN RIJKS MUSEUM

HOOFDPARTNERS

VRIENDENLOTERIJ

ING

kpn

BEGUNSTIGERS TENTOONSTELLING

THE BENNINK
FOUNDATION

BLOCK
BUSTER
FONDS

VRIENDENLOTERIJ
Vriendenloterij
FONDEN

VSBfonds
Vriendenloterij
FONDEN

RIJKS MUSEUM FONDS
INTERNATIONAL CIRCLE
PATRONEN

Meer informatie

nrcwebwinkel

Advertentie
159,95
79,-

Puzzelbord met draaisysteem

- › Voor puzzels tot 1000 stukjes | 77 x 57 centimeter
- › Met 360° draaibare ringstandaard en kantelfunctie
- › Voor optimaal puzzelplezier

Wat dit puzzelbord bijzonder maakt, is de ingebouwde draaibare ringstandaard. Dankzij deze slimme functie kun je het gehele bord moeiteloos ronddraaien zonder het op te tillen of te verschuiven. Ideaal wanneer je alle kanten van de puzzel comfortabel wilt bereiken. Dankzij de kantelfunctie kun je het puzzelbord op de gewenste hoek plaatsen. Perfect voor comfortabel puzzelen, waar je ook bent. Het puzzelbord heeft vier handige opbergladen en is bekleed met vilt.

Bestel nu » nrcwebwinkel.nl/puzzelbord

REPORTAGE VERKIEZINGEN JAPAN

'Ik heb niks tegen Chinezen, maar het waren er wel veel'

Juist in een tijd van economische onzekerheid en dure boodschappen wint de rechtse Japanse premier Sanae Takaichi aan populariteit, mede door haar harde toon over buitenlanders.

Anoma van der Veere

TOKIO

De eieren kosten zo'n 350 yen", zucht Aya Yamaguchi (35), terwijl ze aarzelen voor de koelvitrine van haar buurtsuper staat. Het is spitsuur in deze woonwijk in het westen van Tokio. Mannen en vrouwen in pakken en dikke winterjassen schuifelen langs elkaar, zichtbaar moe na een lange werkdag.

Ook Yamaguchi, die het bruine kartonnen doosje met tien eieren oppakt en met lichte tegenzin in haar winkelmandje legt. „Nog niet zo lang geleden betaalde je hier 200 yen voor," zegt ze. Omgerekend 1 euro, met de huidige wisselkoers. „Alles is duurder geworden."

Het is voor veel Japanners inmiddels een dagelijkse constatering. In de aanloop naar de nationale verkiezingen van aanstaande zondag draait het publieke debat dan ook vooral om één ding: koopkracht.

In januari schreef premier Sanae Takaichi vervroegde verkiezingen uit, na pas drie maanden aan het hoofd van de regering. Haar doel is het verstevigen van haar politieke basis. Onder haar populaire voorganger, Shigeru Ishiba, verloor de Liberaal-Democratische Partij (LDP) de meerderheid in zowel het Lager- als Hogerhuis. De nieuwe stembusgang moet die machtspositie herstellen. Met als belangrijkste campagnebelofte: het verlichten van de stijgende kosten van levensonderhoud.

Gedaald op ranglijst economieën

Japan ziet zijn positie op de ranglijst van grootste economieën ter wereld de laatste jaren steeds verder afglijden. Terwijl het land decennialang stevig op de tweede plaats stond, werd het eerst ingehaald door China en recent ook door Duitsland.

„Je kunt zeggen dat andere landen sterker zijn geworden, maar voor ons voelt het alsof we aan het verliezen zijn", zegt Masan Saito (50). Hij groeide op in de jaren tachtig, toen Japan economisch onaanastbaar leek, de yen sterk was en buitenlandse producten betaalbaar waren. „Die tijd voelt ver weg."

Saito is groothandelaar in voedingsmiddelen en levert aan restaurants. Het is werk dat weinig zekerheid biedt. Ondanks een sociale huurwoning heeft hij moeite met rondkomen. Zelf uit eten gaan doet hij niet meer. „Dat kan ik me niet veroorloven."

Hij reikt naar een pak gebakken noedels in de koeling, maar legt het snel weer terug. „Meestal eet ik kant-en-klare maaltijden. Vandaag doe ik het met een pakje sap", zegt hij zodra hij afslaat naar de drankenkast.

De zwakke yen is voelbaar voor

Japan leeft al te lang op krediet. Als je belasting verlaagt terwijl er geen geld is, schuif je het probleem vooruit

Masan Saito (50)
groothandelaar in voedingsmiddelen

hem. „Voedsel, energie, grondstoffen. Alles wat geïmporteerd wordt is in prijs gestegen", vertelt Saito. En Japan importeert véél. Meer dan 90 procent van zijn grondstoffen en energie komt uit het buitenland. Nog geen 40 procent van het voedsel dat Japanners consumeren wordt in eigen land gemaakt.

Daarbij dalen de reële lonen inmiddels al meer dan twee jaar op rij en liggen ze, uniek onder rijke industrielanden, nauwelijks hoger dan dertig jaar geleden. Volgens de recentste cijfers van de nationale belastingdienst bedraagt het gemiddelde jaarinkomen nu 4,8 miljoen yen, omgerekend nog geen 28.000 euro.

In 2000 lag dat inkomen op ongeveer 4,6 miljoen yen. Amper verschil. Maar de extra dreun wordt zichtbaar bij een vergelijking van de wisselkoersen: dat bedrag was tegen de toenmalige koers ruim 42.000 euro waard. „Verder dan wonen en leven kom je eigenlijk niet", klaagt Yamaguchi.

Btw op voedsel naar 0 procent

Bij de verkiezingen van zondag staat een voor Japan ongewoon breed politiek veld tegenover elkaar. De LDP van premier Takaichi trekt samen op met de eveneens conservatieve Japanse Innovatie Partij (Shin). Hun campagne draait om een plan om de btw op voedsel twee jaar te verlagen naar 0 procent, aangevuld met subsidies voor energie en brandstof.

Voor veel kiezers klinkt het logisch. Minder belasting op voedsel betekent direct lagere prijzen in de supermarkt. Maar economen zijn sceptisch. Deze consumptiebelasting is een van de belangrijkste inkomstenbronnen van de Japanse overheid, dus het schrappen ervan raakt de staatskas hard. En dat terwijl er nu, net als in Europa, miljarden extra in defensie worden gepompt.

Yamaguchi begrijpt dat. Ze frons even wanneer de maatregel ter sprake komt. „Ik denk niet dat dit echt goed uitpakt op de lange termijn", zegt ze. „Iemand moet het uiteindelijk betalen." Toch verwelkomt ze het voorstel. Ze werpt een blik op haar boodschappentas. „Als het betekent dat dit allemaal iets goedkoper wordt," zegt ze, „dan ben ik er voor nu wel blij mee."

Tegenover de LDP staat sinds kort een nieuwe, brede oppositieformatie: de Centristische Alliantie voor Hervorming (CRA), een samenwerking tussen de Constitutioneel-Democratische Partij (CDP) en oud LDP-coalitiegeenoot Komeito. Zij positioneren zich als gematigd alternatief voor wat zij zien als de radicaal-rechtse koers van Takaichi. En ook zij willen de consumptiebelasting op voedsel afschaffen, alleen dan zonder vaste einddatum.

In peilingen blijft steun voor de CRA ver achter: volgens de krant *Asahi Shim-*

Bij de verkiezingen van zondag staat een voor Japan ongewoon breed politiek veld tegenover elkaar. FOTO FRANCK ROBICHON/EPA

De 50-jarige **Masan Saito** kocht bij de supermarkt alleen koffie en een pak sap. FOTO ANOMA VAN DER VEERE

bum schommelt de partij rond de 70 tot 75 zetels, tegenover naar schatting tussen de 300 en 310 zetels voor de LDP-Ishin coalitie; een ruime meerderheid. „Japan leeft al te lang op krediet", moppert Saito. „Als je belasting verlaagt terwijl er geen geld is, schuif je het probleem vooruit." De cijfers geven hem gelijk: met een staatsschuld van ruim 230 procent van het bbp is Japan wereldwijde koploper. „Alles wordt opgelost met lenen." Hij heeft afgerekend en staat bij de uitgang van de supermarkt, met een koffie en een pak sap, gefrustreerd in de zon te staren. „Schulden verdwijnen niet vanzelf."

Strengere regels voor buitenlanders
Naast de twee grote allianties is er een groeiend aantal kleinere partijen dat profiteert van de onvrede onder kiezers, zoals het rechts-nationalistische Sanseito, dat campagne voert voor strengere regels voor buitenlanders en daarmee vooral zwevende kiezers weet aan te spreken. Dat is niet onopgemerkt gebleven bij de LDP. Onder leiding van Takaichi nam de partij die

nationalistische agenda over door naturalisatie te bemoeilijken, visumcontroles aan te scherpen en het aantal gedwongen uitzettingen te verdubbelen. Het waren populaire maatregelen.

„Ik heb echt niks tegen Chinezen of zo", benadrukt Yamaguchi, terwijl ze met haar boodschappentas richting huis loopt. „Maar nu er iets minder zijn, is het gewoon fijner om rond te lopen. Ik ben dankbaar dat ze komen, hoor. Maar het waren er wel heel veel." Sinds een diplomatieke rel tussen Japan en China, na een omstreken uitspraak van Takaichi over Taiwan, is het aantal Chinese toeristen sterk gedaald.

Japan ontving in 2025 ruim 42 miljoen toeristen en in datzelfde jaar was een recordaantal van 2,57 miljoen buitenlandse werknemers in het land actief. Juist het massatoerisme zorgt voor overlast, maar in reactie daarop worden de regels aangescherpt voor mensen die in Japan wonen en werken.

Dat geldt ook voor Yamaguchi's buitenlandse vriend. „Tot nu toe wordt zijn verblijfsvergunning gewoon verlengd", zegt ze. „Dus het komt vast

goed." En anders? Ze haalt haar schouders op. „Dan trouwen we wel."

„Buitenlandse investeringen, het opkopen van land door buitenlanders, dat is gevaarlijk", zegt Saito. In zijn ogen drijft het de woonlasten verder op en ondermijnt het de nationale veiligheid. „Dat is geen racisme. Het gaat erom dat je je land beschermt."

Vergrijzing

Dat geluid klinkt steeds vaker. Partijen aan de rechterflank koppelen stijgende woonlasten en economische onzekerheid expliciet aan de komst van migranten. Uit cijfers blijkt dat buitenlanders slechts een klein deel van het Japanse vastgoed bezitten en prijsstijgingen vooral worden veroorzaakt door de jarenlang extreem lage rente op leningen en hypotheek, de grote bevolkingsconcentratie in steden en de schaarste die daardoor ontstaat.

Tegelijkertijd is Japan steeds afhankelijker geworden van buitenlandse arbeidskrachten om de vergrijzing en krimpende beroepsbevolking op te vangen. Economische experts en werk-

Takaichi lijkt tenminste iets te doen. Vergeleken met eerdere premiers voelt ze actiever

Aya Yamaguchi
Inwoner Tokio

geversorganisaties, waaronder de invloedrijke bedrijvenvereniging Keidanren, waarschuwen al jaren dat strengere regels voor buitenlandse werknemers de economie ernstig zouden schaden.

Die kritiek lijkt Takaichi weinig te doen. Juist in een tijd van economische onzekerheid wint ze aan populariteit, mede door haar harde toon over buitenlanders. „Ze lijkt tenminste iets te doen", zegt Yamaguchi. Ze staat stil voor een bord volgeplakt met verkiezingsposters en drukt haar wijsvinger op die van LDP. Daar is een grote foto van de glimlachende partijleider op te zien. „Vergeleken met eerdere premiers voelt ze actiever. Ik kan haar plannen niet uitleggen", geeft ze toe, „maar het voelt niet alsof ze stilzit."

Saito wil niet vertellen op welke partij hij stemt, maar zegt dat Takaichi hem aanspreekt. „We hebben te lang leiders gehad die niets deden. Zij komt over als iemand die zegt: dit is wat we gaan doen." Dat is voor hem doorslaggevend, ook al twijfelt hij over de economische gevolgen van haar plannen. „Stilstand is gevaarlijker dan risico's nemen."

Eva Smal

ZAANDAM

Wat vinden jullie van het coalitieakkoord over zorg?”, vraagt Michel van Schaik op een bijeenkomst voor leden van de Rabobank. De directeur gezondheidszorg van de coöperatieve bank hoopt op afkeuring. En hoewel slechts enkele aanwezigen ‘slecht’ roepen, kan Van Schaik zijn vooropgezette een-tweetje maken: „Nou, ik ben er blij mee!”

Van Schaik (1960) is een veteraan op zorggebied. Voor de bank is hij al dertig jaar hoofd gezondheidszorg, en in die rol onderhandelt hij met zorginstellingen die financiering nodig hebben voor nieuwbouw, fusie of nieuwe bedrijfsplan, die werkkapitaal willen lenen of betaaldiensten willen afnemen.

Van Schaik, ooit opgeleid tot tandarts, schoolede zich in de Verenigde Staten om tot expert in zorgsystemen. In die rol denkt hij ook na over de toekomst van de sector. Zo schreef hij in 2010 met een partner een boek, *Diagnose 2025*, met hun visie op de toekomst van de zorg – vooral over wat er anders moest. Daarover geïnterviewd door *NRC*, betoogde hij dat zorgverzekeraars te veel marktmacht hebben en zelf te weinig financieel risico lopen. Dit voorjaar komt er een nieuwe uitga-ve, over de zorg in 2040.

Van Schaik is deze dag in Zaandam op een bijeenkomst voor klanten die in lokale ledenraden zitten en lokale commissarissen. En omdat de Rabobank iets bekend wil maken over zijn domein: de zorg. Een deel van het zogenoemde coöperatief dividend dat de bank jaarlijks weggeeft, gaat ditmaal naar het thema ‘gezondheid’.

Eerder gingen zulke bijdragen naar ‘duurzaamheid; en ‘gezondere voeding’. Van Schaik: „Die twee thema’s zijn belangrijk voor de planeet, maar we zijn ook gewoon een bank voor mensen. We hebben nota bene 2,5 miljoen leden.

„We doen dit niet alleen vanuit nobele motieven. Ziekteverzuim neemt toe, mensen hebben stress. Dat geldt voor elk bedrijf in Nederland, en dat raakt ons als bank dus ook – als werkgever én kredietverlener. Bedrijven moeten niet alleen hun klimaatvoetafdruk verkleinen, maar ook mensen die aan het werk zijn goed verzorgen. Zodat ze gezond en vitaal zijn, én aan het werk kunnen blijven. Die productiviteit hebben we nodig, om het hele systeem te kunnen bekostigen.”

Het grootste deel van de nieuwe schenking is de 35 miljoen euro die dit en volgend jaar naar het Prinses Máxima Centrum in Utrecht gaat, het nationale onderzoeksziekenhuis voor kinderen met kanker. Dat kreeg vorig jaar ook al 25 miljoen euro. Verder gaat er geld naar algemeen kankeronderzoek.

Jullie geven het Máxima-centrum een bijdrage voor een nieuwe vleugel. Kan de bank niet beter iets structureels doen voor zorginstellingen?

„Kijk, we gaan niet ieders financiële gaten dichtlopen. Wij moeten ook gewoon rendement maken. We zijn wel een kritisch klankbord voor zorginstellingen. En er is ook geen tekort in de sector – er is geld zat. Daardoor staat die niet voldoende onder druk om echte, stoere keuzes maken; om sommige dingen op sommige plekken minder te doen.”

Van Schaik hoopt dat die druk er komt nu de partijen achter het coalitieakkoord vanaf 2031 structureel 10 miljard willen bezuinigen op zorg. Dat heeft tot veel negatieve reacties geleid.

De gymzaal in het Prinses Máxima Centrum, het Utrechtse onderzoeksziekenhuis voor kinderen oncologie. FOTO FREEK VAN DEN BERGH/ANP / ANP

INTERVIEW MICHEL VAN SCHAIK ZORGDIRECTEUR RABOBANK

Rabo steunt rem op zorg: ‘In Zweden hebben ze ook niet overal ziekenhuizen’

Wil de nieuwe coalitie bezuinigen op zorg? Geen punt, vindt de hoogste Rabobankier die over de sector gaat. Meer regie is gewoon nodig. „Druk op de zorg leidt tot stoere keuzes.”

Maar niet bij Van Schaik. „Ik vind het tof dat er een ombuiging – ik noem het geen bezuiniging – is aangekondigd. Het geld dat je bespaart, kan beter anders besteed worden. Aan de energietransitie; de opwarming van de aarde geeft enorme gezondheidsproblemen. Of aan de voedseltransitie; met voeding kun je veel meer bijdragen aan de gezondheid van mensen dan met een nieuw ziekenhuis bouwen. Of aan woningen – goede woningen waar geen schimmel aan de muur zit.

„Natuurlijk moet je een operatie ondergaan als je je been breekt. Maar de oplossing voor de hoge kosten in de zorg zit niet in het klassieke zorgsysteem, het zit er juist buiten. In elkaar helpen, in je straat of flat. In preventie, zodat je niet valt en dus niet naar het ziekenhuis hoeft. En mensen moeten meer bewegen.”

De bank zet zelf met dat doel ook in op valpreventie, en op sport en bewe-

gen, onder meer met sponsoring van NOC-NSF.

Zorgkosten blijven oplopen

Toch moet binnen het klassieke zorgsysteem ook wel wat gebeuren, vindt Van Schaik. In al die jaren dat hij dit werkt doet, is het de overheid nooit gelukt structureel iets aan de oplopende zorgkosten te doen.

Wat zijn dan stoere keuzes? Sluiting van een IC-afdeling zoals in Zutphen? Mensen daar moeten nu naar Apeldoorn.

„Ja, en je ziet wat er gebeurt. Een bestuur neemt zo’n besluit, en dan komen burgers in opstand. De politiek ook. Zelfde in Zuid-Limburg. Het is een ontzettend ingewikkeld krachtenspel. „Meestal ontbreekt het aan leiderschap, worden stoere keuzes helemaal niet gemaakt. En wil zo’n keuze écht doorgaan, dan ben je suprafantelijk

van je klanten, je personeel je gemeente, en je zorgverzekeraar.”

Een burger heeft toch ook belang bij een IC-bed in Zutphen?

„Vanuit het individuele belang lijkt dat zo. Maar wat als naast dat bed geen mensen staan mensen die intensieve zorg kunnen verlenen, omdat er te weinig goed personeel is? De essentie is dat, als je iets overkomt, de eerste en acute hulp goed moet zijn. Als je dan gestabiliseerd bent, kun je rustig kilometers worden vervoerd. Kijk naar landen als Zweden of Finland. Daar hebben ze ook niet overal een ziekenhuis staan.

„Ik vind dat de staat hierin een grotere rol moet pakken. Er moet een goed netwerk zijn van acute zorgfuncties die écht beschikbaar zijn – zoals brandweer en ambulance. Daarnaast is er dan zorg waarvoor het veel minder erg is om meer dan tien kilometer te rijden. „Een van de denkfouten bij het

zorgstelsel met geregleerde marktwerking dat in 2006 is ingevoerd, is dat de zorg één markt zou zijn. Je moet geen schijnmarktwerking invoeren voor beschikbaarheidsfuncties, voor complexe niet-planbare zorg. Dat moet de minister van Volksgezondheid gewoon regelen. In andere deelmarkten – zorg die niet complex is en wel planbaar – kan je marktprikkels toestaan.”

Als voorbeeld noemt Van Schaik de komst van een commerciële partij als Bergman Clinics. Dat bedrijf biedt in zijn meer dan veertig klinieken standaardoperaties aan, voor staar bijvoorbeeld, of gescheurde kniebanden. „Die zorgen ervoor dat niet-complexe zorg snel en goed toegankelijk is.”

Van Schaik hoopt dat krappere zorgbudgetten meer van zulk ondernemerschap stimuleren. „Dat zou de sector goed doen. Ondernemerschap wordt nu al gauw gelijkgesteld aan graaipraktijken, en winstuitkeringen, en verdwijnend geld. Er gaan ook dingen mis, en die komen logischerwijs in de krant. Maar je moet ondernemerschap en winstuitkeringen niet uitbannen.”

De Tweede Kamer heeft meermaals opgeroepen private investeerders uit de zorg te weren. In het coalitieakkoord staat dat „de uitwassen van private equity moeten worden uitgebannen”.

Van Schaik: „Daar ben ik blij mee. Ik zie namelijk superintegere ondernemers met een winstmodel, die de winst nodig hebben om verder te investeren, te kunnen blijven innoveren. Ondernemerschap zorgt voor innovatie.”

Als voorbeeld noemt Van Schaik het Prinses Máxima Centrum. Dat is een bv met aandeelhouders: patiëntenvereniging, zorgprofessionals, UMC Utrecht. De complexe behandelingen van alle kinderen met kanker in Nederland vindt daar nu plaats, in samenwerking met veertien lokale ziekenhuizen.

Rabobank was vanaf het begin betrokken bij het centrum en heeft het, samen met de Bank Nederlandse Gemeenten, die ook veel overheidsinstellingen van leningen voorziet, financiering gegeven. Van Schaik: „Er was in het begin enorme weerstand tegen dat centrum. Universitaire ziekenhuizen waren tegen, die moesten een deel van hun budget inleveren. Maar door de enorme focus op patiënten en bundeling van al het kankeronderzoek daar is enorm veel waarde toegevoegd. Aantoonbaar: overlevingskansen verbeteren, er zijn minder complicaties en reestschade, toponderzoekers uit de hele wereld worden aangetrokken.” Volgens hem zou dat model voor meer soorten complexe zorg kunnen werken.

Dan nog een keer: wat kan een bank doen om de zorg structureel te helpen?

„Als een zorginstelling een lening nodig heeft, kunnen we echt iets doen. We beoordelen of ze voldoet aan financiële randvoorwaarden. Dan bekijken we ook of een aanvraag logisch is. Een ziekenhuis neerzetten in een krimpgebied of zonder voldoende personeel is geen goed idee.

„We hebben al vaak ‘nee’ gezegd op financieringsvragen. Omdat we gewoon zagen: het slaat nergens op. Zoals bij het Orbis-drama, jaren geleden. Dat ging om een ziekenhuis in Zuid-Limburg dat een groot nieuw gebouw wilde neerzetten. Het bedrijfsplan was niet goed. Onze lokale bank, waarvoor dit de grootste klant was, begreep er niks van dat we niet wilden financieren.”

Het ziekenhuis kreeg van andere banken wel financiering, en belandde kort daarop in zware financiële problemen. „Uiteindelijk is dat allemaal weer met publiek geld en hulp van zorgverzekeraars gefixt. Maar door als financiers poortwachter te zijn, kunnen we zoiets helpen voorkomen.”

CV

Dertig jaar zorgbankier

Michel van Schaik

(1960) werkt sinds dertig jaar bij de Rabobank als directeur gezondheidszorg. Daarvoor werkte hij acht jaar bij zorgverzekeraars. Hij is voorzitter van de Commissie Gezondheidszorg van werkgeversvereniging VNO-NCW en de werkgroep Gezondheidszorg van de Nederlandse Vereniging van Banken.

ONTCIJFERO

Opvallende getallen en verhelderende visualisaties: in *Ontcijferd* kijkt NRC door een databril naar de wereld om ons heen.

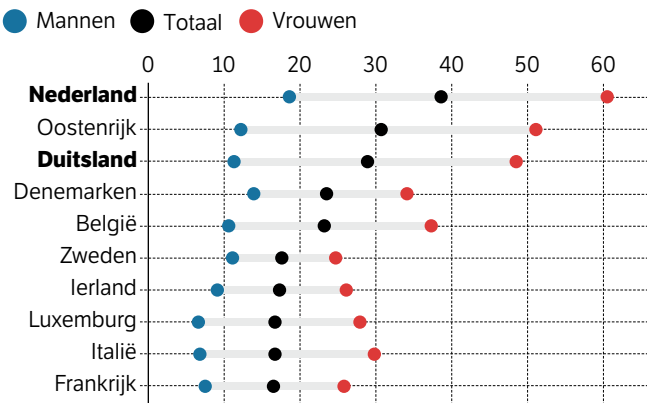
Nederland is koploper deeltijdwerken én arbeidsparticipatie

In Nederland werkt bijna 40 procent van de werkenden parttime. En in geen ander EU-land zijn zo veel mensen aan het werk.

Door **Nina Eshuis** en **Fokke Gerritsma**

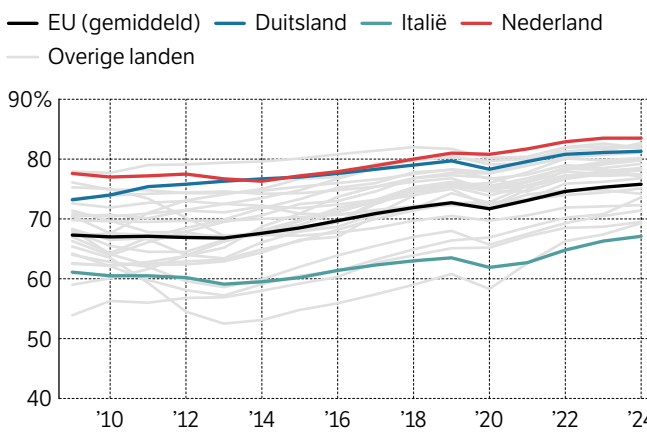
Nederland is Europese koploper in deeltijdwerken

Top tien landen met meestee deeltijdwerkers op totaal aantal werkenden tussen de 20-64 jaar, in procenten (2024)

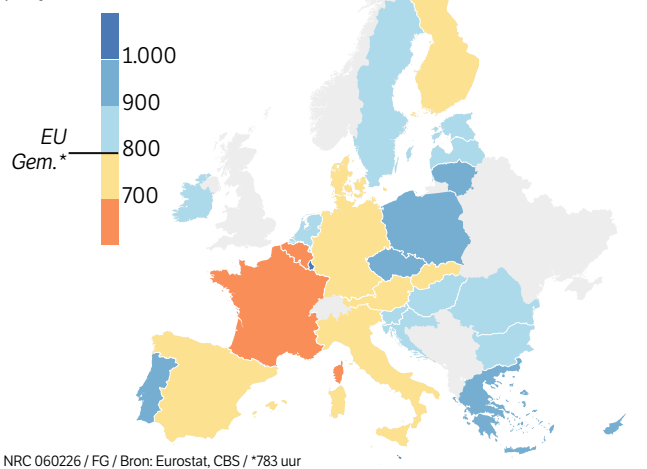
In Nederland zijn meer werkenden dan in andere EU-landen

Aandeel inwoners met betaald werk tussen de 20 en 64 jaar (verticale as afgebroken)

In Frankrijk wordt er per inwoner het minst gewerkt

Aantal gewerkte uren per inwoner, per jaar (2024)

NRC 060226 / FG / Bron: Eurostat, CBS / 783 uur

zijn met name vrouwen, in de rest van hun tijd doen. Dat is voornamelijk zorgen voor anderen.” Maar in de kern is het geen slecht idee om parttimer te stimuleren om meer te werken, vindt ze. „Vanwege arbeidsmarkttekortingen, maar ook zodat meer mensen economisch zelfstandig zijn.”

Dat vraagt volgens de socioloog „systeemverandering” en het weghalen van belemmeringen om voltijd te werken. „Is de kinderopvang op orde? Hoe zit het met ouderschapsverlof? En

kun je de roosters flexibel indelen?” Van der Lippe gelooft eerder „in een wortel, in plaats van een stok, zoals we nu in Duitsland zien. Denk aan flexibele werktijden en een meerurenbonus.”

Voorzitter Gitta Connemann van de ondernemersclub van de CDU, die het voorstel indiende, zei deze week tegen de Duitse krant *Tagesspiegel* dat ze het jammer vindt dat de ophef rond de term een „serieuze discussie” in de weg zit. Het woord ‘lifestyle’ wordt uit het voorstel geschrapt.

Overleden

Ons bereikte het verdrietige bericht dat op 23 januari

em. Prof. dr. Birte Prah!-Andersen is overleden

Professor Prah!-Andersen was emeritus-hoogleraar Orthodontie

Vrije Universiteit Amsterdam
Namens het College van Bestuur
Dr. Ir. Margrethe Jonkman, voorzitter
Prof. dr. Jeroen Geurts, rector magnificus
Dr. Marcel Nollen, vice-voorzitter

Namens het bestuur van de faculteit ACTA
Prof. dr. Fedde Scheele, decaan

Bedroefd hebben wij kennisgenomen van het overlijden van onze oud-collega. Van 1980 tot en met 2004 was zij hoogleraar van onze sectie en heeft zij velen met haar kennis en scherp!te opgeleid tot de orthodontisten die ze nu zijn. Ook voor de schisiszorg heeft ze veel betekend.

Birte Prah!-Andersen

Namens de sectie Orthodontie van het Academisch Centrum voor Tandheelkunde Amsterdam

Nicoline van der Kaaij, opleider DMO
Lotte Veldhuyzen van Zanten, sectievoorzitter
Alumni

Colofon familieberichten

Afdeling familieberichten

Bereikbaar op telefoonnummer: 020-7553052
(ma t/m vr 08.30 uur - 17.00 uur) of via e-mail:
familieberichten@nrc.nl

Sluitingstijden

Dinsdag t/m zaterdag tot uiterlijk 14.00 uur op de dag vóór plaatsing. Voor plaatsing op maandag uiterlijk vrijdag 16.00 uur.

Geluk, emotie, herinnering

Op een eenvoudige, snelle en zekere manier uw familiebericht samenstellen en plaatsen in NRC.

nrcadverteren.nl/familieberichten

Pikachu en Eevee waren natuurlijk present bij de openingsceremonie van PokePark Kanto in Tokio. FOTO ANP / EPA

POPULAIRE MONSTERS

Een Pokémonpretpark in Japan. Wie verdient eraan?

Alles wat met Pokémon te maken heeft, wordt een succes. Ook een pretpark in Tokio past daarbij. The Pokémon Company is een succesvolle multinational.

Laura Wismans

AMSTERDAM

Pika Pika! Vandaag is in Japan Poké-Park Kanto geopend. Het is een pretparkje in het grotere Yomiuriland-pretpark in Tokio, waar het voor Pokémonliefhebbers vooral fijn rondsleren is. Er is een bos vol Pokémonbeelden en een 'dorpje' met faciliteiten die spelers van de games zullen herkennen. Achtbanen zijn er niet, wel twee kinderattracties: Pika Pika Paradise is een zweefmolen met Pikachu-karretjes die stijgen en dalen, en Vee Vee Voyage heeft veel weg van

een oud-Hollandse draaimolen.

Het oogt nogal knullig, maar het zal ongetwijfeld een succes worden, zoals alles wat met Pokémon te maken heeft. Er zijn talloze games voor de Nintendo-spelcomputers, meerdere televisieseries en films, Pokémonkaarten (die dankzij hun oplopende waarde aantrekkelijk zijn voor verzamelaars), de mobiele game Pokémon Go en een niet aan te slepen hoeveelheid merchandise.

Gamemaker Satoshi Tajiri werkte het concept van de kleine monsters in 1996 samen met Nintendo uit. Al vrij snel daarna kwamen de speelkaarten en de tekenfilmserie. De kern van de game die aan de basis staat: Pokémonsvangen, ze verzamelen en tegen elkaar laten vechten. In maart komt de nieuwste game uit voor de Switch 2, *Pokémon Pokopia*.

Het Pokémonimperium wordt beheerd door de drie bedrijven die al vanaf het begin betrokken zijn.

Game-ontwikkelaar Game Freak, Nintendo en speelkaartenbedrijf Creatures vormen samen The Pokémon Company. Hoe ze de aandelen hebben verdeeld, is onbekend; Nintendo schijnt 32 procent van de stemrechten te hebben.

The Pokémon Company heeft meer dan 500 miljoen games verkocht, 75 miljard kaarten geproduceerd en de tv-series zijn in 190 landen te zien.

Wie er ook verdient, zijn de verzamelaars. Met de kaarten kan gespeeld worden, maar ze zijn steeds in het nieuws omdat verzamelaars bizarre bedragen betalen. De Britse zakenkrant *Financial Times* noemt enkele excessen: een eerste editie van een Charizard-kaart in perfecte conditie ging voor 420.000 dollar van de hand en een bepaalde Pikachu-kaart voor 672.000 dollar. Dit zijn uitzonderingen, maar kaarten van enkele duizenden dollars komen regelmatig voor, is op onder meer cardmarket.com te zien.

DATAHACK

Te weinig labs voor bevolkingsonderzoek

AMSTERDAM

Bevolkingsonderzoek Nederland ziet zich genoodzaakt vrouwen later uit te nodigen dan normaal voor een uitsrijkje ten behoeve van onderzoek naar baarmoederhalskanker. Oorzaak is de labcapaciteit die is verminderd na de grote datahack bij Clinical Diagnostics vorig jaar.

Over zes maanden gaat Bevolkingsonderzoek Nederland weer controleren of het Rijswijkse lab, waar in juli de gegevens van ruim 800.000 vrouwen werden gestolen, zijn beveiliging op orde heeft. Dan pas besluit Bevolkingsonderzoek Nederland of het weer met het lab kan werken. Price-WaterhouseCoopers adviseert Clinical Diagnostics. (NRC)

WINDTURBINES

Vestas boekt beste jaar ooit en ziet toekomst zonnig in

AMSTERDAM

De directie van de Deense windturbinefabrikant Vestas (37.000 werknemers) schuwt in het vandaag verschenen financieel jaarverslag de strenge woorden niet. In veel jaarverslagen wordt verzocht dat de geopolitieke omstandigheden veranderd zijn, met verstoringen in de handelsketens tot gevolg, ook hier.

Maar opvallend is dat Vestas prominent de zorg uit dat duurzame energie het afgelopen jaar onder druk is komen te staan. Ook worden het „falen” op de VN-klimaatop om tot afspraken te komen en de „bureaucratische chaos” op het gebied van vergunningen in veel landen expliciet benoemd.

Voor! Trump is notoir als het

gaat om verdraaien van de feiten rond duurzame energie en het opwerpen van bureaucratische ellende voor met name de windsector. Maar ook de EU krijgt een veeje uit de pan, omdat het de regels die het eerder bedacht voor duurzaamheid voor bedrijven weer liet vieren. „Goede voornemens slaan nergens op zonder actie.”

Het lijken schoten voor de boeg om tegenvallende cijfers te verklaren. Maar dat is allerminst het geval, die zijn zelfs uitstekend. De omzet van Vestas was in 2025 met 18,8 miljard euro hoger dan ooit. Daarvan kwam 12,6 miljoen voor rekening van turbines op land.

De orderportefeuille (voor zowel servicecontracten als nieuwe projecten) steeg naar bijna 72 miljard. (NRC)

EURO VERSUS DOLLAR

ECB wil internationale rol euro vergroten, door makkelijker uitlenen

Nu het vertrouwen in de Amerikaanse dollar afkalft, groeit de roep om grotere rol van de euro. De ECB springt daarop in.

Mark Beunderman

AMSTERDAM

De Europese Centrale Bank wil het gebruik van de euro als internationale valuta gaan stimuleren, door buitenlandse centrale banken in crisistijd beter toegang te geven tot euro's.

Dit heeft ECB-voorzitter Christine Lagarde donderdag gezegd in een persconferentie na een bestuursvergadering. In deze vergadering liet de ECB de rente ongewijzigd op 2 procent.

Met het besluit, waarover de ECB over enkele dagen meer bekend zal maken, speelt de centrale bank in op het afkalvende vertrouwen onder beleggers in de Amerikaanse dollar. Die dollar is nu verreweg de belangrijkste internationale reserve- en betaalmunt. De dominante positie van de dollar is onder meer te danken aan de cruciale rol in het internationale financiële systeem van de Amerikaanse centrale bank, de Federal Reserve (Fed), die in periodes van financiële onrust dollars uitleent via 'liquiditeitslijnen'. Dit deed de Fed onder meer tijdens de financiële crisis (2008) en tijdens de recente coronacrisis. Dat landen weten dat ze bij de Fed terecht kunnen in tijden van nood, versterkt de populariteit van de dollar.

De ECB heeft ook dergelijke, maar minder vaak gebruikte noodfaciliteiten, die Lagarde nu wil verbeteren. Het kunnen leveren van liquiditeit noemde ze „een van de kenmerken van een sterke valuta”. Lagarde sprak van het „openen van toegang” en het „aantrekkelijker maken” van de euro-liquiditeitslijnen voor centrale banken „buiten de eurozone en buiten Europa”.

Hoewel de details van het besluit nog ontbreken, zei ze dat het gaat om zogeheten *repo lines*. Hierbij kan een buitenlandse centrale bank liquiditeit (geld) in euro's lenen van de ECB. Daarbij moet onderpand worden gestald dat eveneens in euro's is, bijvoorbeeld staats- of bedrijfsobligaties uit eurolanden.

Momenteel heeft de ECB alleen dergelijke repolijnen met centrale banken van Europese landen die niet tot de eurozone behoren: Roemenië, Hongarije, Albanië, Andorra, Noord-Macedonië, San Marino, Montenegro en Kosovo. Per land is de hoeveelheid liquiditeit die kan worden geboden aan een maximum gebonden. Naast de repo lines heeft de ECB ook zogeheten *swap lines*, waarbij het onderpand in andere valuta dan de euro wordt geaccepteerd. Swap lines zijn in veel gevallen ongelimiteerd. Deze kredietlijnen

worden nu niet uitgebreid, zei Lagarde. Swap lines heeft de ECB met de Fed en met de nationale centrale banken van het Verenigd Koninkrijk, Canada, Japan, Zwitserland, Denemarken, Zweden, en China.

Noodloketten

Sommige economen pleiten er al langer voor dat de ECB haar liquiditeits-noodloketten meer openstelt. Maar het thema ligt binnen de ECB gevoelig, omdat de centrale bank traditioneel voorzichtiger opereert dan de Fed. Het monetair beleid in Frankfurt is gericht op prijsstabiliteit in de eurozone, de Fed gedraagt zich meer als een soort centrale bank van de wereld. „We zijn geboren aan monetaire doeleinden”, zei Lagarde, die suggereerde dat de ECB niet zo ver kan gaan als de Fed met haar uitgebreide *swap lines*.

De positie van de dollar in het internationale financiële systeem is nog steeds dominant. Ruim 56 procent van de valutareserves van centrale banken bestond in het tweede kwartaal van vorig jaar uit dollars, aldus het Internationaal Monetair Fonds. Tien jaar geleden was dat wel beduidend meer: 66 procent. Op plek twee staat de euro, met 21 procent, gevolgd door de Japanse yen (5,6 procent). Na het Britse pond (4,8) en de Canadese dollar (2,6) komt op plaats zes de Chinese renminbi (2,1). De dollar is ook nog steeds internationaal betaalmiddel nummer één bij grensoverschrijdende handelstransacties.

De ECB werkt ook aan een digitale euro om zo de eigen internationale rol verder te vergroten

Onder leiding van Lagarde is de ECB meer gaan pleiten voor een steviger internationale positie van de euro als reserve- en betaalmunt. Dan kan Europa goedkoper lenen, zijn Europese bedrijven minder vatbaar voor valutaschommelingen, en ook beter bestand tegen in-

ternationale financiële sancties, zei Lagarde vorig jaar mei in een speech in Berlijn.

Ook China wil zijn munt, de renminbi, een sterkere internationale rol geven. De Chinese leider Xi Jinping heeft recent gezegd dat hij een „sterke valuta” wil die „breed wordt gebruikt in internationale handel en in valutatransacties”, gesteund door een „krachtige centrale bank”, zo meldt onder meer CNN.

Economische hervormingen

Behalve door liquiditeitslijnen te openen, wil de ECB ook op andere manieren de euro als internationale munt promoten. De ECB werkt aan een digitale euro, in feite een digitale versie van de door de ECB uitgegeven bankbiljetten. Mogelijk kunnen daar in de toekomst ook internationale betalingen mee worden gedaan. Op politiek niveau is de digitale euro goedgekeurd door de lidstaten, maar het Europees Parlement moet er nog mee instemmen.

EU-leiders komen op 12 februari informeel bijeen om te praten over de Europese concurrentiekracht. Allemaal, zei Lagarde, krijgen ze van haar een brief met daarin een „checklist” van wat er allemaal nodig is om de Europese economie te versterken. „Eurobondsstaanzeker op deze checklist”, aldus Lagarde.

Christine Lagarde, ECB-voorzitter, eind december in Frankfurt. FOTO REUTERS

Het hoofdkantoor van uitgeverij Wolters Kluwer in Alphen aan den Rijn. FOTO TOBIAS KLEUVER/ANP

VIER VRAGEN OVER KUNSTMATIGE INTELLIGENTIE

Beleggers vrezen voor wat Claud Cowork mogelijk zal aanrichten

Nieuwe functies in AI-model Claude Cowork brachten onrust op de beurzen. Koersen van RELX en Wolters Kluwer daalden.

Jorg Leijten
AMSTERDAM

Toen Nancy McKinstry vorig jaar aankondigde na 23 jaar te stoppen als baas van Wolters Kluwer, was het databedrijf 180 euro per aandeel waard - een feest voor beleggers die de koers jarenlang gestaag zagen stijgen. Maar als McKinstry op 25 februari haar laatste jaarcijfers presenteert, zal het vermoedelijk vooral gaan over dreigende AI-toepassingen die het aandeel deze week terugdreven naar 70 euro.

Net als veel branchegenoten leek Wolters Kluwer de afgelopen dagen in de uitverkoop. Onlangs gelanceerde kunstmatige-intelligentiefuncties van het Amerikaanse AI-bedrijf Anthropic wekten onrust op de financiële markten. Die nieuwe technologie zou het verdienmodel van handelaren in be-

drijfs- en andere professionele data onder druk zetten.

Wolters Kluwer verloor sinds dinsdagochtend 10 procent van zijn beurswaarde, de Brits-Nederlandse concurrent RELX ongeveer 11 procent. Noteringen van buitenlandse branchegenoten kleurden eveneens donkerrood; zo kregen het Canadees-Amerikaanse Thomson Reuters en het Britse Pearson klappen. Financieel persbureau Bloomberg taxeerde het waardeverlies van de sector op 285 miljard dollar (241 miljard euro).

Vier vragen over de nieuwe AI-toepassing van Anthropic.

1 | Wat is er aan de hand?

Afgelopen vrijdag presenteerde Anthropic enkele nieuwe functies voor Claude Cowork. Dat AI-model is sinds twee maanden beschikbaar om onder meer data te organiseren en samenvattingen te maken van bestanden. Cowork bestaat naast de al langere actieve chatapplicatie Claude, een concurrent van ChatGPT.

De laatste update van Claude Cowork bevat functies die het juristen gemakkelijker moeten maken bijvoorbeeld contracten te scannen op risico's, of om juridische documenten zoals geheimhoudingsverklaringen op te stellen. De technologie kan grote hoeveelheden data doorspitten.

De beurzen reageerden niet direct op de introductie; de koersen van RELX en Wolters Kluwer ble-

ven maandag en gingen pas onderuit nadat in de VS al paniek onder beleggers in databedrijven was uitbroken.

2 | Wat doen Wolters Kluwer en RELX?

Concerns als RELX en Wolters Kluwer bieden tegen betaling toegang tot grote bestanden met onder meer wetenschappelijke artikelen, juridische en financiële informatie. Hun abonneementen worden bijvoorbeeld gebruikt door advocatenkantoren en farmaceutische bedrijven. Verzekeraars gebruiken de data om verzekeringsfraude op te sporen.

De afgelopen jaren hebben databedrijven flink geïnvesteerd in kunstmatige intelligentie om hun bestanden beter doorzoekbaar te maken. Zo kunnen geautomatiseerd samenvattingen van publicaties op specifieke juridische terreinen worden gemaakt. Advocatenkantoren en medische bedrijven betalen flink voor de toegang tot dit soort bestanden. Bij RELX was de tak Legal, waarin juridische dienstverlening is ondergebracht, in de eerste helft van 2025 het hardst groeiende onderdeel. De divisie omzet daar groeide in de eerste zes maanden met 9 procent naar 900 miljoen pond op een bedrijfstotaal van 4,7 miljard pond. Bij WoltersKluwer ging het binnen dit onderdeel om een plus van 6 procent naar 458 miljoen euro op een totale omzet van ruim 3 miljard euro in diezelfde periode.

3 | Waarom is Claude Cowork een bedreiging voor databedrijven?

Claude Cowork kan dit abonneementenmodel schaden. AI-technologie die juridische informatie gratis of tegen een veel lagere prijs aanbiedt, kan de inkomsten van de traditionele datahandel ernstig onder druk zetten. Klanten staan voor de vraag waarom ze veel geld zouden betalen voor de software en informatie van RELX of Wolters Kluwer als zij dankzij AI de gewenste informatie ook zelf kunnen vergaren. En dat legt weer de bijl aan de wortel van de databedrijven. Is hun waardering op de beurs nog wel gerechtvaardigd? Kunnen ze nog groeien, of zelfs maar hun inkomsten behouden? Die onzekerheid bracht aandeelhouders tot een verkoopgolf.

„Beleggers zijn op grote schaal hun investeringen aan het wegen”, zei Jonathan McMullan, marktanalist bij het Britse investeringshuis Schroders, deze week tegen persbureau Reuters. „Het tempo waarin AI-toepassingen worden ontwikkeld, maakt langetermijnwaarderingen moeilijker te verdedigen, vooral omdat bedrijven door toepassingen van AI met minder personeel meer werk kunnen doen. Dat zet het traditionele abonneementenmodel onder druk.”

4 | Is de paniek terecht?

Of de uittocht uit datahandelaren op de beurzen terecht was, is nog

lastig te zeggen. Uitdaggers als Anthropic en OpenAI (van ChatGPT) hebben nog steeds één groot probleem: de informatie van hun AI-modellen is niet altijd betrouwbaar. Afnemers kunnen er niet op leunen. En dat weegt zwaar in bijvoorbeeld de juridische dienstverlening. Contracten moeten waterdicht zijn en verschillen qua inhoud bovendien per klant. Advocaten en medici zullen opstellen daarvan dus niet snel volledig overlaten aan Claude Cowork. Maar dit soort AI-modellen kan wel een deel van het handwerk overnemen.

Wat Wolters Kluwer en RELX vóór hebben op dit soort toepassingen: hun data zijn niet toegankelijk voor Anthropic. De gegevensbestanden met grote hoeveelheden hoogwaardige informatie zijn besloten. Buitenstaanders als Anthropic en OpenAI kunnen daar niet zomaar bij. Nancy McKinstry zal dit bij haar afscheid vermoedelijk benadrukken: voor betrouwbare informatie moeten klanten bij de dataconcerns zijn.

Sommige analisten betwijfelen of de nieuwe technologie de markt echt zo sterk zal verstoren. „We bevinden ons in een fase waarin de sector niet alleen schuldig wordt geacht tot het tegendeel is bewezen, maar al is veroordeeld vóór het proces”, concludeerde JP Morgan-analist Toby Ogg deze week over de verkoopgolf.

Deze rubriek belicht wekelijks rechterlijke uitspraken met economische gevolgen voor mensen of bedrijven

De verkoper van de woning ontbond de koop nu zelf

DE ZAAK

Een koper tekende een koopcontract voor een woning van ruim vier ton, met daarin een financieringsvoorbepaald: de koop gaat niet door als voor een bepaalde datum de financiering door middel van een hypotheek niet rond is. Een beroep op de ontbindende voorwaarde moest wel „goed gedocumenteerd” worden: de aanvraagformulieren voor de hypotheek moesten worden meegestuurd, met het gevraagde bedrag en de reden van de afwijzing van de hypotheekaanvraag.

Nog voor de uiterste datum mailt de koper dat de koop niet kan doorgaan omdat er geen hypotheek is gevonden. De afwijzingsbrief van de bank wordt meegestuurd. Ook vraagt de koper aan de verkoper: „Graag vernemen wij van u of de ontbinding voor u volledig is.”

De verkoper bevestigt „dat de koop ontbonden is”, maar drie weken later stuurt deze een brief met de mededeling dat de ontbindende voorwaarde niet „op juiste gronden” is ingeroepen. De afwijzing was „onvoldoende gedocumenteerd”, omdat die niet met financiële stukken was onderbouwd. De verkoper ontbindt daarom zelf de koopovereenkomst en eist de afgesproken boete voor de „tekortkoming” van de koper, namelijk 10 procent van de verkoopprijs, ruim 40.000 euro.

De koper is het er niet mee eens, waarop de verkoper naar de rechtbank stapt. Diens eis wordt daar afgewezen, waarop de verkoper in beroep gaat.

DE UITSpraak: afgewezen

In hoger beroep wijst ook het gerechtshof Arnhem-Leeuwarden de vordering

Wie een huis koopt, kan dat doen onder ontbindende voorwaarden. Doen die zich inderdaad voor, dan kan de koper nog boetevrij van de koop af. Maar wat als de verkoper zelf de overeenkomst ontbindt?

Door **Linus Hesselink** Illustratie **Claudia van Rouendal**

af. Want als de verkoper stelt en bewijst dat de koper het beroep op de ontbindende voorwaarde onvoldoende heeft gedocumenteerd, kan hij nog niet het koopcontract ontbinden en de daarbij horende boete opeisen. Het koopcontract zou dan juist in stand blijven, omdat de ontbindende voorwaarde niet is vervuld.

En stel dat het koopcontract wel ontbonden had kunnen worden, zegt het hof, dan zou in dit geval de boete moeten worden gematigd tot nul euro. Want de woning waarom het ging, was twee maanden voordat de procedure bij de rechtbank begon alweer verkocht aan een ander. En die koper betaalde zelfs een paar duizend euro meer. De verkoper heeft dus geen schade geleden.

HET COMMENTAAR

De advocaat van de (bijna-)koper, Arsalan Jawaheri van Maquis-Legal, wijst erop dat de verkoper geen extra financiële stukken had opgevraagd, en dat de rechtbank heel snel besliste. „Na een korte schorsing gaf de rechter meteen na de zitting al mondeling zijn uitspraak.”

Jawaheri vermoedt daarom dat de verkoper - wiens advocaat niet wil reageren - het koopcontract zelf wilde ontbinden en zo de boete kon eisen. „Want nakoming eisen van het contract was niet goed mogelijk, nu een andere koper het pand al had gekocht.”

Door de krapte op de woningmarkt hebben kopers en verkopers van woningen vaker juridische conflicten. Kopers hebben te weinig tijd om de financiering te regelen, of ze nemen helemaal geen financieringsvoorbepaald op in het koopcontract. Als dan de financiering niet lukt, ben je gebonden aan het contract, en aan de boete.

Jawaheri ziet dat bijvoorbeeld expats zo blij zijn dat ze een woning kunnen krijgen, dat ze niet goed naar het contract (laten) kijken - terwijl ze ook nog eens de Nederlandse taal niet machtig zijn. „Zelfs makelaars lezen de overeenkomst niet aandachtig. Er wordt vaak bij het inroepen van de ontbindende voorwaarde gesteld: ‘We doen het altijd zo’, terwijl je in het modelcontract dat wordt gebruikt verschillende opties kunt kiezen. Dus het contract kan variëren.”

Huib Hielkema (Tomlow Advocaten, niet bij de zaak betrokken) ziet ook weleens dat kopers „rare sprongen” maken om bij de gestegen prijzen

toch nog die woning te bemachtigen en bijvoorbeeld geen financieringsvoorbepaald maken. „Dan kun je alleen nog procederen om de boete omhoog te krijgen als het misgaat.”

Hij meent dat de advocaat van de verkoper in dit geval een ‘beroepsfout’ heeft gemaakt, door de verkeerde wanprestatie aan zijn boetevordering ten grondslag te leggen. „Hij had moeten stellen dat de koper ten onrechte niet heeft meegewerkt aan de eigendomsoverdracht, wat het gevolg was van zijn onjuiste beroep op de ontbindende voorwaarde.”

Daarmee had de verkoper het contract misschien kunnen ontbinden en een boete kunnen eisen. „Soms kunnen rechters advocaten die de weg kwijtraken te hulp schieten, of moeten ze dat zelfs doen; zo dienen ze soms de rechtsgrond te corrigeren. Maar de rechter moet afblijven van de feiten zoals de partijen die hebben gepresenteerd.”

Uit de uitspraak blijkt dat ook bij de juiste juridische argumentatie de rechter de boete had gematigd, omdat er geen schade is door de snelle verkoop tegen een iets hogere prijs. Waarom begon het gerechtshof over die matiging als die boete toch al niet doorging?

Hielkema: „Rechters geven wel vaker zo’n overweging ‘ten overvloede’. De ene rechter doet dat makkelijker dan de andere. Het rechtersvak biedt die vrijheid. Het tast ook je rechtsgedrag aan als een boete wordt opgelegd omdat een koop afketst, terwijl de verkoper de woning daarna voor een hoger bedrag kan verkopen, en er dus geen enkel nadeel van heeft dat de eerste koop niet is doorgestaan.”

Uitspraak: Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden, 23 december 2025; ECLI:NL:GHARL:2025:8621

Stijn van de Bunt verdiende verrassend vier startbewijzen voor de Spelen tijdens het OKT in december. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN

PROFIEL **STIJN VAN DE BUNT** SCHAATSER

‘Tikkeltje eigenwijze’ Stijn van de Bunt voelt zich nu thuis bij ‘schaatsbokito’s’

Met een trainingsschema afgeleid van de extreme methode van olympisch kampioen Nils van der Poel bereidde ‘outsider’ Van de Bunt zich voor op de Spelen van Milaan. „Stijn kan goed met tegenslag omgaan, al is hij niet iemand die er veel over praat”.

WINTERSPELEN
Koen Marée
AMSTERDAM

In de zomer van 2025 gaf Stijn van de Bunt een interview aan de regionale zender RTV Utrecht. De 21-jarige schaatser liet optekenen „zich bewust te zijn” dat de Spelen in Milaan „nog buiten bereik” lagen. De Spelen van 2030 waren een „iets realistischer doel”.

Acht maanden later is Van de Bunt de Nederlandse hoop op de lange afstanden in Milaan. Op het olympisch kwalificatietoernooi won hij met overmacht zowel de 5 als de 10 kilometer, vóór gevestigde namen als Chris Huizinga en Beau Snellink, en verdiende hij vier startplekken. De rijder van Team IKO komt ook uit op de massastart en de ploegenachternvolgging, maar begint zondag met de 5 kilometer.

Van de Bunt was in zijn uitspraken iets te bescheiden geweest, zegt zijn coach Martin ten Hove. „Aan de sfeer in de ploeg merkte je in de zomer al dat iedereen echt wel stiekem keek naar de Olympische Spelen van 2026”. Niet dat ze er bij IKO vanuit gingen dat Van de Bunt de Spelen ‘wel even’ zou halen: „Maar dromen mag. Al snap ik dat je dat niet meteen uitspreekt”.

Voor het grote publiek kwalificeerde Van de Bunt zich uit het niets. Zelf wilde hij in aanloop naar de Spelen niet meewerken aan een profiel, maar mensen om hem heen zagen altijd al zijn talent: „Stijn heeft een enorme inhoud en een wil van hier tot overmorgen”, zegt oud-trainer Marcel Scheperkamp, die hem zowel als skeeleraar als schaatser onder zijn hoede had. Toch duurde het even voordat dit ook bij de senioren tot succes leidde.

Per toeval op ijzers

Op negenjarige leeftijd begon de in Lopik geboren en getogen Van de Bunt met skaten bij skeeler- en schaatsvereniging SVO Oudewater. Zijn eerste trainer Joyce van Vliet zag zeker „geen Bambi op het asfalt”. „Motorisch was hij goed, hij kon meteen op skeelers weggelopen.” Per toeval belandde hij op twee ijzers. In de bus die elke week met zo’n zestig kinderen van Oudewater naar de Vechtsebanen in Utrecht reed, was een plek vrij, en Van Vliet vroeg de jonge Stijn mee. „We dachten: dat kan wel wat worden op het ijs.”

Ook op schaatsen kon Van de Bunt meteen goed mee. Hij trainde met oudere kinderen en ging op zijn tiende ook wedstrijden rijden. Al snel volgde een overstap naar de Amersfoortse ijsvereniging, waar hij op een hoger niveau met leeftijdsgenoten kon trainen.

Toch bleef skeeleren voor Van de Bunt als jonge tiener het belangrijkste. „Op de lange afstanden reed hij iedereen in Nederland omver”, memoreert Scheperkamp. „Bij het inlineskaten rijd je op een piste van 200 meter. Hij haalde iedereen met twee vingers in de neus een rondje in.”

Dat succes had ook een keerzijde. Toen Van de Bunt als vijftienjarige mee ging doen aan internationale wedstrijden, moest hij volgens Scheperkamp winnen aan gelijkwaardige concurrentie. „Hij was soms te nonchalant. Door zoveel te winnen had hij een air van ‘ik kan dit wel’. Maar in een skatepeloton van dertig man kun je niet nonchalant zijn. Hij ging er letterlijk door op z’n neus.”

Scheperkamp sprak er vaak over

met z’n pupil, die de lessen serieus nam. Ook Van Vliet zag een jongen die graag wilde leren: „Als iemand harder reed op skeelers, dan analyseerde hij dat en probeerde hij dat na te doen.” Ze noemt hem een „tikkeltje eigenwijs”, op een positieve manier: „Stijn wist wat ‘ie wilde.”

‘Beetje introvert’

Via de Amersfoortse IJsvereniging kwam hij terecht bij het talententeam Midden-Oost van schaatsbond KNSB. Toen Stefano Donagrandi hem daar leerde kennen, was Van de Bunt nog „een kleine jongen”, zegt zijn Italiaanse oud-trainer. „Een beetje introvert, niet iemand die graag in het middelpunt van de belangstelling staat. Maar hij had een goede mindset”.

Ook onder Donagrandi wilde Van de Bunt zich blijven verbeteren. „Hij vroeg veel feedback, kwam niet naar de training om die maar even af te vinken.” Door de uitbraak van het coronavirus reed Van de Bunt weinig wedstrijden, waarin hij ook niet altijd goed voor de dag kwam. „Stijn had zoveel vuur, dat hij vaak te snel vertrok en de laatste twee, drie rondes stil viel.”

Dat de toen 16-jarige Van de Bunt in 2021 in beeld kwam bij TalentNED, een door schaatscoach Gerard Kemkers opgezette opleidingsploeg die jonge schaatser voorbereidt op een topsportcarrière, was min of meer toeval. „Door het gebrek aan wedstrijden hadden ze daar ook weinig referentie welke junioren goed waren”, weet Donagrandi. Beau Snellink, die al eerder vanuit het regionale talententeam naar

TalentNed was vertrokken en nu bij Team Essent rijdt, raadde Van de Bunt aan bij de ploeg.

Voor Van de Bunt betekende de overstap definitief afscheid van de skeelersport en een verhuizing naar Enschede, waar hij zijn intrek nam in de villa van TalentNed. In het statige pand aan de Boddenkampsingel woonde Van de Bunt onder begeleiding samen met dertien andere pubers die zich richtten op een topsportcarrière.

Sportief nam TalentNED „een klein risico” met Van de Bunt, zegt coach Kemkers. „Hij was niet meteen op niveau”. Van de Bunt moest wennen aan het trainingsvolume, zijn coaches schaaften aan zijn techniek. „Pas in de winter kon hij op de training goed mee in het treintje.”

Ook in de villa moest Van de Bunt zijn plek vinden. Volgens Sijmen Egberts, die tegelijk met Van den Bunt bij TalentNED aansloot, was hij een ingetogen jongen, zoals hij ook voor de camera’s in Thialf stond tijdens het OKT. „Maar als je hem beter leert kennen, heeft hij zijn praatjes paraat”. Uiteindelijk, zegt Egberts, „paste Stijn supermooi in de groep”. In de villa speelden ze games als FIFA of Fortnite, op het ijs trokken ze als langeafstandrijders samen naar de wereldbekerwedstrijden voor junioren.

Bokito’s

Toen Stefano Donagrandi een jaar na de komst van Van de Bunt ook bij TalentNED aan de slag ging, zag hij een andere Stijn: „Hij was veel zelfverze-

Na de **10.000 meter** tijdens het Olympisch kwalificatietoernooi in Thialf. FOTO ROBIN VAN LONKHUIJSEN / ANP

kerder. Met jongens als Joep Wenne-mars om zich heen, toch een beetje bokito’s, moest hij wel voor zichzelf opkomen”. Kemkers: „Hij heeft bij ons geleerd hoe het is om als topsporter te leven”.

Hoewel zijn laatste seizoen bij TalentNed door een liesblessure niet resulteerde in grootse resultaten, was de commerciële schaatsploeg Team IKO in 2023 overtuigd van de ontwikkeling van Van de Bunt. Andere ploegen, zoals Team Zaanlander, toonden ook interesse.

Als je hem beter leert kennen, heeft hij zijn praatjes paraat

Sijmen Egberts
ex-ploeggenoot

De 18-jarige Van de Bunt „dacht goed na” over zijn volgende stap, herinnert IKO-coach Ten Hove zich. „Hij pakte zijn keuze systematisch aan en stelde veel vragen. Wij zoeken sporters die het leuk vinden om samen een route te bepalen, en ook zelfstandig kunnen zijn. Dat is hij.”

Bij Team IKO bouwde Van de Bunt de laatste jaren verder aan zijn conditie, zodat hij de hoge snelheid langer vast kon houden. Dat deed hij met een trainingsschema afgeleid van het handboek dat de Zweed Nils van der Poel na zijn gouden Olympische Spelen van 2022 schreef. Zelf las Van de Bunt *how to skate a 10k* zo’n drie keer van voren naar achteren, vertelde hij na zijn 10 kilometer op het OKT.

Even leek een aanrijding tijdens een trainingskamp in Andorra hem afgeopen zomer zijn olympische seizoen te kosten. Van de Bunt brak zijn ruggenwervel en enkele ribben. Maar een wonderbaarlijk snel herstel volgde. Oud-kamergenoot Egberts ziet een parallel met een eerdere val van de racefiets in Inzell, waarbij hij zijn sleutelbeen brak: „Hij kan goed met zo’n tegenslag omgaan, al is hij niet iemand die er veel over praat”.

Donagrandi gelooft dat Van de Bunt op de Spelen kan gaan voor een plek bij de beste vijf, „maar dan moet ook alles kloppen”. Tegelijk, zegt hij, is Van de Bunt nog jong en is de concurrentie op de lange afstanden stevig: „De druk ligt niet bij hem. Hij moet de Spelen zien als een goede ervaring, misschien dat juist dat een goede prestatie oplevert”.

nrcwebwinkel

Adviesprijs 329,00

229,-

Leverbaar in wit en zwart

AENO

Infrarood verwarming

- Geschikt tot 30 m² met een laag energieverbruik
- Eenvoudige installatie, vereist geen extra gereedschap
- Zowel bevestiging aan de muur of vrijstaand op de vloer te plaatsen

Neem afscheid van traditionele verwarmingssystemen. Dit infrarood verwarmingspaneel van AENO maakt gebruik van infraroodtechnologie om de lucht en objecten in de ruimte te verwarmen, zonder lucht te verplaatsen en de luchtvochtigheid in de ruimte te verminderen. Net als de aangename warmte van de zon. Een verwarmingspaneel van de nieuwe generatie met energiebesparende en milieuvriendelijke verwarmingstechnologie, ontworpen om je comfort te verbeteren en geld te besparen. Deze AENO infraroodverwarming werd in 2023 bekroond met de prestigieuze Red Dot Award, in de categorieën “Verwarming en Klimaattechnologie” en “Slimme Producten”, en combineert innovatie met elegantie.

Inclusief stand en muurbevestiging

reddot design award winner 2023

Bestel nu ➤ nrcwebwinkel.nl/verwarming

Advertentie

Tijd voor verdieping

Collegereeksen om je gedachten ruimte te geven

Colleges Democratie onder druk

Democratie: droom, drama of déjà? In deze colleges onderzoek je hoe democratieën wereldwijd veranderen en waarom het vertrouwen in het systeem onder druk staat. Je krijgt inzicht in de afname van politieke vrijheden en de groeiende invloed van populisme. Ook leer je hoe sociale media, nepnieuws en wantrouwen het politieke speelveld beïnvloeden. Docent Edward van der Tuuk duidt deze ontwikkelingen in een helder historisch en filosofisch perspectief.

- › 10 colleges
- › Start in april 2026
- › Online of op locatie

Van 335,-
305,-

Colleges China

Ontdek 3000 jaar Chinese geschiedenis en cultuur. Van bronzen maskers en het Terracotta Leger tot de Chinese Muur, Tang-dynastie en de Verboden Stad. Schrijf je in en verdiep je in erfgoed, cultuur en geschiedenis.

- › 5 colleges
- › Start vanaf maart 2026
- › Online of op locatie

Van 189,-
164,-

Colleges Islamitische kunst

Ontdek de pracht van islamitische kunst – van kalligrafie tot de Taj Mahal. Ontdek de rijke geschiedenis van islamitische kunst met Aldwin Kroeze over kunst, cultuur en geschiedenis.

- › 6 colleges
- › Start in maart 2026
- › Op locatie of online

Van 210,-
185,-

Colleges Iran

Ontdek in deze colleges het fascinerende Iran, van Persepolis tot modern Teheran. Leer over het Perzische rijk, Alexander de Grote en de Arabische invloed op de geschiedenis. Schrijf je in en verdiep je in cultuur, kunst en rijke geschiedenis van Iran.

- › 5 colleges
- › Start vanaf april 2026
- › Online of op locatie

Van 189,-
164,-

Colleges India

Duik in de rijke cultuur en fascinerende geschiedenis van wereldrijken en koloniale overheersing tot onafhankelijkheid. Ontdek hoe deze gebeurtenissen het moderne India vormen en waarom het land zich ontwikkelt tot een opkomende grootmacht.

- › 5 colleges
- › Start vanaf april 2026
- › Online of op locatie

Van 189,-
164,-

Colleges Londen: 2000 jaar stad van vernieuwing

In vier colleges kom je te weten hoe Londen zich al 2000 jaar steeds opnieuw uitvindt, van vorsten en denkers tot Turner en de Young British Artists. De stad verschijnt als een levende galerie vol kunst, geschiedenis en nieuwe ideeën.

- › 4 colleges
- › Start in mei 2026
- › Online of op locatie

Van 140,-
115,-

REPORTAGE IJSBAAN IN MILAAN

Het ijs in Milaan schuift en kraakt, als vers natuurijs waar scheuren in trekken

Deze week konden de Nederlandse schaatsers kennismaken met het olympische ijs in een congresshal in Milaan.

WINTERSPELEN
Sam de Voogt
MILAAN

Voordat je de olympische ijsbaan van Milaan kunt zien, hoor je hem. Na een lange wandeling over een uitgestorven beurscomplex aan de noordwestzijde van Milaan leiden bordjes een congreshal in. Daar hangen zwarte doeken van het tien meter hoge plafond tot aan de grond – de ruimte is verder kaal. Even denk je: ben ik hier wel goed? Maar dan ineens klinkt het kenmerkende fluitje van de starter, gevolgd door een uitgerokt „Ready...“

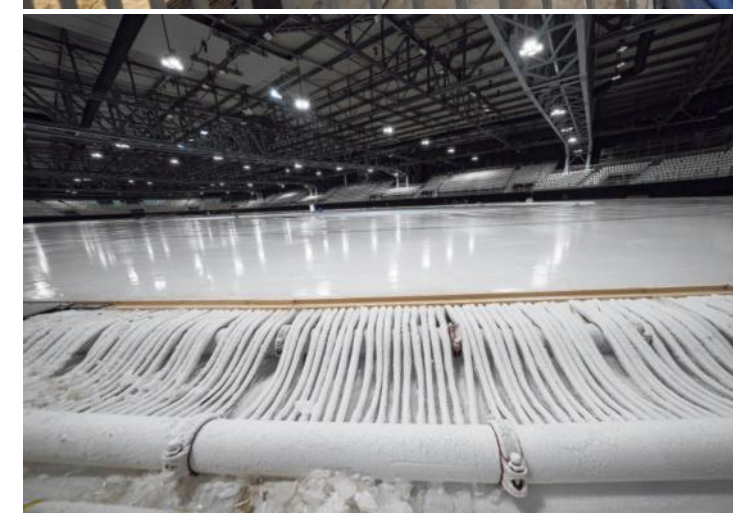
Wie door de zwarte doeken naar binnen stapt, de stalen trappen van de tijdelijke tribunes op, staat ineens in een olympische schaatshal. „Milano-Cortina 2026“ staat er in het ijs geschreven, de vijf gekleurde ringen hangen overal, net als de camera's. Schaatsers in felgekleurde pakken rijden er hun rondjes.

Sebas Diniz begaf zich afgelopen woensdag naar de startlijn voor een oefenstart op de 500 meter. De Nederlander met een van de snelste openingen van het veld begon met een tijd van 9,71 seconden over de eerste honderd meter. „Goed voor nu“, zei hij na afloop. „Dit is niet de tijd die ik in een echte wedstrijd wil rijden, maar ik ben nog niet helemaal scherp.“ Aan het ijs lag het niet, wilde hij maar zeggen. „Ik kon vol aanzetten, had veel grip, dus ik vond het best prima.“

De Winterspelen in Milaan-Cortina, die vrijdag beginnen met de Openingsceremonie in het San Siro-voetbalstadion in Milaan, kennen met het langebaanschaatsen een primeur: voor het eerst worden de olympische wedstrijden afgewerkt op een tijdelijk aangelegde baan. Een paar weken geleden reden in de beursshal van het Fiera Milano-complex nog vrachtwagens af en aan om alles op te bouwen, over drie weken is alles weer weg.

Als of je over een meer schaatst
Na afloop van de trainingswedstrijden van woensdag leunde de Canadese ijsmeester Mark Messer tevreden over de boarding. „Het is een wonder dat er hier nu een ijsbaan ligt“, zei hij grijnzend. „En ik ben blij met hoe de baan er tot nu toe ligt en met de kwaliteit van het ijs.“

De grootste uitdaging voor Messer en zijn team was het neerleggen van de koelbuizen die het water moeten opvriezen. Bij een permanente baan zitten die buizen in de betonnen vloer gegoten. „Hier hebben we eerst een laag isolatiemateriaal van hard piepschuim neergelegd, daarboven een membraan zodat het water niet weg-

De schaatshal in Milaan, met (boven) de Canadese ijsmeester Mark Messer. „Door de manier waarop we de isolatie en de buizen hebben neergelegd, beweegt het ijs een beetje en hoor je een hol geluid. Net als wanneer je over een dichtgevroren meer schaatst.“ FOTO'S: LUCA BRUNO/AP, CLAUDIA GRECO/REUTERS

loopt, en daarbovenop liggen de koelbuizen in de onderste laag van het ijs.“ Een houten vloer aan weerszijden van de 400-meter-baan houdt alles op zijn plek.

Die opbouw van de ijsvloer heeft een onverwacht neveneffect. „Het klinkt een beetje als natuurijs“, zei Jillert Anema, de coach van onder meer Marijke Groenewoud en Jorrit Bergsma. Hij deed het voor: „Bong, bong, zo'n diep geluid dat je ook hoort als je over nieuw natuurijs schaatst en er scheuren in het ijs trekken.“

Messer kan zich de vergelijking wel voorstellen. „Door de manier waarop we de isolatie en de buizen hebben neergelegd, beweegt het ijs een beetje en daardoor hoor je een hol geluid. Net als wanneer je over een dichtgevroren meer schaatst.“

De Nederlandse schaatsers die woensdag op het ijs stonden, waren het erover eens dat het een

unieke ijsbaan is. „Het is anders dan anders“, zei Jorrit Bergsma nadat hij als training een 3.000 meter had gereden. „We komen net vanuit Inzell, daar heb je hard glij-ijs en kun je echte klappen maken. Hier is het zachter, moet je je slag wat korter maken, en zal het wat harder werken worden.“

”

Het ijs is zachter, het zal harder werken worden

Jorrit Bergsma olympiër

Volgens Diniz leek het ijs nog het meest op de schaatsbaan in het Noorse Hamar. „Ook wat zachter ijs met veel grip.“ Zijn coaches Martin en Erwin ten Hove kwamen met ander vergelijkingsmateriaal. „In Minsk in Wit-Rusland is het ook altijd warm in de hal“, zei Mar-

tin. „De baan in Erfurt heeft vergelijkbaar ijs“, vulde Edwin aan.

Uiteindelijk is het niet belangrijk hoe snel het ijs is, vond Martin Hove. „Als de omstandigheden maar voor iedereen gelijk zijn. De temperatuur is hier onder controle, de luchtvochtigheid constant, dus die missie lijkt geslaagd.“

Natte jassen

Ijsmeester Messer beende woensdag druk rond op het middenterrein. Dan was hij bezig met de sensoren op de finishlijn, dan liep hij weer met een emmertje ijs over de baan om oneffenheden te dichten. „We zijn er nog niet helemaal. In de laatste dagen moeten we nog het een en ander finetunen.“ Hij ging proberen de toplaag van het ijs nog iets harder te krijgen.

Als zaterdag het olympisch schaatsstoernooi begint met de 3.000 meter voor vrouwen, zal het

spannend worden voor de ijsmeester en zijn team. „Dan zitten hier duizenden mensen op de tribune, dat doet wat met de temperatuur en de luchtvochtigheid“, zei Messer. „Dat hebben we niet kunnen testen.“ Om toch voorbereid te zijn, gaat de Canadese uit van het scenario dat de omstandigheden het meest beïnvloedt: natte jassen, lage temperaturen.

De Nederlanders verheugen zich op de wedstrijden. Zeker als er straks veel Nederlanders zitten wordt dat genieten, zei Diniz. Er zijn deze Spelen 42.000 kaartjes aan Nederlanders verkocht.

Toch jammer, zei coach Anema, dat het van tijdelijke aard is. „Met een dak op de ijsbanen van Collalbo of Basella di Pine had je er een icoon van een schaatsbaan bij gehad. Dit is allemaal best mooi, maar het verdwijnt straks weer. Dus het is niks meer dan lucht.“

PRIMATEN

Eindelijk is bewezen dat mensapen verbeeldingskracht hebben

De beroemde bonobo Kanzi deed wel vaker aan 'doen-alsof'-spelletjes. Een nieuw experiment waar hij aan meedeed levert het eerste experimentele bewijs dat mensapen verbeeldingskracht hebben.

Hendrik Spiering

AMSTERDAM

Bonobo's hebben geen moeite om mee te spelen met een doen-alsof-spelletje. Dit blijkt uit een experiment met de bekende bonobo Kanzi dat deze week is gepubliceerd in *Science*, door Amalia Bastos (University of St Andrews, VK) en Christopher Krupenye (Johns Hopkins University, Baltimore, VS). Het is een van de laatste experimenten waaraan de vorig jaar overleden Kanzi (1980-2025) meedeelde.

Kanzi baarde veertig jaar geleden al groot opzien met zijn taalvaardigheid via een symbolenbord. Bonobo's vormen samen met chimpansees de naaste verwanten van de mens in de stamboom des levens. De laatste gemeenschappelijke voorouders van deze primaten leefden ongeveer 7 miljoen jaar geleden.

Kanzi had in het huidige experiment weinig moeite om mee te spelen met een experimentator die deed alsof hij vruchtensap in twee glazen goot. Uit één glas goot hij het dan weer zoogenaamd terug in de kan. Gevraagd 'waar is het sap?' wees Kanzi 100 procent correct het juiste lege glas aan. In de voorafgaande trainingssessie, waarin Kanzi niet beloofd werd voor de juiste keuze (met een slokje sap), scoorde hij al twee derde goed. Ook in een vergelijkbaar spelletje met een denkbeeldige druif die al dan niet in een glas werd gedaan, wees Kanzi moeiteloos aan in welk glas de druif zat.

Wegens vele anekdotes over spelende bonobo's en chimpansees (die bijvoorbeeld met stukken hout als een soort babypop rondlopen) komt de conclusie over deze verbeeldingskracht van bonobo's niet als een verrassing. Het is ook bekend dat jonge bonobo's soms een soort blindemannetje spelen, met hun handen of een boomblad voor hun ogen. Het probleem bij al die observaties is dat er altijd wel alternatieven, meer sceptische verklaringen mogelijk blijven voor het gedrag.

Daarom noemt Mariska Kret, primatoloog en psycholoog aan de Universiteit Leiden, het tóch „een belangrijke studie”: „Want hier wordt het eerste experimentele bewijs geleverd, al is het voor iets wat we dus eigenlijk al wel wisten, sceptici daaragelaten.” Het blijft ook opmerkelijk, zegt Kret, „dat mensen altijd zo verbaasd zijn als andere dieren ook iets 'mensachtigs' kunnen. Als het gedrag iets onmenselijks was, dan zou het al die aandacht niet krijgen, terwijl dat gedrag misschien nog wel veel interessanter is.”

Toch twijfelt Kret of nu wel echt het definitieve bewijs geleverd is, precies omdat Kanzi zo'n bijzondere bonobo is. „Kanzi kan het, dat is duidelijk. Maar of alle bonobo's dus alsof-spelletjes doen en dit soort complexe voorstellingen hebben? Kanzi was een wel heel bijzondere aap. We weten niet wat het effect is van al dat trainen en al die experimenten in zijn leven. Hij is vooral beroemd om zijn omgang met die lexigrams en

Kanzi, een bijzondere bonobo, overleed in maart 2025. FOTO JOHNS HOPKINS UNIVERSITY FOTO APE INITIATIVE

Kanzi met **het symbolenbord** in 2023. FOTO REUTERS

Kanzi (1980-2025)

Van talenwonder tot popartiest

De bonobo Kanzi werd

in 1980 in gevangenschap geboren in Yerkes Primate Center in Atlanta. Hij overleed een jaar geleden, 44 jaar oud, volkomen onverwacht in het Ape Initiative, een onderzoekscentrum in Des Moines, in Iowa. De doodsoorzaak is onduidelijk, maar wel is bekend dat Kanzi hartproblemen had.

Kanzi's leven begon **dramatisch**. Kort na zijn geboorte werd hij bij zijn moeder weggegrist door een andere bonobovrouw, Matata, de matriarch van de bonobogroep, die daarna ook zijn adoptiefmoeder werd.

Kanzi leerde **spelender-
wijs symbooltaal** terwijl
hij hing aan Matata's
vacht tijdens weten-
schappelijke pogingen
om de bonobovrouw

mensentaal te leren via symbolen op een aanwijsbord. Matata had er weinig gevoel voor, maar Kanzi wel. Toen zijn stiefmoeder er een keer niet

bij was, pakte de jonge Kanzi een appel weg, tikte 'appel' en 'achternazichten' aan op het symboolbord en zette het op een lopen. Tot verbijstering van de betrokken onderzoekers, aldus de necrologie die *The New York Times* vorig jaar over hem publiceerde. Nooit hadden de onderzoekers Kanzi direct onderwezen of getraind. Maar alleen al die eerste dag tikte hij 120 lexicogrammen aan op het symboolbord van zijn moeder.

Kanzi werd een **wetenschappelijke sensatie**, ook al omdat hij taal geleerd had zoals een menskind het doet, door het op te pikken uit zijn

omgeving. Een intrigerend aspect was dat Kanzi honderduit communiceerde (vooral verzoeken en opdrachten) maar alleen met mensen.

Nooit met andere apen, iets wat ook geldt voor andere mensapen die een mensentaal aanleerden, zoals Koko de gorilla en Chantek de orang-oetan.

Kanzi verzon ook **nieuwe woordcombinaties.**

Toen hij voor het eerst van zijn leven in Iowa een bever in het water zag, tikte hij 'water' en 'gorilla' aan. Later leerde Kanzi ook gesproken taal verstaan en stenen werktuigen maken. Kanzi werd een beroemdheid, met wie **popartiesten als Peter Gabriel** graag samen muziek wilden maken, en ook dat resultaat klonk helemaal niet gek.

Zij deed met Kanzi het doen-alsof-experiment. „Om echt na te gaan wat er in de geest van een dier omgaat, moet je dus een gecontroleerd experiment doen.”

Bastos legt uit dat ze het experiment met Kanzi deden precies „omdat hij uniek was in zijn begrip van mondelinge verzoeken en opdrachten. Hij kan honderden woorden begrijpen. Dat is nu extreem zeldzaam bij mensen, de opvoeding die Kanzi heeft gekregen bestaat nergens meer. In die zin namen we door met Kanzi te beginnen het minste risico. We konden hem gewoon vragen stellen. En dat hij dus al wel eens aan 'doen-alsof-eten' heeft gedaan, was natuurlijk precies het soort anekdote dat ons inspireerde bij dit experiment.”

Kanzi deed vaak alsof hij onzichtbare dingen verstopte, tussen de kussens of in de planten. Later pakte hij ze weer en deed alsof hij ze opat

In haar *Science*-artikel bespreekt Bastos ook de mogelijkheid dat door die 'menselijke' opvoeding Kanzi unieke cognitieve mogelijkheden heeft gekregen die zouden kunnen ontbreken bij 'gewone' bonobo's, die veel minder intensieve contacten met mensen hebben gehad. Haar lijkt het meest waarschijnlijk dat de taalvermogens vooral de contactmogelijkheden van Kanzi verbeteren, en niet dat ze zijn onderliggende cognitie transformeerden. Bastos: „Maar meer is onderzoek nodig. Ik hoop dat we nu een experimentele opzet kunnen bedenken die ook gaat werken met mensen die minder *enculturated* zijn, die een minder menselijke opvoeding hebben gekregen.”

Adviesprijs
56,95
44⁹⁵

DE RADIATOR VENTILATOR

SPEEDCOMFORT

Verwarm je ruimte
2x zo snel en bespaar
tot 22% energie

- › **Fluisterstil**
- › **Geen gereedschap nodig**
- › **10 jaar garantie**
- › **Verbruik: slechts 32 cent stroom per jaar**

De SpeedComfort radiatorventilator plaats je in een handomdraai. Je voelt direct meer en sneller warmte-comfort. Dat betekent dat de thermostaat lager kan en je dus tot wel 22% energie bespaart.

Bestel nu > nrcwebwinkel.nl/speedcomfort

De **Koninklijke Schouwburg** in Den Haag.
FOTO ANDREAS TERLAAK

Stop de ‘grote kunstroof’ door AI

De nieuwe coalitie stimuleert gebruik van AI door het bedrijfsleven. Maar aandacht ontbreekt voor schending van auteursrecht door techbedrijven en voor het verlies aan banen in de creatieve sector, ziet *Birgit Donker*.

In het 67 pagina’s tellende coalitieakkoord komt het woord ‘kunst’ welgeteld vier keer voor: twee keer in de samenstelling ‘kunstmatige intelligentie’, één keer in de samenstelling ‘de kunst van het samenwerken’ (wat een minderheidskabinet (opnieuw) zal moeten leren); en slechts één keer als het gaat om ‘de vrije kunsten’.

Kunst en cultuur worden in de politiek maar al te vaak over het hoofd gezien. Als ze al aan bod komen bij de onderhandelingen over een regeerakkoord, is het steevast aan het eind. ‘Oh ja, we moeten ook nog iets met kunst en cultuur.’ En dat terwijl we politici nodig hebben die op de bres staan voor kunst.

„We staan pal voor [...] artistieke vrijheid”, belooft het coalitieakkoord. Dat is essentieel. Maar er is meer nodig. Kunst is gebaat bij vrijheid en vrouwen, maar na jarenlange verschraling ook bij extra investering (250 miljoen euro per jaar, adviseert de Raad voor Cultuur, voor onder meer talentontwikkeling). En ze verdient het betrokken te worden bij de ontwikkelingen van dit moment, zowel met maatregelen die haar veerkrachtig houden, als door gebruik te maken van haar verbeeldingskracht.

Bij een eigentijds kunst- en cultuurbeleid hoort aandacht voor kunstmatige intelligentie. AI biedt kansen, maar vraagt ook dringend om regelgeving. Het weinige AI-beleid dat momenteel bestaat, is vooral gericht op nieuwe

verdienmodellen. Nederland koopmansland. In verkiezingstijd kwam AI alleen aan bod in relatie tot productiviteitswinst en welvaart.

Ook in het coalitieakkoord gaat het vooral om de economische kansen. Er staat: „We zijn niet langer alleen een ‘pilotland’ maar worden ook een ‘op-schaalland’ als het gaat om de ontwikkeling van sleuteltechnologieën zoals AI.” Het gaat niet over de urgente vraag hoe we democratisch grip kunnen krijgen op AI en al helemaal niet over de gevolgen ervan voor kunst en cultuur.

Schending van auteursrecht

Terwijl de overheid gebruik van AI door het bedrijfsleven stimuleert, ontbreekt aandacht voor de schending van auteursrecht door techbedrijven en voor het banenverlies in de creatieve sector.

Dat moet anders. Het nieuw te vormen kabinet moet de schijnwerpers richten op drie zaken: ‘de grote kunstroof’, een transitiefonds voor de creatieve sector, en ‘makers als vernieuwers’. Zij kunnen met hun verbeeldingskracht als geen ander bijdragen aan het nadenken over de gevolgen van AI voor onze samenleving – dat geldt ook trouwens voor andere transitie vraagstukken waar we voor staan.

Ten eerste de grote kunstroof. Daarmee bedoel ik niet de diefstal vorig jaar van kroonjuwelen uit het Louvre of van Dacische sieraaden uit het Drents Museum. Ik bedoel het ongebreideld gebruik maken door techbedrijven van het werk van kunstenaars, schrijvers

en andere makers. ‘AI = jatwerk’, luidt terecht de campagne die de Auteursbond sinds enkele maanden voert. Grote taalmodellen als GPT-5 worden niet getraind op woordenboeken, maar op door auteursrecht beschermde teksten met betekenis. Daar staat geen compensatie tegenover.

Om creativiteit te beschermen tegen de gevolgen van generatieve AI is regulering nodig. Ontwikkelaars van AI-modellen zouden geen gebruik meer mogen maken van creatief werk zonder toestemming van de maker. Een systeem van instemming, in plaats van werken met opt-outs. Op deze manier krijgen makers een keuze en kunnen ze gecompenseerd worden voor het gebruik van hun werk.

AI zorgt daarnaast voor baanverlies in creatieve beroepen: schrijvers, illustratoren, componisten, stemacteurs, filmmakers, vertalers, ontwerpers. Inmiddels ziet bijna één op de vijf zelfstandige creatieve makers het inkomen teruglopen sinds van generatieve AI breed wordt toegepast, zo blijkt uit onderzoek van de Boekmanstichting en De Creatieve Coalitie. Een vergelijkbaar deel ziet het aantal opdrachten afnemen. Het gaat soms om een inkomensval van duizenden euro’s voor toch al niet uitbundig verdienende zzp’ers – zo verdienen beeldend kunstenaars gemiddeld 17.500 euro per jaar.

Een transitiefonds voor omscholing of bijscholing is dus hard nodig. Dit zou kunnen worden bekostigd door een AI-heffing in te voeren van,

zeg, 5 procent op abonnementen zoals die op ChatGPT Plus.

Eerlijke innovatie

Op andere terreinen is wel aandacht voor compensatie als er sprake is van een gedwongen transitie; als het bijvoorbeeld gaat om de overgang naar een toekomstbestendige landbouw of om de transitie van de vuurwerkbranche in verband met het vuurwerkverbod. Den Haag moet evengoed investeren in de overgang die de kunst- en cultuursector nu moet maken. Niet als rem op vernieuwing door AI, maar als voorwaarde voor eerlijke innovatie.

Tot slot zou er oog moeten zijn voor de creatieve sector als bron van vernieuwing. Regelingen op het gebied van AI-innovatie zouden opengeheld moeten worden voor creatieve makers. Het zou als pre moeten gelden als consortia die subsidie aanvragen voor innovatieprogramma’s, kunstenaars en andere makers betrekken.

„We koesteren onze cultuur – van orkesten en musea van wereldklasse tot een bruisende volkscultuur”, schrijven de coalitiepartners. Dat zijn welkomte warme woorden. Nu nog de bijbehorende investering en een daadkrachtig AI-beleid waarbij de creatieve sector een rol van belang speelt. Alleen zo kan kunst veerkrachtig blijven. En dan zal ze ons blijven verbazen, bij de lurven grijpen, onverwachte werelden intrekken. Vrijheden van verbeelding vormen, die juist nu zo noodzakelijk zijn.

Birgit Donker is lid van het Algemeen Bestuur Kunsten92, oud-directeur van het Mondriaan Fonds en het Nederlands Fotomuseum en voormalig hoofdredacteur van *NRC*.

COLUMN ROSANNE HERTZBERGER

In de D66-stad voel ik me niet thuis

Ik denk dat Rob Jetten een goede premier is voor Nederland. Hij is vrolijk, open, competent, beminnelijk en kameleonsgenoe. Daar kunnen we best even mee vooruit.

En toch staat zijn politiek, die van D66, mijlenver van me af. Vreemd eigenlijk. Ik acht mezelf niet zover van het politieke midden. D66 ook, dat zou toch moeten passen?

Maar dat is alleen als je van boven kijkt op een plat politiek spectrum langs twee assen. Er ontbreekt een dimensie. Een zenith, een verticale lijn die de politiek verdeelt langs de as van de schaal waarop men zich verbonden voelt.

Onderaan de gewortelde mens, in het extreme geval type ‘*Blut und Boden*’. In het milde geval een mens die niet alleen ergens wil wonen, maar wil aarden. Die hecht aan land, landschap, taal, een historisch gegroeide gemeenschap. Aan de andere kant van die as, bovenin, huist de *global citizen*. Die het niet uitmaakt of beleid uit Den Haag of Brussel komt, geen aanstoot neemt aan ‘*What can I get you?*’ op het terras, die *anywhere* kan wonen, en zo tien nieuwe steden uit zijn mouw schudt.

Hoe zou de gedroomde D66 stad eruitzien? Een stevig formaat denk ik. Een Utrecht. Een Eindhoven. Een prettige stad om te leven en anderhalf kind groot te brengen, stel ik me zo voor.

De lucht is zuiver en koel. Overal bomen, voedselbosjes, geveltuintjes. De fatbike is uit het straatbeeld verdwenen, inclusief de mens die er ooit op zat. Er is één smal pad door de milieuzone richting een parkeerplaats, waar elke dag arbeidsmigranten worden aangevoerd en afgevoerd om een tiental afvalstromen te verwerken, te koken met onbespoten ingrediënten en voor steeds minder kinderen en ouderen te zorgen.

De bedrijven zijn innovatief: AI, chips, farma, fintech, met een wolk aan juristen eromheen. Niets heeft een schoorsteen of uitlaat. De industrie is vertrokken, de boeren ook, inclusief hun stof, mest en uitstoot.

Er wonen mooie mensen in D66stad. Aangeharkte mensen. Ze komen hier niet vandaan en ze blijven ook niet lang. Ze werken een paar jaar aan de universiteit of in een start-up. Ze zijn fit. Iedereen rent. Met oortjes in proberen ze onzichtbare tegenstanders te verslaan, virtuele records te breken van mensen die ze nooit zullen ontmoeten. De voetbalkantines zijn gesloten bij gebrek aan vrijwilligers. De meeste kroegen ook. Bier is duur, want geassocieerd met een vroegtijdige dood. Alleen wijn valt

nog onder het lage tarief want dat bleek uit wetenschappelijk onderzoek juist geassocieerd met boeken lezen.

Op de gevels staat poëzie. De Nederlandse taal is op een voetstuk geplaatst, net als de dialecten. Kostbaar nationaal erfgoed, gekoesterd maar buiten theater en speciale cultuurprojecten niet gebruikt. Want de modellen zijn veel beter in het Engels. Nederlands staat gelijk aan productiviteitsverlies. En draagt uiteindelijk ook niet bij aan een prettige inclusieve werkvloer. Iedereen moet kunnen meekomen in de stad en zich welkom voelen.

De voetbalkantines zijn gesloten bij gebrek aan vrijwilligers

Het ziekenhuis is ondertussen rustig. De focus ligt op preventie, in de breedste zin van het woord. En dat werpt zijn vruchten af. Pech is met de juiste mindset vermeden, infecties weggevaccineerd. Ziekte is een last voor de samenleving, meestal onnodig bovendien. Mensen hebben het vaak aan zichzelf te danken.

De levensregiepoli’s lopen wel goed. Mensen komen er niet alleen voor counseling over anticonceptie, abortuspijl, genderzorg, een passend laatstewil-middel, maar ook voor uitgebreide genetische screening bij een kindervens. IVF is onbegrensd opgenomen in het basispakket, inclusief embryoselectie en adaptatie. Instellingen voor gehandicapten en het speciaal basisonderwijs konden vrijwel geheel gesloten worden.

Na een lang respectvol maatschappelijk debat groeide de samenleving toe naar het uitbreiden van euthanasie, ook zonder medisch lijden. Het bleek helemaal niet de angstdroom waarvoor gewaarschuwd werd. De uitvoering verloopt sereen. Er wordt steeds uiterst zorgvuldig door experts beoordeeld of de stervenswens vrijwillig en weloverwogen is en het leven daadwerkelijk voltooid. De toename van de actieve levensbeëindiging heeft dan ook niets te maken met de nieuwe AOW-koppeling in het pensioenakkoord en de harde stijging van het eigen risico na de voltooid-levensgrens. Die maatregelen waren puur en alleen gericht op het beteugelen van zorgkosten en het sociale stelsel houdbaar te maken voor de toekomst.

Een mooie toekomst. Mensen in de D66-stad worden gezond en gelukkig oud. In een prettige omgeving. Met eigen regie. Met een competent en verantwoordelijk bestuur.

En toch, voel ik me er niet thuis.

Rosanne Hertzberger is microbioloog en was Tweede Kamerlid voor NSC.

Commentaar

UNIVERSITEITEN

Morele oproep om achter Joodse studenten te staan is welkom

Het is een heel Hollands rapport dat de Taskforce Antisemitismebestrijding (in het hoger onderwijs en openbaar vervoer) maandag na een jaar onderzoek uitbracht. Geen alarmisme in *Gevangen in vrijheden*, geen keiharde adviezen om regels en procedures aan te passen, maar vooral een morele oproep aan bestuurders en andere betrokkenen om achter Joodse studenten en medewerkers te gaan staan. Voor hun veiligheid is bij Gaza-acties aan universiteiten en op stations „niet afdoende” aandacht geweest.

De demonstraties verliepen volgens het rapport „voor het overgrote deel vreedzaam”. Bij de sit-ins op treinstations werd nauwelijks ingegrepen. Aan de universiteiten ging het vaker mis, twintig tot dertig keer, schat de Taskforce. Die signaleert ook antisemitische „hondenfluitjes” en „verhuld antisemitisme” bij een deel van de acties.

Dat moet anders, aldus het rapport, dat (anonieme) verklaringen bevat van enkele Joodse studenten over bedreigingen en geweld. Maar die verandering moet binnen de bestaande wetgeving, want de Taskforce wil niet tornen aan het demonstratierecht (vandaar de titel van het rapport). Wel wijst die erop dat dit recht in de praktijk dient te worden begrensd door moraal en fatsoen. Instellingen moeten hun regels en gedragscodes beter handhaven.

En het antisemitisme? Voorzitter Jaap Smit noemde de naam van zijn taskforce bij de presentatie van het rapport zelf al „niet gelukkig”. Het ging niet om onderzoek naar antisemitisme, maar naar de veiligheidsbeleving van Joodse studenten. De Taskforce doet geen aanbeveling welke definitie van antisemitisme universiteiten zouden moeten volgen. Verstandig, want daarover woedt een strijd onder experts en academici. Evenmin zijn protesten tegen de Gaza-oorlog per se antisemitisch, bezweert het

Nederland heeft deze eeuw een beroerde staat van dienst als het gaat om het beschermen van Joodse burgers

rapport, al kunnen ze dat worden als Joden collectief worden aangesproken op daden van Israël. Maar vooral gaat het de Taskforce om de ervaren „onveiligheid” en dreiging voor Joodse studenten.

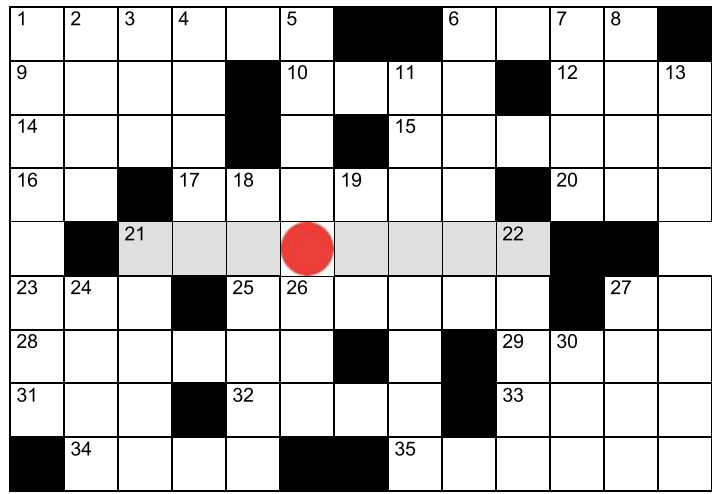
De instelling van de Taskforce vorig jaar wakte beroering onder activisten, die de eenzijdige samenstelling uit Joodse organisaties hekelden en vreesden voor inperking van het demonstratierecht op universiteiten naar Amerikaans voorbeeld. In de VS hebben onder president Trump lokale ‘taskforces antisemitisme’ het beleid van een reeks van universiteiten opgeschud. Die vrees is niet bewaarheid, de Taskforce houdt het bij een morele oproep.

Berg baart muis, dus? Dat ook weer niet, want behalve die oproep en het advies om „kwetsende leuzen” sneller te verwijderen worden bestuurders aangespoord beter zicht te houden op activistische studentengroepen, en nauwer samen te werken met politiek en justitie om tijdig en adequaat ingrijpen te bevorderen. Dat is precies de trend die activisten vrezen: nog meer controle met camera’s en beveiligers op de campus. In hoeverre die vrees reëel is, moet blijken, want met dit rapport kunnen de onderwijsinstellingen nog vele kanten op.

Nederland heeft deze eeuw een beroerde staat van dienst als het gaat om het beschermen van Joodse burgers. Niet alleen door de Gaza-oorlog, ook al in de kredietcrisis van 2008 en de coronapandemie van 2020 was een opleving te zien van anti-Joodse stereotypen.

En morele oproep zoals dit rapport doet, hoe vaag ook, is daarom welkom. Of dat ook moet leiden tot verscherpt toezicht op studenten en sneller politie-ingrijpen op campussen, is twijfelachtig. Dat lijkt minder wenselijk, juist om het recht op protest te waarborgen waar ook de Taskforce zich achter schaart.

IN HET MIDDEN

Meer puzzels van Studio Steenhuis op steenhuispuzzels.nl

Vul in en ontdek wie of wat er midden in het nieuws staat

Horizontaal: 1. Olympische drank 6. Oppositiepartij 9. Olympische auto 10. Indiaas brood 12. Gershwin of Levin 14. Z'n tanden zijn zichtbaar op de weg 15. Blijft zitten 16. Gesloopt 17. Dranktoerisme 20. Klein paard 23. Tom, Fritz, Garfield 25. Zoom 27. Is ons land namelijk 28. Mysterieuze band ('Return to Innocence') 29. Filosoof Cioran of atleet Zatopek 31. Ambitieuze stadsmens 32. Niet 33 horizontaal 33. Niet 32 horizontaal 34. Smaakvolle wijze 35. Ontspannen

Verticaal: 1. Sport 2. Past voor stick of verhaal 3. Boston Party 4. Toestand 5. Rood gekregen 6. Patrick die ervaring heeft in het middenwoord 7. Gevaarlijk Zelda-karakter 8. Sport 11. Lectuur van Jackson 13. Caribische eilanden 18. Past na party of spirit 19. Past na smart of bad 21. Maakt nauwkeurig een punt 22. Wezens als Shrek en Fiona 24. Achteruitgang 26. Is er om te lachen 27. 'Overheid VS beticht' van discriminatie witte medewerkers 30. Stofdier

Oplossing puzzel 5 februari. Horizontaal: 1. KAMER 5. KADHAFI 10. IDOL 11. TON 12. LOEF 13. SPEGLAD 14. KAN 15. AMY 19. RAR 20. GADE 21. AZ 23. SHREDDER 24. TRIO 26. VLO 27. JIVE 28. POLDERS 29. READY Verticaal: 1. KILO 2. ADO 3. MOEDERROL 4. ELF 5. KOPNAGELS 6. DEKBED 7. ATLAS 8. FOAM 9. INDY 13. SAW 14. KNUDDE 16. KAHLO 17. PAR 18. NETJE 19. RSVP 21. AIVD 22. ZOËY 25. RIA In het midden: KERNWAPENS

© Studio Steenhuis steenhuispuzzels.nl

NVVE

Mijn zoon (25) komt thuis en ziet het blad liggen van de NVVE (Nederlandse Vereniging voor een Vrijwillig Levensende). Hij vraagt wat dat is en ik leg het uit. Zijn commentaar: „Nou, zo erg is het toch niet dat ik nog steeds bij jullie woon.”

Annemarie Pols

Lezers zijn de auteurs van deze rubriek. Een Ikje is een persoonlijke ervaring of anekdote in maximaal 120 woorden. Insturen via ik@nrc.nl

FOKKE & SUKKE
GAAN LEKKER DE ZOLDER OPRUIMEN

WIJ BINGEN HET
SCHAATSEN PAS

ALS ALLE AFLEVERINGEN
OP HBO MAX STAAN

RGVT

nrc > puzzels

Crux: kleine kruiswoordpuzzel voor grote denkers

Speel alle puzzels op nrc.nl/puzzels

COLUMN
FRITS ABRAHAMS

Leve 'de kattenkamer'!

Er zijn vertederende foto's waarop mijn vrouw in het verpleeghuis een hondje op schoot heeft - een zwarte poedel. Het was het hondje van een verzorgster die het regelmatig meenam naar haar werk. Tot grote vreugde van mijn vrouw die het hondje vertroetelde alsof het haar eigen kind was.

Helaas, opeens ging het hondje thuis dood. We hielden dat in overleg met de verzorgster voor mijn vrouw geheim. Want waarom haar van streek maken met een mededeling die ze toch meteen zou vergeten?

Maar ook al heeft ze nooit meer naar het hondje gevraagd, toch is het jammer dat ze het moet missen. Steeds meer blijkt dat het contact met dieren een therapeutisch effect heeft op mensen met dementie. Het zou hun afleiding geven en minder onrustig en onzeker maken. Trouwens, onderzoek toont aan dat interactie met dieren ook op gezonde mensen die uitwerking kan hebben.

Voor een verpleeghuis is het moeilijk in die behoefte te voorzien. Er kunnen allerlei praktische problemen ontstaan met hygiëne en onrust in het gebouw. Daarom juich ik het moedige initiatief toe van woonzorgcentrum De Koperhorst in Amersfoort, waar ze twee jaar geleden begonnen zijn met een 'kattenkamer'. Daarin leven drie katten overdag in een kamer die voor alle bewoners toegankelijk is. Ze kunnen de dieren aaien en met ze spelen. „Je kunt beter met hun praten dan met mensen”, zegt een bewoonster in een filmpje. 's Avonds mogen de katten zich vrijelijk door het gebouw bewegen.

Voor mijn kat zou het ideaal zijn, want de halve dag opgesloten zitten met een NRC-columnist die zuchtend op zijn laptop zit te zwoegen, is ook niet alles.

Ik hoop dat mijn vrouw nog eens zo'n kattenkamer in haar eigen tehuis mag meemaken. Bij de opening zal ik aanwezig zijn om een voor die speciale gelegenheid geschreven column voor te lezen - als de katten er geen bezwaar tegen hebben dat de aandacht even van hen wordt afgeleid.

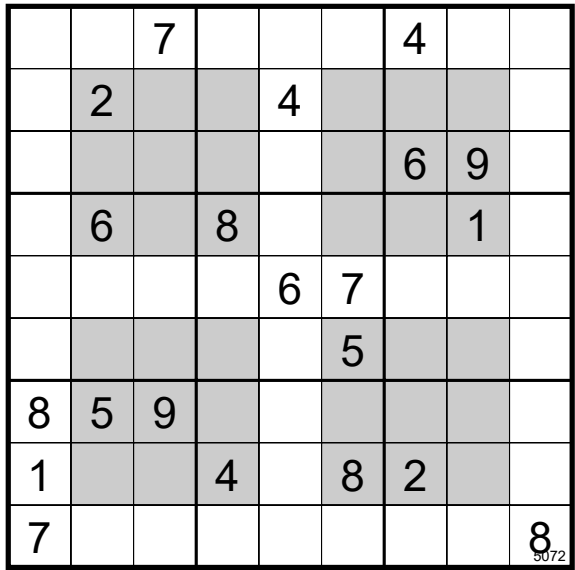
Ik kan me trouwens voorstellen dat katten in het algemeen enige kanttekingen bij deze geriatrische ontwikkeling willen plaatsen. Want waarom zijn ze opeens zo welkom in het verpleeghuis, terwijl ze steeds meer geweerd worden uit de horeca en supermarkten? Ze mogen zich laten aaien door onze zieke oudjes, maar enig vertier in het café? Liever niet meer.

'Je kunt beter met katten praten dan met mensen'

Er bestaan nog wel speciale kattencafés waar je met katten kunt omgaan, maar voor het gewone café en restaurant wordt het steeds moeilijker om katten te houden. De tijd dat je lacherig met de kat kon stoeien terwijl je aan een tafeltje op je afspraak zat te wachten, lijkt voorbij. De Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit verbiedt katten in ruimten waar voedsel wordt bereid. Op zichzelf begrijpelijk, maar wie profiteren ervan? De muizen. Vorig jaar moest de NVWA 75 zaken met spoed sluiten vanwege gevaar voor de volksgezondheid door muizen.

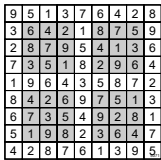
De kat die driemaal (soms vijfmaal) daags braaf zijn kattenbak bestijgt, moet wijken voor een vies diertje dat piest en poept waar het hem/haar uitkomt. Het is geen schreeuwend onrecht, maar het miauwt wel.

SUDOKU

Meer puzzels en boeken van Peter Ritmeester op pzzl.com

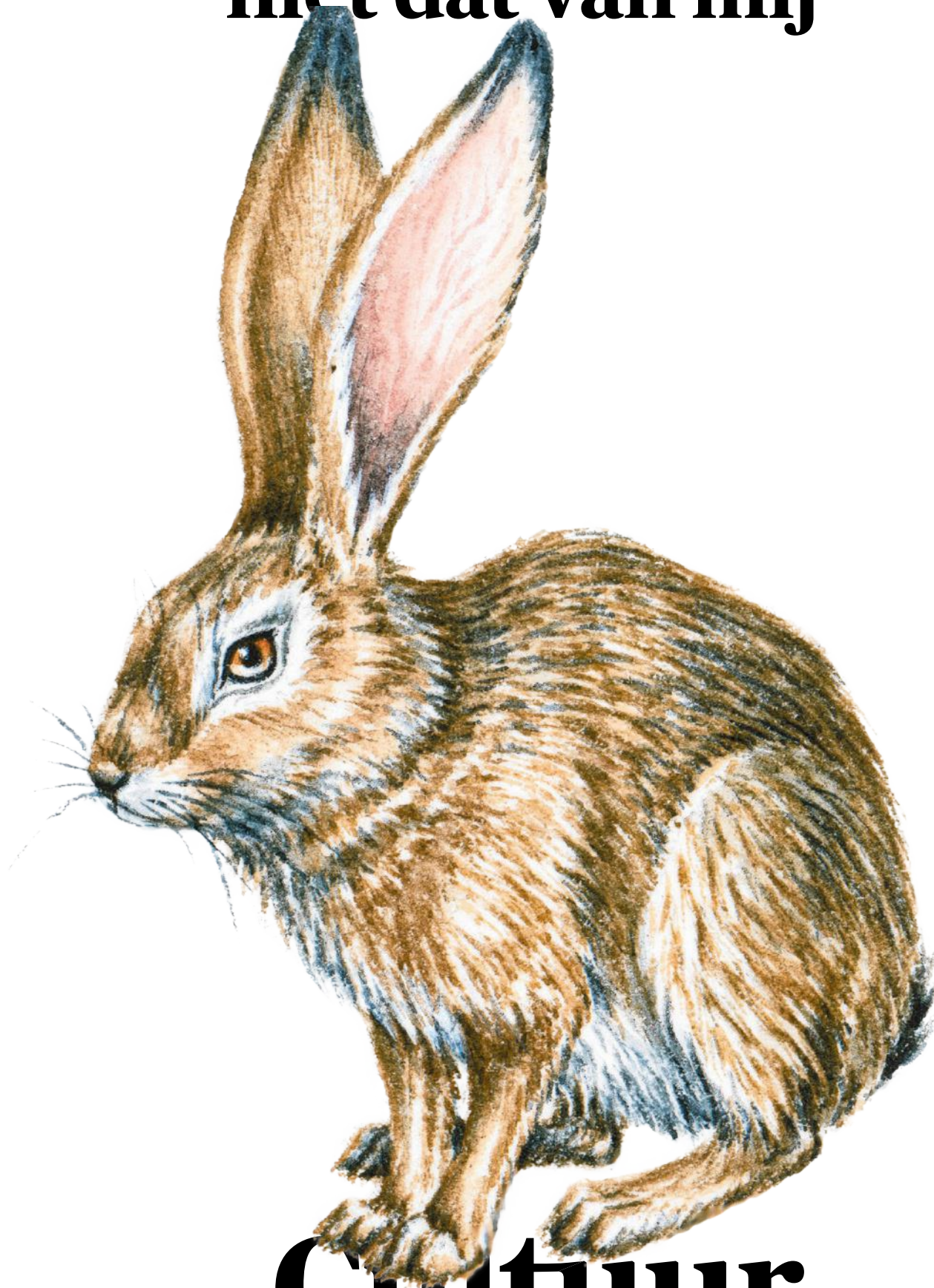
Plaats de cijfers 1 tot en met 9 zo in het diagram dat elk cijfer precies één keer voorkomt in elke rij, kolom, de negen vetomrande 3x3 vakken, én de vier grijze 3x3 vakken. © Peter RitmeesterPZZL.com Rechts: de oplossing van gisteren.

CHLOE DALTON SCHREEF EEN BESTSELLER
OVER EEN HAASJE DAT ZE ONTDEKTE BIJ
HAAR NOORD-ENGELSE BUITENHUIS

PAGINA C4-5

‘Het moest het verhaal van de haas worden, niet dat van mij’

Cultuur

BOEKEN

ZAP

Wouter en Britt in 'Lang leve de liefde'. BEELD NETS

Het ongemakkelijkste én ontroerendste tv-moment

Half zeven was het pas toen bijna elke smartphone in Friesland en Groningen gepanikeerd begon te krijsen, heel schel en heel hard. Gele driehoekjes verschenen op duizenden schermpjes. 'NL-Alert', stond ernaast. 'Extreme weersomstandigheden in Noord-Nederland. Blijf binnen.' Het nieuws over de noordelijke noodmelding bereikte mij, in het westen, pas later op de ochtend, via *Goedemorgen Nederland* (WNL). In Amsterdam zagen de straten er intussen heel ongevaarlijk uit, tot op het saaië af. Toch besloot ik ook maar thuis te blijven. Uit solidariteit. Bovendien had ik in de voorgaande dagen genoeg actualiteitenprogramma's gekeken om te weten dat schurft hard aan de slag is met een comebacktour en zo schijnen er wel meer dingen gaande te zijn in de buitenwereld waar je weinig aan mist. De eigen kan lijkt dan toch een heel geschikte werkplek (al helemaal als dat werk uit tv kijken bestaat).

Een belangrijk voordeel van zo'n binnendag is dat je wat tijd met jezelf doorbrengt, en een belangrijk nadeel van zo'n binnendag is ook dat je wat tijd met jezelf doorbrengt. Zo kun je ineens tot het besef komen dat het alweer februari is en dat de nieuwe 'ik' die je in 2026 zou worden, in de praktijk verdacht veel lijkt op de oude. Misschien zet je *Goedemorgen Nederland* nog steeds uit wanneer de ergernis te groot wordt (in dit geval omdat gast Tijs van den Brink werd geïntroduceerd als „de man die moeiteloos schakelt van 'amen' naar 'amendement'”). Of zap je nog steeds langs de kalme yogadocenten van *Zentijd* (KRO-NCRV) en de biceps van Duco Bauwens in *Nederland in beweging* (MAX) zonder zelf zen te worden en in beweging te komen. Goede voornemens zijn nou eenmaal veel leuker om te maken dan om uit te voeren.

Heel wat middagen geleden was het niet zo confronterend om overdag voor de tv te hangen. Dat betekende dan gewoon dat je net genoeg korts had om vrij te krijgen van school. Terwijl die stumperds van klasgenoten zinnen zaten te ontleden, keek jij naar kinderprogramma's waar je net te oud voor was (*Dora* voelde héél erg groep 2 als je eenmaal in groep 3 zat) en naar eindeloze thuiswinkelreclames. Maar het huidige aanbod van kinderprogramma's vergroot alleen het gevoel dat je iets mist: in de nieuwe versie van *De Smurfen* (BNNVARA) hebben de smurfen heel bolle hoofden en zeggen ze nog amper „smurf”. En de apparaten van *Tommy Teleshopping* (Net5) doen zelden wat ze beloven. Dat weet iedereen die zich wel eens heeft laten verleiden tot de aankoop van een *nicer dicer**, of een ander apparaat dat je levensvreugde in één keer naar een hoger niveau had moeten tillen.

'S Avonds pas beginnen de programma's waarin je volwasen medemensen kunt zien zoeken naar een eigen *quick fix*. In *Lang leve de liefde* (Net5) hopen deelnemers in 24 uur, eventueel met wat verlenging, een connectie te vinden met een nieuwe levenspartner. In de villa waren woensdag weer twee jonge mensen aan elkaar gekoppeld: Wouter en Britt. Wouter was hoopvol maar ook uitzonderlijk zwijgzaam, Britt kwinde weg in de vele lange stiltes. Een van die stiltes vulde Wouter op met zijn favoriete liedje: 'Bohemian Rhapsody'. Het was het ongemakkelijkste en ontroerendste moment dat ik dit jaar op tv had gezien. De wens om je lievelingsmuziek te delen met iemand die je leuk vindt: ontzettend herkenbaar. De keuze voor een nummer van bijna zes minuten: verschrikkelijk onhandig.

Wouter wilde de date na 24 uur graag verlengen. Britt niet. Ze verlieten na één dag alweer de villa, met koffers die toch amper waren uitgepakt. „Ze zoeken verder”, zegt de voice-over in zulke gevallen. Maar of ze vinden wat ze zoeken, en waar en hoe en wanneer - dat krijg je nooit verteld. Dat vind ik zo jammer.

*U mag de mijne (als nieuw, zonder verpakking) voor een tientje komen ophalen.

Amber Wiznitzer

DANS*Kid in a candy shop* van Jan Martens is een caleidoscoop van dansstijlen, een tsunami van bewegingen. De heldere structuur houdt de choreografie veertig minuten lang boeiend. Na afloop ligt ook de kijker in de touwen.

Francine van der Wiel

DEN HAAG

Het duurde even voor het dansen begon tijdens de openingsvoorstelling van het Holland Dance Festival op woensdag. Met speeches en prijsuitreikingen werd de twintigste editie ingeleid. Welverdiend was de nieuwe Kylián Honorary Award voor de bijna 85-jarige ex-danser Hans Knill, lang de assistent, danserscoach en cameraman van topchoreograaf Jiri Kylián. De Kyliánring, een doorgeefprijs, werd door de huidige drager Paul Bronkhorst, voormalig directeur Omscholing Dansers Nederland, om de vingers van het, aldus Bronkhorst, „rebelse” choreografenduo Guy Weizman en Roni Haver geschoven.

De lange opmaat werd ruimschoots goedge maakt door *Kid in a candy shop* van choreograaf Jan Martens. Daarin - zijn debuut met het Nederlands Dans Theater - stelt Martens de 24 dansers voor een enorme uitdaging door te kiezen voor het ritmisch grillige *Pretty* van de Amerikaanse componiste Julia Wolfe en het razende clavcimbelconcert GG van de Poolse componiste Hanna Kulenty. Aan de dansers de taak om hun weg in te vinden in deze hypercomplexe klankenwerelden.

Het *Pretty*-deel komt traag op gang, met de eerste dansersgroep die aandachtig houdingen onderzoekt op hun vervormbaarheid. De huidnauwe *seventies* kostuums tonen hun fysiek optimaal in een uitgekende belichting, met op het achterdoek ontluikende en sluitende bloemen in extreme slow motion. Uitgestrooid over het toneel laten ze hun balletposities

Kid in a candy shop FOTO RAHI REZVANI

Jan Martens' dans is een snoepwinkel voor dansers en dansliefhebbers

morphen naar Griekse marmers, bodybuilderposes, soms tergend lang op een been aangehouden. Gaandeweg verschijnen nieuwe dansers ten tonele. Alsof minimalist Lucinda Childs hen heeft gestuurd doorkruisen zij de menselijke beeldentuin met eenvoudige, ritmische stapjes - telkens van richting veranderend. Alles is voortdurend in transitie: ritme, richting, snelheid, de spanwijdte van de bewegingen, vloeiend, staccato.

Overdonderende tsunami

Martens brengt met nu en dan herkenbare ankerpunten, herhalingen van fragmenten, een structuur aan die leesbaarheid geeft in de overdonderende tsunami. Daarmee demonstreert hij opnieuw een choreograaf te zijn die uitstekend grip houdt op zijn concept en niet in

oeverloosheid verzandt. Ook tijdens Hanna Kulenty's energieke *GG Concerto* (2009) voor klavecimbel en strijkorkest blijft het beeld helder. De tweede dansersgroep, in blauw, weerspiegelt de nerveuze pizzicati van de strijkers en de pinnig jagende arpeggio's van het klavecimbel in strakke lijnen, isolaties en staccato gestiek. Balanchine meests vogue, als het ware. Misschien neigt het wat veel naar illustratie, maar dat stoort niet doordat elke danser zijn eigen bewegingen heeft.

Ook ballroomdans zwiert nog even langs in deze liefdesverklaring aan dans en dansers. Martens portretteert de dansers in een van de slotdelen als een gretige, nieuwsgierige meute, die de aan het eind solerende Theophilus Vesely opslokt - een scène waar ieder zijn eigen betekenis aan zal geven.

Recensie Dans

Wildsong door NDT 1. Het Balletorkest met Goka Isphording op klavecimbel. Gezien: 4/2, Amare, Den Haag. Tournee t/m 22/3. www.ndt.nl
●●●●○

Rembrandt-schets verkocht voor 15 miljoen euro

VEILINGRECORD

Een klein schetsje van Rembrandt is woensdag geveild voor ruim 15 miljoen euro, een veilingrecord voor werk op papier van de kunstenaar.

Arjen Ribbens

AMSTERDAM

Een kleine tekening van een jonge leeuw gemaakt door Rembrandt is woensdag bij Sotheby's in New York voor bijna 18 miljoen dollar verkocht, ruim 15 miljoen euro. Het is daarmee het meest waardevolle werk op papier van de kunstenaar geworden ooit op een veiling verkocht.

Het oude record voor een werk op papier van Rembrandt stond op 3,7 miljoen dollar. Sotheby's had ambitieus ingezet en voorspelde een opbrengst van minstens 15 miljoen dollar. Na de succesvolle naaarsveilingen is deze verkoop een nieuwe aanwijzing dat het vertrouwen op de kunstmarkt terug is na een jarenlange dip.

De ongesigneerde krijtschets op een klein velletje bruin papier was de laatste tekening van een leeuw door Rembrandt in privébezit. De vijf andere bewaard gebleven tekeningen met leeuwen, die dateren

uit de late jaren 1630 tot de jaren 1640, bevinden zich in museumcollecties in Londen, Parijs, Amsterdam en Rotterdam.

Thomas S. Kaplan

Een niet bij naam genoemde handelaar troefde woensdagmiddag een paar telefonische bidders af, is te zien of een door Sotheby's gefilmd verslag van de veiling. De verkoper was Thomas S. Kaplan, een Amerikaanse historicus die miljardair werd met de handel in grondstoffen. Met zijn echtgenote Daphne bezit hij de Leiden Collection, met liefst zeventien schilderijen van Rembrandt en nog zo'n tweehonderd andere Hollandse meesters de grootste privéverzameling van zeventiende-eeuwse Nederlandse schilderkunst.

De opbrengst van de tekening, Kaplans eerste Rembrandt-aankoop ooit, doneert hij aan Panthera, een mede door Kaplan opgerichte stichting voor het behoud van leeuwen en andere wilde katten. Eind september vertelde Kaplan in *The Art Newspaper* bezig te zijn met een beursgang voor zijn Leiden Collection. Een initiatief om de Nederlandse schilderkunst te democratiseren, zei hij. „Naar mijn mening is de beste manier om Rembrandt te promoten, miljoenen, misschien wel tientallen miljoenen, gewone mensen de kans te geven een Rembrandt te bezitten.”

Rembrandt: Rustende jonge leeuw (ca. 1638-'42, zwart en wit krijt op papier, 115 x 150 mm). FOTO SOTHEBY'S

Mäkelä laat de machtige klankrivier van Bruckners 'Achtste' wild stromen

Recensie Klassiek

Bruckner 8 door Koninklijk Concertgebouworkest o.l.v. Klaus Mäkelä. Gehoord: 4/2 Concertgebouw A'dam; herh. 6/2 aldaar, 8 (Luxemburg), 9 (Parijs), 10 (Keulen) & 11 (Hamburg). Uitzending op NPO Klassiek 15/2, 14u. Inl.: kco.nl
●●●●○

Joep Stapel

AMSTERDAM

Dit voorjaar bevat voor hem twee hoogtepunten, vertelde aanstaand KCO-chef Klaus Mäkelä vorige maand in deze krant. In

april dirigeert hij de *Matthäus-Passion* van Bach. En woensdagavond leidde hij zijn orkest in Bruckners *Achtste symfonie*. Bruckner en Bach: het is het heilige der heiligen van het KCO-repertoire, samen met Mahler, in wiens werk Mäkelä zich inmiddels ruimschoots bewezen heeft. Na de Amsterdamse herhalingen gaan Mäkelä en het orkest nog met Bruckner op tournee in het buitenland.

Ook in Bruckner liet Mäkelä al eerder een uitstekende indruk achter. Twee jaar geleden maakte hij zijn Amsterdamse Brucknerdebuut met een enthousiast ontaalde *Vijfde*. „Zwaar maar ner-

gens log, soms bijna dansant zelfs,” oordeelde NRC. „Hooguit miste je een laatste gradatie van overkoepelende raadselachtigheid.”

Na de *Vijfde* dus nu de *Achtste*: de twee langste van Bruckners symfonieën, veel complexer en doorwrochter dan de populairdere *Vierde* en *Zevende*. Mäkelä maakt het zichzelf niet makkelijk. Of: hij houdt van een uitdaging, en met het KCO vormt hij een virtuoze tandem die eigenlijk alles makkelijk laat lijken.

Wat Mäkelä's benadering benadrukt, is dat de *Achtste* geen symfonie is in vier op zichzelf staande

Dirigent Klaus Mäkelä tijdens het Enescu Festival 2025 in Boekarest. FOTO ANP / EPA

delen, maar een machtige klankrivier die de papieren werkelijkheid van zo'n klassieke indeling overstijgt. De eerste twee delen gingen naadloos in elkaar over, zonder pauze; de enige echte cesuur bevond zich tussen het 'Scherzo' en het 'Adagio'. Een tweede collectieve hoeststuipt van de Grote Zaal net voor de 'Finale' smoorde Mäkelä door er snel dwars doorheen in te zetten.

De opvallend fluisterende coda van het openingsdeel (een unicum in Bruckners oeuvre) werd zo geen etherisch rustpunt, maar de opmaat naar het vitalistische thema van het 'Scherzo'. Er was geen

breuk met het eerste deel, maar een continuüm van wilde ontwikkelingsmuziek, waarin thema's en motieven voortdurend transformeerden tot iets nieuws. Het samentreden van de eerste twee delen tot één beweging kantelde het perspectief: waar ze gewoonlijk in contrast tot elkaar staan, lette je nu juist op de verbanden. Het langzame trio van het 'Scherzo' lichte vervolgens op als een voorbereiding op het grootse 'Adagio'. Het past bij deze symfonie, die net als de *Vijfde* uitmondt in een 'Finale' waarin al het voorgaande samenkomt.

Mäkelä hield het betoog voor-

treffelijk onder spanning en gaf de musici ruimte om te schitteren: de prachtige klarinet solo aan het einde van het eerste deel, de door de harpen ondersteunde, zielstrijdende strijkers in het koraal van het 'Adagio' (lekker vertraagd). En bovenal de hoorns en Wagnertuba's die de muziek telkens weer beeldschoon kleurden. Het enige dat ontbrak, net als bij die eerdere *Vijfde*, was de mystieke gloed die Bruckners muziek in de beste gevallen verkrijgt, een glimp van de dingen waarvoor woorden ontbreken. Wat Mäkelä en dit KCO in topvorm duidelijk maken is: die gloed ligt wel in het verschiet.

MICHEL KRIELAARS

Lezen om waardig en fatsoenlijk te blijven

In een wereld waar alles om Grootheid draait, speelt de Literatuur geen rol van betekenis meer. Nu kun je je afvragen of dat erg is. Literatuur is er volgens velen ten slotte vooral om te vermaken. Een grotere misvatting is echter niet denkbaar. Juist goede literatuur laat zien hoe je fatsoenlijk en waardig moet leven in chaotische tijden. Ik las erover in *Het woord dat de dood verslaat*. *Verhalen van ware grootheid*, de nieuwe essaybundel van Rob Riemens, de oprichter van het Nexus Instituut. Het heeft me gesterkt in mijn opvatting dat Literatuur belangrijker is dan ooit om de huidige wereld te kunnen begrijpen.

Riemen is een kenner van Thomas Mann. *Der Zauberberg* is zijn richtlijn. Vooral omdat de strijd tussen humanisme en fascisme nergens beter onder woorden wordt gebracht dan in het conflict tussen diens Settembrini en Naphta.

In zijn boek onderzoekt Riemen ‘de grammatica van het leven’. Zo confronteert hij je in zijn eerste essay met een levensles die Mann de wereld naliet. Die les draait om dat ‘ene woord dat de dood verslaat’: liefde. En daarmee bedoelt Mann niet alleen de liefde voor zijn vrouw Katia, maar ook de liefde die zich uit in fatsoen, redelijkheid, waarheid, vrijheid, vriendschap en trouw. Macht en hebzucht spelen in dat opzicht geen rol van betekenis, alleen het ware telt.

Volgens Robert Oppenheimer zie je door de kunsten tot welk kwaad de mens in staat is

Voor het eerst begreep ik ook Manns essay *Betrachtungen eines Unpolitischen* uit 1918. In dat geschrift neemt hij het volgens Riemen niet alleen op voor het militaristische, autoritaire en conservatieve Duitse keizerrijk, maar waarschuwt hij ook voor een ‘opstand der horden’, die, in Riemens woorden, uitbreekt „wanneer geestelijke vorming en morele waarden worden gebannen, onderwijs wordt gereduceerd tot een middel om (veel) geld te verdienen, en wetenschap het exclusieve domein wordt van specialisten die alleen het nuttige en de wereld van de macht willen dienen.” Het is exact de wereld van het Grote Getal die we om ons heen zien.

In een ander essay, ‘De vlag van de hoop’, richt Riemen zich op de pedagoog Janusz Korczak, die in 1942 met zijn kinderen uit het Joodse weeshuis in het getto van Warschau naar vernietigingskamp Treblinka wordt afgevoerd. Om geen paniek te zaaien, vertelt hij zijn kinderen dat ze een uitje hebben. In een processie verlaten ze de stad. Voorop draagt een jongen een groen-witte vlag met op de groene zijde een klavertje vier en op de andere een blauwe Davidster. Korczak noemt die afbeeldingen en kleuren symbolen van hoop en spoort daarmee zijn kinderen aan met opgeheven hoofd het getto te verlaten. Een ooggetuige zal die mars, een zwijgend protest tegen een moorddadig regime” noemen.

Ook haalt Riemen Robert Oppenheimer aan, die het vitale belang van de kunsten benadrukt. Volgens de uitvinder van de atoombomb zie je door de kunsten niet alleen tot welk kwaad de mens in staat is, maar ook welke ‘adel van de geest’ hij kan scheppen.

Riemens boodschap is eenvoudig: leven in waardigheid en vrijheid is waar het om draait. Je kunt het alleen maar met hem eens zijn.

‘De haas blijft mijn leven veranderen’

CHLOE DALTON De Britse schrijver en politiek adviseur schreef een bestseller over een haasje dat ze ontdekte bij haar Noord-Engelse buitenhuis. De zorg voor het dier zette haar leven op zijn kop. „Misschien ben ik net als een haas in mijn leven ook wel gecamoufleerd geweest.”

Door **Ellen de Bruin**

In de middenberm van een onverhard pad langs een maïsakker op het Engelse platteland zag Chloe Dalton een jong haasje zitten, een *pulsterling*, zo klein dat het in haar hand zou passen.

Niet dat ze het zou oppakken, natuurlijk; ze wilde niet ingrijpen in de natuur. Maar toen ze vier uur later terugliep naar de verbouwde schuur die haar buitenhuis was, zat het diertje er nog steeds. Op datzelfde pad, waar ook auto’s reden, waar buizerds overheen vlogen, waar vossen langskwamen. Waarschijnlijk was het opgejaagd door de hond die Dalton eerder had gehoord.

Ze nam het haasje toch maar mee naar huis en tegen alle verwachtingen in lukte het haar om het groot te brengen. Tam werd het dier niet, wel bleef de haas zich veilig voelen bij Dalton: ze kreeg zelfs jongen in Daltons werkkamer. Het prachtige boek *Raising Hare* (*Een haas in huis*) dat Dalton over het dier schreef, poëtisch en ontroerend vanaf de eerste bladzijde, werd een groot succes. Maar het was het contact met de naamloze haas, met een wild dier in huis, dat Daltons leven veranderde.

Onlangs was Dalton (46) in Amsterdam – voor het eerst, vertelde ze. „Ik ging altijd meteen door naar Den Haag.” Meer dan tien jaar werkte ze als politiek adviseur en speechschrijver voor Britse toppolitici, met buitenlands beleid als specialisme. Je kunt je haar goed voorstellen achter de schermen in die politieke arena, met haar vriendelijke, bescheiden uitstraling en de glinsterende ogen van iemand op een missie. „Ik doe ook nog steeds het werk wat ik deed”, vertelt ze. „Alleen minder, omdat ik minder tijd heb.”

Ze werkt onder meer aan een tweede boek, *Pet*. „Dat begint waar dit boek eindigt. Sinds de publicatie van *Raising Hare*, ruim een jaar geleden, is de haas verdwenen. Dus ik moet aannemen dat ze haar laatste race gelopen heeft, hoewel ik de hoop nog niet helemaal opgegeven heb dat ze misschien weer verschijnt. Maar ik zat met de vraag; wat is de volgende stap, nu ik mijn liefde en belangstelling voor dieren heb ontdekt? Het zou misschien logisch zijn om een huisdier te nemen.

„Alleen wist ik bij de haas direct dat ze geen huisdier was, maar een wild dier. Dat zette me aan het denken: waarom vond ik het ongemakkelijk toen mijn vrienden en familie dachten dat ik de haas een naam zou geven en in een kooi zou houden? Waarom verzetten sommige dieren zich tegen domesticatie? Wat betekent het om gedomesticeerd te zijn? Daar schrijf ik nu over.”

Toen ik Een haas in huis las, viel me op dat u duidelijk veel van de haas houdt, maar woorden als ‘houden van’ en ‘liefde’ komen er niet in voor.

„Ik denk dat je gelijk hebt... Daar heb ik niet bij stilgestaan. Ik ben denk ik heel ingetogen, als persoon en als schrijver. Ik vind dat je iets wel diep moet voelen als je erover schrijft, maar wanneer je de woorden op de pagina zet, moet je iets van die gevoelens achterhouden zodat er ruimte is voor de lezer. Zelf wil ik als lezer ook niet dat alles voor me uitgespeld wordt. Ik ben vaak geïnteresseerder in wat onuitgesproken blijft dan in wat er gezegd wordt.

„Daar komt bij: hazen hebben geen stembanden. Ze kunnen niet spinnen of blaffen of grommen zoals andere dieren. Dus er hangt een intense stilte om de haas heen en terughoudend over haar schrijven voelde in overeenstemming daarmee. Het moest ook het verhaal van de haas worden, niet dat van mij. Maar ik wil je best vertellen dat ik van de haas hou. Ik hou van alle hazen.”

U bent ingetogen, de haas is een ingetogen dier... Identificeerde u zich met de haas?

„Nou, ik kwam op een gegeven moment tot het schokkende besef dat ik een beetje als een haas geleefd had – en dat er een haas voor nodig was om me daarop te wijzen. In mijn werk als politiek adviseur moet ik vooral goed naar anderen luisteren. Ik moet schrijven met hun doelen en hun stem in gedachten, en zelf verdwijnen. Tijdens het schrijven van dit boek dacht ik ineens: hazen overleven door camouflage en misschien ben ik in mijn leven ook wel gecamoufleerd geweest. De ironie dat dit totaal stille dier mij heeft geholpen mijn eigen stem te vinden is

„Ik was eerst bang dat ik haar gedomesticeerd zou hebben, maar ze bleef een wilde haas die mijn aanwezigheid tolereerde’

voor mij persoonlijk heel ontroerend en ik ben er heel dankbaar voor.”

Wanneer dacht u: hier moet ik een boek over schrijven?

„Toen de haas twee jaar oud was, beviel ze in mijn huis van twee pulsterlingen. Het was al verbijsterend dat ze steeds naar mijn huis terugkwam, maar dat ze ervoor koos om in mijn werkkamer het kwetsbaarste te doen wat een haas in de loop van haar leven doet... Het gordijn waarachter ze beviel was nog geen meter van waar ik altijd zat te werken. Daarna legde ze één haasje in de boekenkast en één onder de radiator. Ze liet ze vier of vijf weken lang, tot ze gespeend waren, bij mij achter. De pulsterlingen deden wat ze in het wild ook doen: doodstil zitten en wachten tot hun moeder hen kwam zogen. En ik deed net alsof ik ze niet zag. Toen ze wat groter waren, gingen ze het huis verkennen.

„Sorry, dit is een lang antwoord, maar het punt is: ik vond het zo’n prachtige ervaring dat ik die met mensen wilde delen. Daarvoor had ik nooit gedacht dat ik een boek zou schrijven.”

Terwijl schrijven uw beroep was.

„Ja, maar ik schreef voor anderen, voor mensen met heel belangrijke banen. Ik vond het fijn om hen te helpen bij wat ze te zeggen hadden. Ik dacht niet dat ik zelf iets te zeggen had. Maar op een dag had ik een werkvergadering met een literair agent en na afloop zei ik: ik zou je wel een keer willen vertellen over iets wat ik meemaak. Ze antwoordde: vertel het me nu maar. En toen ik haar vertelde dat ik met een wilde haas samenwoonde, zei ze: daar moet je een boek over schrijven.”

Was u niet bang dat andere mensen die ergens een jong haasje zouden zien, dat door uw boek ook mee naar huis zouden nemen?

„Absoluut. Ik heb om die reden erg gearzeld om het boek te schrijven en ik maak me er nog steeds zorgen over. Ik ben er redelijk van overtuigd dat dit haasje door een hond was opgejaagd en dat het zich in een ongebruikelijk kwetsbare positie bevond. Mocht je zelf ooit ergens een jong haasje zien liggen, laat het dan alsjeblieft met rust. De moeders verstoppden hun jongen na de geboorte apart van elkaar om te voorkomen dat één roofdier het hele nest grijpt. Pulsterlingen zitten soms wel twaalf uur bij daglicht te wachten tot hun moeder hen komt zogen. Ik zou niet nog eens een haasje meenemen. Gelukkig denk ik dat mijn lezers ook mensen zijn die wilde dieren respecteren.”

U schrijft bijna niet over uzelf. Kunt u iets vertellen over hoe en waar u bent opgegroeid?

„Mijn vader, nu met pensioen, was diplomaat. Toen ik vier was ging ik met mijn ouders, mijn zus en twee broers, in Oman wonen; daarna hebben we in Libië, in Jeruzalem, op de Westelijke Jordaanoever, en in Iran gewoond. Ik had het grote geluk om al jong in aandraking te komen met buitenlandse culturen, maar ik vond het ook schokkend. Ik ontmoette mensen van mijn leeftijd en zag dat ze precies waren zoals ik, maar dat zij een heel moeilijk leven hadden. Dus had ik al vroeg het bizarre besef dat veel van je leven bepaald wordt door waar en wanneer je toevallig geboren wordt.

„Ik heb Engelse literatuur gestudeerd, mijn grote liefde op school,

Chloe Dalton en het door haar gefotografeerde haasje. FOTO'S FISHER STUDIOS EN CHLOE DALTON

maar ik hoopte altijd dat ik in buitenlands beleid zou gaan werken. De haas heeft mij in feite de ogen geopend: ik dacht dat buitenlands beleid, oorlog en terrorisme mijn terrein waren, en natuurbescherming en klimaat niet. Maar het komt nu allemaal samen.”

Heeft u zich al politiek ingezet om hazen te beschermen?

„Ja. Engeland en Wales hebben bijna als enige in Europa geen gesloten jachtseizoen voor hazen. Je mag ze ook bejagen als ze jongen hebben; dat mag bij geen enkele andere wildsoort. Ik wil die wet veranderen. In het Britse parlamentsgebouw heb ik een tentoonstelling georganiseerd met prachtige foto's van hazen door natuurfotografen, met de boodschap: kunnen we alsjeblieft meer doen om deze dieren te beschermen? Onder anderen David Hare kwam spreken.” De Oscar-genomineerde toneel- en filmschrijver wiens naam haas is, in het Engels, en die de hazenjacht barbaars vindt. „Ik probeer mensen samen te brengen om de situatie voor hazen te verbeteren en daarmee ook voor andere natuur.”

Wie is er eigenlijk meer veranderd door uw relatie met de haas, u of de haas?

„Weet je, in het begin moest ik de haas melk geven en in leven houden, maar zodra ze gespeend was, had ze niemand meer nodig. Ze had haar vacht, haar instinct, ze kon rennen en paren en jongen grootbrengen en alles doen wat ze moest doen. Ze kwam niet terug in huis voor eten, maar omdat ze gewoon zin had om er te slapen. Ik was eerst bang dat ik haar gedomesticeerd zou hebben, maar gelukkig was ze een waarlijk wilde haas gebleven die op

wonderbaarlijke wijze mijn aanwezigheid tolereerde.

„Maar zelf ben ik aanzienlijk veranderd, en nog steeds aan het veranderen. Ik beseftte niet dat ik andere dingen kon gaan doen in mijn leven, dat ik andere gevoelens op de voorgrond kon laten treden. Ik ben echt getransformeerd. Daar ben ik heel dankbaar voor, terwijl ik niet van plan was om mijn leven te veranderen. Ik was niet stiekem ontevreden, ik hield van mijn werk. Ik was waarschijnlijk wel opgebrand zoals de meeste mensen, maar als je me daarvoor gevraagd had zou ik dat totaal ontkend hebben.”

U schrijft over een hermelijn in de tuin, een roofdierje, gevaarlijk voor jonge hazen. Hoe zou het zijn geweest als u een jong hermelintje had gevonden en grootgebracht?

„Dat was emotioneel niet hetzelfde geweest. Ik denk dat er een fundamenteel verschil is tussen roofdieren en prooidieren. Er is iets heel ontroerends aan een haas die overleeft in een wereld waar ze bejaagd wordt door alles met klauwen en tanden. Hazen hebben een moeilijk leven, maar ze leven het met een prachtige elegantie. De haas gedroeg zich soms op een manier die pure uitbundigheid leek uit te drukken: vreugde over mooi weer, over de eigen fysieke kracht, over het vermogen om met ongeloflijke snelheid te rennen. Er komen nog steeds elke ochtend en avond jonge hazen in mijn tuin en die kunnen duidelijk heel vrolijk zijn.

„Als mijn boek een boodschap heeft, dan is het wel dat je het bestaan kunt vieren, het gevoel van schoonheid, vreugde en verwondering. En dat het nooit te laat is om de natuur te ontdekken.”

De best verkochte boeken

1

Adriaan van Dis:
Alles voor de reis.
Atlas Contact,
201 blz. € 22,99 (1)

2

Julian Barnes:
Vertrek(punt).
Atlas Contact,
192 blz. € 22,99 (2)

3

Alicja Geschinska:
Vrouwen in duistere tijden.
De Bezige Bij,
429 blz. € 29,99 (-)

4

Michel Krielaars:
Rivier van bloed.
Pluim,
336 blz. € 26,99 (3)

5

Dirk De Wachter:
Wachten, een levenshouding.
Lannoo,
168 blz. € 24,99 (3)

6

Chloe Dalton:
Een haas in ons huis.
Prometheus,
304 blz. € 23,99 (5)

7

Mies van Hout:
Kleine aap.
CPNB,
28 blz. € 5,75 (4)

8

Ester Naomi Perquin:
Tot alles in beweging komt.
Van Oorschot,
304 blz. € 23,50 (-)

9

David Szalay:
Het vlees.
Nijgh & Van Ditmar,
296 blz. € 23,99 (9)

10

Annejet van der Zijl:
De zwevende wereld.
Hollands Diep,
352 blz. € 26,99 (-)

GEBASEERD OP DE VERKOOPCIJFERS VAN AFGELOPEN WEEK VAN BOEKHANDELS **ATHENAEUM (AMSTERDAM)**, **JAVA BOOKSHOP (AMSTERDAM)**, **DEN BOER (BAARN)**, **VAN KEMENADE & HOLLAERS (BRED)**, **PAAGMAN (DEN HAAG)**, **SPIJKERMAN (EINDHOVEN)**, **GODERT WALTER (GRONINGEN)**, **KOOYKER (LEIDEN)**, **LOVINK (LOCHEM)**, **ROELANTS (NIJMEGEN)**, **VAN GENNEP (ROTTERDAM)**, **VAN DER VELDE IN DEN BROEREN (ZWOLLE)**

Hoe Gen Z ineens het dystopische werk van een psychoanalyticus heeft ontdekt

BOOKTOKHIT Toen *Ik die nooit een man heb gekend* in 1997 verscheen werd het boek nauwelijks verkocht. Nadat het opnieuw werd vertaald en uitgegeven, is het nu een hit dankzij Booktok.

Door **Isa Davids**

Timing is alles. Je kunt al je zielenroerselen in een roman vastleggen, en toch volledig overschaduwd worden door een fictieve tovenaarsjongen. Dat gebeurde in 1997 precies zo bij het boek *Ik die nooit een man heb gekend* van Jacqueline Harpman. Terwijl de hele wereld repte over Hij-die-niet-ge-noemd-mag-worden uit de Harry Potter-boeken, was het Harpmans duistere korte roman die daadwerkelijk onbesproken bleef. Het boek verkocht aardig, maar werd geen bestseller en leek daarmee tot de vergetelheid gedoemd.

Het mooie aan de literatuur is dat zij op bepalende momenten in de geschiedenis laat zien hoe belangrijk zij is. Al sinds Trumps verkiezing in 2016 verschijnen nieuwe oplasses van dystopisch werk als *The Handmaid's Tale* van Margaret Atwood, *The Road* van Cormac McCarthy en Orwells *1984*. Boeken die troost en inzicht bieden

terwijl een gramstorige autocraat alles wat goed is omver blaast.

En toen was daar ineens de vergeten stem van Harpman, een Waalse schrijver en psychoanalyticus die in 2012 overleed. Een klein wonder voltrok zich binnen de literatuur. Het boek werd alsnog een hit. In 2024 werd een herziene vertaling uitgegeven in het Nederlands, dat oorspronkelijk in 1998 verscheen. Door het succes is sinds dit jaar ook de roman *Orlanda* van Harpman in het Nederlands verkrijgbaar.

Tiktoksensatie

Die herontdekking is schatplichtig aan BookTok. De roman begon de afgelopen jaren te circuleren op grote BookTokkanalen, zoals @bigbooklady en @bradylockerby. „Elke dag die ik nog op deze planeet heb, zal ik aan dit boek denken”, verklaart lezer Abby op TikTok. „Ik zou 10.000 dollar betalen om het nog een keer voor het eerst te kunnen lezen”, schrijft Nora op het kanaal. Zangeres Dua Lipa tipte *Ik die nooit een*

man heb gekend in haar boekenclub Service95.

Sindsdien is het werk niet aan te slepen. In 2024 werden er in de Verenigde Staten honderdduizend exemplaren verkocht. Hoe kreeg een obscuur boek van een Belgische-Joodse schrijver ineens voeten aan de grond? En waarom past het nu zo goed bij de tijdgeest?

Vrouwen in isolatie

Ik die nooit een man heb gekend gaat over een jonge vrouw die opgroeit in een betonnen bunker. Ze zit er gevangen met 39 andere vrouwen. Gekooïd, ontmenselijkt en volledig afgesloten van de wereld. Zijn ze überhaupt nog op aarde? Niemand weet het. Ze staan onder toezicht van een handvol bewakers, allemaal mannen. De naamloze verteller, de benjamin van de groep, begint in deze hopeloze situatie haar eigen gedachten uit te pluizen; ze honkert naar kennis. „Ik was voortdurend in een slecht humeur zonder dat ik me daarvan bewust was, want ik kende de

woorden die gemoedstoestanden aanduiden niet.”

Seksuele driften maken zich kenbaar in haar lijf, maar ze kan ze niet plaatsen. „Mijn geheugen begint bij mijn woede,” zegt de verteller. Wat is er eenzamer en verstikkender dan het ‘waarom’ achter je situatie niet weten? De vrouwen, die zich beter herinneren hoe het leven daarvoor was, voorzien haar van kleine beetjes informatie en wijsheden: „Als je wilt dat anderen van je houden, moet je mooi zijn.” Tot er zich een ontsappingsgelegenheid voordoet, en de vrouwenkolonie buiten moet zien te overleven.

Het is niet verrassend dat zo’n nihilistisch boek nauwelijks tot zijn recht kwam in de jaren negentig. Het happy-hardcoretijdperk leende zich slecht voor een roesachtig verhaal over zusterschap aan het einde van de wereld. Dat is dertig jaar later anders. De jonge generatie, en wij met haar, zoekt in de huidige politieke en culturele situatie driften naar sporen van herkenning

den. Dat is haast ondenkbaar, maar dat is ook de reden waarom dit soort boeken nu heel erg aanslaan”, zegt Jacqueline Smit van de Nederlandse uitgeverij Orlando.

Onderdrukking door het patriarchaat, unheimische setting, vereenzaming: het boek vangt alle thema’s samen die het goed doen bij de jonge lezer. Wat de roman onderscheidt van andere dystopische fictie is de intimiteit tussen de lezer en de hoofdpersoon. Je beleeft haar overgang van naïviteit naar intellectueel ontwaken van zeer dichtbij. De lezer gaan helemaal kopje onder in haar gedachten. Harpman doorbreekt daarbij de vierde wand. „Ik begreep niet goed wat een ceremonie was. Maar als deze bladzijden die ik achterlaat een lezer vinden, zal hij dat wel weten.”

Omdat de grootste plotwendingen in het hoofd van de hoofdpersoon plaatsvinden en niet in de buitenwereld, wordt je gedwongen na te denken over de reikwijdte van menselijke ervaring. Wie ben je nog als je privileges, je perceptie van tijd, je naam en je herinneringen zijn afgenomen?

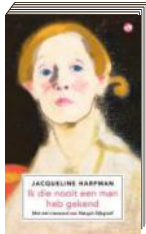
Smit was verrast door de plotselinge waardering voor *Ik die nooit een man heb gekend*: „Of een boek een succes wordt, is altijd een ongrijpbaar proces. Het is geweldig om de opleving van klassiekers mee te maken bij een jongere groep lezers. De jeugd wil weer gezien worden met literatuur.”

Joodse invloeden

Harpman had een Nederlands-Joodse vader. In 1940 vluchtte ze op elfjarige leeftijd vanuit België naar Casablanca om aan de Holocaust te ontsnappen. Daar bleef ze tot 1945. Over de oorlog werd thuis nauwelijks gesproken. Het is moeilijk om geen overeenkomsten te zien tussen dat eigen oorlogsverleden en de situatie van de verteller.

Toch weigerde de auteur toe te geven dat haar literatuur op haar eigen ervaringen was gebaseerd. Alleen op onbewust niveau, vertelde ze in een interview met literatuurwetenschapper René Andrianne. Als psychoanalyticus hield ze zich verre van oversimplificaties. Aan het begin van *Ik die nooit een man heb gekend* zegt de verteller dat ze het onbegrijpelijk vindt dat sommige schrijvers verantwoording willen afleggen voor hun werk: „Je zou bijna denken dat de mensen voor wie ze schreven niet leergierig waren en dat ze zich moesten verontschuldigen voor het feit dat ze hun kennis wilden doorgeven.”

Wie de wereld liever ziet in antwoorden dan in raadsels, zal dit een onbevredigend boek vinden. *Ik die nooit een man heb gekend* is een onbehaaglijk enigma, een genre-overstijgend boek dat zinspeelt op de nieuwsgierigheid van degene die het openslaat. De enige conclusie die Harpman bereid is te geven, is dat verwantschap ook in de meest donkere plekken te vinden is. Het is een troostrijke gedachte voor de jonge lezer, voor wie de toekomst nog openligt. Zoals de Duitse BookTokker @Dilassorrow zegt: „Zelfs als je eenzaam voelt, overstijgt dit boek alles, en voel je je niet meer alleen.”

Jacqueline Harpman: *Ik die nooit een man heb gekend.* (*Moi qui n'ai pas connu les hommes*) Vert. Peggy van der Leeuw. Orlando, 208 blz. €23,99.

Foto Getty Images

binnen de romankunst.

Nick Skidmore, directeur van Vintage Classics bij de Britse uitgever Penguin Random House, zei in een interview met *The Guardian* dat de roman „het gevoel van een wereld vol verbijstering goed vangt. Het is een diep existentieel boek, vergelijkbaar met sommige klassiekers die nu resoneren bij Generatie Z, bijvoorbeeld *Witte nachten* van Dostojevski. Het soort verhalen dat zich bezighoudt met de zeer gewichtige vragen over ons bestaan.”

Dystopia in 2026

Parallellen met het heden zijn er zeker. Alleen al vanwege de vervreemding die uit elke pagina spreekt. In een wereld waar autoritaire regimes normaal dreigen te worden en vrouwenrechten verdwijnen, is het logisch dat dystopische literatuur vaker in de boekenkast belandt. Misschien als herkenningspunt, misschien als waarschuwing. „We leven in een tijd waarin vrouwen weer voor hun rechten moeten strij-

TERUGLEZEN

‘De wereld lijkt steeds meer op sciencefiction’

Na herlezing van *De zwerm* van Frank Schätzing wil NYT-onderzoeksjournalist Christiaan Triebert vaker sciencefiction lezen.

De *zwerm* van Frank Schätzing begint met een proloog over een Peruaanse visser die verdwijnt op zee. Het begin greep me meteen: ‘zoals de meeste vissers had hij een diepgewortelde angst voor de zee’. Ik zwem graag in de zee, maar elke keer denk ik: wat gebeurt er allemaal onder mij? Weten we wat er allemaal leeft in de diepzee? Die fascinatie zit in het hele boek.

Ik was vijftien toen ik *De zwerm* voor het eerst las. Ik weet nog precies waar: tegen de kachel aan in mijn slaapkamer, terwijl ik luisterde naar muziek van Zero 7. *De zwerm* heeft ruim 900 bladzijden maar ik heb het heel snel uitgelezen, zo onder de indruk was ik.

Het boek begint met vreemde, onverklaarbare zaken die wereldwijd gebeuren: walvissen vallen boten aan, op een boorplatform worden vreemde wormen ontdekt, opeens verschijnen overal giftige kwallen. Wetenschappers vragen zich af wat er gaande is. Uiteindelijk blijkt alles gecoördineerd te worden door een eeuwenoude levensvorm op de bodem van de oceaan die genoeg heeft van hoe de mensheid de wereld vernield.

Tijdens het herlezen dacht ik vaak: wat zijn mensen toch vreselijk arrogant. We zien onszelf als de slimste, beste schepsels op de planeet. Dit boek werpt tegen: wat als er een intelligentere levensvorm is dan wij? *De zwerm* is een pleidooi om als mensen minder arrogant te zijn tegenover de rest van het leven, of het universum.

Als ik even uit het boek stapte, moest ik vaak denken aan de huidige discussie over het moment waarop AI slimmer zal zijn dan mensen. De grote techbedrijven zoals OpenAI of Google zijn het erover eens dat dat in de komende vijf tot twintig jaar gebeurt. Maar we denken er te weinig over na, omdat we het niet kunnen bevatten.

De zwerm gaat over biologische intelligentie, maar de roman roept dezelfde grote vragen op: zullen mensen altijd bestaan? Is dat überhaupt wense-

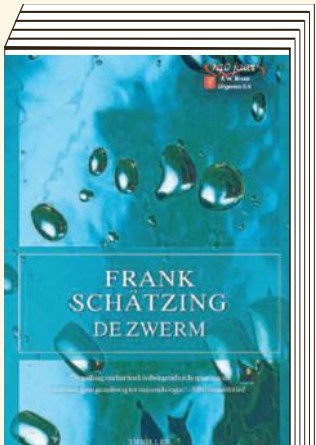

FOTO TANJA KAPITONOVA

lijk? Ergens vind ik het rustgevend om daarover na te denken. Als onderzoeksjournalist ben ik continu bezig met de ellende in de wereld. Gisteren stuurde een collega nog video's en foto's van een mortuarium in Iran dat we voor de krant gaan onderzoeken. Voor mijn werk zie ik veel dood en verderf.

Dan is het fijn om met een sciencefictionboek zoals *De zwerm* uit te zoomen. In mijn oude boekbespreking voor Nederlands schreef ik dat ik *De zwerm* onder de dekens las met een zaklamp, zodat mijn moeder niet zag dat ik nog wakker was. Nu wilde ik wéér doorlezen tot diep in de nacht, net als toen.

Niet voor niks wordt vaak gezegd dat veel huidige ontwikkelingen al eerder zijn beschreven in sciencefiction. Ook types als Elon Musk lezen graag sciencefiction. Dat geeft houvast om na te denken over alles wat we niet weten, over alle mogelijke toekomst. Ik wil zulke boeken vaker gaan lezen, want ik denk dat de wereld ook een soort *sciencefiction*-periode ingaat.”

Laura Hoogenraad

In de rubriek ‘Teruglezen’ vertellen boekenliefhebbers over een werk dat in het verleden veel indruk op hen heeft gemaakt.

Erwin Huren-
kamp: *Pogingen*.
Querido, 328 blz.
€ 22,99
●●●○○

Ontsnappen aan het werkelijke leven

ERWIN HURENKAMP In het romandebuut van deze dichter wil de hoofdpersoon het liefst een zeehond zijn om in een andere wereld te kunnen leven. Een kwestie van plonzen en van zwemmen maar. Of toch niet?

Door **Judith Eiselin**

Er was eens een zeehond die aan land ging. Daar verloor ze haar pels en veranderde in een vrouw. Die vrouw vond een man, of een man vond haar. De man verstopte haar pels. De vrouw vergat de zee en wat ze was geweest. Ze kregen een huis en een (mensen)jong. Alles in orde, tot ze op een dag haar pels terugvond. Ze liep naar het strand, sloeg de pels om, werd prompt weer zeehond en kwam nooit weerom.

In *Pogingen*, het romandebuut van dichter Edwin Hurenkamp (1993), vertelt hoofdpersoon Ella bovenstaande, bekende legende over de zeehond ('selkie') na. Zelf zou ze maar al te graag zo'n soort wezen zijn: een wezen met een andere wereld om in thuis te horen, om in op te gaan. Een kwestie van plonzen. En van zwemmen maar. Of toch niet?

Ze doet een poging. Ze loopt op een dag zonder duidelijk plan weg

bij haar zoon van zeven en haar man. Op zoek naar wat er in de wereld nog meer te koop is. Ze reist via Frankrijk naar Ierland en neemt daar haar intrek in een achenebbisj hotel. Ze zoekt „het isolement en de anonimiteit”. Een „herkansing.”

Waarom precies blijft onduidelijk, zelfs als ze haar leven tot op dit moment beschrijft: „Met open ogen ben ik in een fuik gezwommen. Ik heb het waarom van mijn verlangens nooit onderzocht, mijn horizon niet verbreed. Ik was te druk bezig iets te ontvluchten, ergens van weg te zwemmen, het maakte niet uit waarheen. Ja, in de richting van een volmaakt gezin, de normaliteit. Die viel tegen.” He-las blijkt ook de nieuwe weg al gauw weer tegen te vallen.

Flets figuur

Ella is irritant, een fletse figuur die zich nauwelijks in anderen lijkt te verplaatsen. Ze kijkt ervan op dat

FOTO GETTY IMAGES/ISTOCKPHOTO

haar zontje, die ze bij haar moeder stalde, na een tijdje niet meer popelt om aan de telefoon te komen als ze belt. Ze lijkt het haar man kwalijk te nemen dat hij zonder haar voortgaat, dat hij dat kán. Ook leeft ze binnen de kortste keren in het Ierse dorp alweer als getrouwd met iemand samen, op uiterst traditionele wijze zelfs. Wat stelt ze nou helemaal voor? Niets. De enige scènes waarin ze tot leven komt zijn de seksscènes, als ze zichzelf eindelijk eens even ver-

geet. Hurenkamp blijkt heel opwindend te kunnen schrijven. Waarom blijft Ella voor het overige zo bloedeloos?

Omdat de roman eigenlijk niet over haar gaat. De werkelijke hoofdpersoon is haar zoon, Johannes. In het tweede gedeelte van het boek, 'Poging 2' geheten, staat hij centraal. Hij is drieëndertig jaar, de Jezusleeftijd, net als zijn moeder toen ze vertrok. Hij wil uitvissen wat zijn moeder uit-spoekte gedurende haar verblijf in

Ierland. Ze heeft er nooit iets over verteld, ze was op een dag ineens terug.

Knap bedacht is dat het inzicht dat hij denkt te zoeken hem vanaf het begin vergezelt. Ook voor hem is deze reis een tijdelijke ontsnapping: „Mijn leven valt van me af als een zware, natgeregende winterjas. Wat overblijft is een teer en verbrijzeld, vormeloos iets wat op eindeloos veel manieren, telkens opnieuw in elkaar gezet kan worden.” Maar Johannes is wel slimmer dan zijn moeder.

Hij komt tot de ontdekking dat hij in een vrije val is geraakt, door haar vlucht, of misschien vooral door haar terugkeer. Letterlijk: hij vluchtte voor haar weg toen ze plotseling voor zijn neus stond en kreeg een ongeluk. En figuurlijk, want na dit al deed zijn moeder voortdurend 'leuke dingen' met hem. Ze wijdde zich helemaal aan hem, verstikte hem. Maar daarbij lukte het haar niet hem vrijheid te gunnen, hem zelf te laten kiezen voor wie hij (soms) wilde en wil zijn: een prinses, een meisje. *Pogingen* gaat over onmacht, over opgesloten zitten in definities. Over hoe opeenvolgende generaties elkaar zelfs een tijdelijke metamorfose niet gunnen.

Wandelaars bij Cirencester in Cotswolds. FOTO GETTY IMAGES

HERMAN KOCH In *De overbodigen* beschrijft de auteur een werkelijkheid die steeds ongeloofwaardiger wordt. Het resultaat is een belachelijk verhaal, dat geen moeite doet om nog redelijk te zijn.

Door **Thomas de Veen**

De werkelijkheid is altijd vreemder dan fictie, luidt de geveugelde uitspraak. Maar wanneer de werkelijkheid steeds vreemder, belachelijker en ongeloofwaardiger wordt, schuift de fictie dan mee op? Moeten we wat voorheen onredelijk en ongeloofwaardig was dan accepteren als iets wat nu eenmaal bij de nieuwe realiteit hoort? Die vragen roept de nieuwe roman van Herman Koch (1953) op, *De overbodigen*.

De beginscène: er zitten vier mensen, twee echtparen, rond een dinertafel. Ze bespreken een onverklikkelijk voorval, iets waar ze mee in de problemen kunnen komen, maar waar ze niet voor willen opdraaien.

Serieus? Daar gaan we weer? Of is dit een parodie? Want dit in Herman Kochs oeuvre o zo bekend voorkomende taferel doet zich ditmaal voor als een soort amateurtoneel. De stemming aan de tafel is „bedrukt”, schrijft Koch. Er worden onhandige pogingen tot toenadering gedaan met handen en armen, de ene echtgenote huilt al „stil-tetjes”, de ogen van de andere vrouw zijn „vochtig”. Er wordt omzichtig gesproken. Dat het „in de eerste plaats zelfverdediging was”, zegt Herbert, dat „wat we hebben gedaan”, zoals Martin het opzichtig omzichtig noemt. „We hebben gedaan wat we moesten doen. We hadden geen keus”, aldus Herbert, duidelijk de meest harteloze van het stel. „Maar”, zegt Alicia, „moest het echt zo?” En dan gaat het melodrama voluit: „‘Het waren kinderen, Herbert!’ riep ze plotseling uit. ‘Kinderen!’”

Er zijn doden gevallen. Tijdens hun (keurige) wandelvakantie in Engeland, in de (nota bene zo gezapige) Cotswolds zijn de echtparen (met de oerdelijke namen Herbert en Yvonne, en Martin en Alicia) in een schermutseling beland met *locals*, met dodelijke afloop. Oei. Maar het dinerende viertal besluit dat het de verdiende loon van deze „doorgesnoven” figuren was. Als

beroemd bioloog weet Herbert immers: „Een hond die op je afstormt, moet je nooit de rug toekeren. Dat is simpelweg biologie. Wie op de vlucht slaat, wordt de prooi.” Hij heeft, kortom, gehandeld om erger te voorkomen. Na het voorval hebben ze hun wandeling hervat.

Maar wat nu? „Alicia zei snikkend dat ze naar huis wilde”, schrijft Koch. Dat kan niet, aldus Herbert: gecancelde hotelboekingen zouden hen juist verdacht maken. Ze moeten door.

De grootste klootzak

Waar het ontlopen van de schuld in *Het diner* nog een uitdagende vraag was met een confronterend immoreel antwoord, is het hier vooral een logistieke kwestie: hoe verdoozelen we de sporen die naar ons leiden? Dat gaat lachwekkend lullig. Er blijkt een knoop van een jas afgesprongen, vermoedelijk op de plek des onheils („O, hemel”, zei Alicia”), dus gaan de twee mannen de volgende dag terug. Maar dan duikt plots een wilde hond op, die de aanval opent op de angstige Martin („het zwakste exemplaar van de kudde”, weet bioloog Herbert) en hem in zijn arm bijt („Godverdomme!” zei Martin. 'Die kuthond heeft mijn halve arm kapotgebeten!’”). Maar met die wond kunnen ze natuurlijk niet naar een arts... - en zo flauw gaat het door.

Tussendoor leren we Herbert kennen, misschien wel de grootste klootzak uit Kochs oeuvre, en dat wil wat zeggen. Koch blinkt uit in geniepige klootzakken, net-niet-alfamannetjes die steeds weer wegkomen met hun rotstreken. Niet dankzij hun domme-kraacht maar dankzij hun doortraptheid, hun ongrijpbare slimmigheid. Er-gens dwingen ze bewondering af.

Zo lijkt ook *De overbodigen* te beginnen. In de voor Koch zo gebruikelijke-terzijdes horen we Herbert bijvoorbeeld momp-eren over de „lamzak” die het vriendje van zijn volwassen dochter Marianne is (ook de zoon van Alicia en Martin), en fantaseren hoe hij er-

voor kan zorgen dat Marianne hem inruilt voor diens jongere broertje. Een rotstreek? Welnee, dat is gewoon zoals het gaat, vindt Herbert. Hij bekeek haar vriendjes trouwens altijd al „zals hij de duiven op het balkon bezag die daar een nest aan het bouwen waren - vroeg of laat, maar in elk geval voordat er eieren op komst waren, zou hij het nest met een bezem verwijderen en in de vuilniszak stoppen”.

Een veelzeggende vergelijking. Herbert ziet de mens als een dier, een on-behouwen wild dier. Zijn mensbeeld is geënt op het 'recht van de sterkste' dat in de natuur geldt, althans: in dat deel van de natuur dat in Herberts straatje past, waar het er vechtlustig en concurrerend aan toegaat. Eten of gegeten worden. Het is nogal ongeloofwaardig dat Herbert daarmee een wereldwijd vooraanstaand bioloog is geworden, maar de premisse is in principe inter-essant: Herbert is zo een Koch-kloot-zak met een update naar de tijd van de *manosphere*. Die wordt immers be-volkt door types die zich op dit soort bedenkelijke, eenzijdige biologie be-roepen. In dat wereldbeeld is moraal iets voor losers; moeilijke vragen, daar stapt de sterkste overheen. Omdat hij dat kan.

De kluchtige wendingen, zoals de ontknoping die Kochs vorige roman *Luchtplaats* (2024) nog dodelijk flauw maakte, hebben dan nu een reden. Waar de spectaculaire ontsparing van *Het Koninklijk Huis* (2022) nog als een lekkere grap voelde, lijkt het dan nu se-rieus bedoeld. In elk geval lijkt deze ro-man geen ironische nooduitgang te hebben.

Misschien wil Koch waarschuwen, door dit mensbeeld te tonen, dat zo onontkoombaar cynisch is? Dat doet *De overbodigen* dan wel met een reeks ongeloofwaardigheden en flauwiteiten die al even onontkoombaar cynisch is, en waaraan je je rot ergert. De harteloze hoofdpersoon hoeft voor een roman geen bezwaar te zijn; de manier waar-op zijn verhaal verteld wordt, is dat wel. En dat is aan *De overbodigen* pas echt trumpiaans. Namelijk: het is een ronduit belachelijk verhaal, dat geen moeite doet om nog redelijk te zijn, maar dat we toch voor waar moeten aannemen.

Moraal in trumpiaanse tijden

Waar *Het diner* schokte omdat er na een roman lang wikkelen en wegen tóch immoreel met verantwoordelijkheid en schuld werd omgesprongen, daar mikt *De overbodigen* erop om te cho-queren door de immoraliteit tot het uiterste door te voeren. Ik zal de afloop niet spooilen, maar de roman kent wen-dingen die het uiterste van je incasse-ringsvermogen vergen. Ik vroeg me meermaals af: is dit serieus? Gebeurt dit echt? Gaat het werkelijk zo achter-lijk simpel? Deze stap moet redelijker-wijs toch consequenties krijgen? Of is dit weer eens cynisch bedoeld?

Vragen over geloofwaardigheid zijn ingewikkelde vragen, nu er van alles in de wereld gebeurt dat we niet voor

mogelijk hielden, of het nu gaat om idi-ote-maar-reële importheffingen, om een bijna-invasie van Groenland of om een paramilitaire Amerikaanse anti-immigrantenpolitie. Is *De overbodigen* dan misschien toch een zinnig en waardevol boek, omdat de roman toont hoe de moraal in trumpiaanse tij-den buitenspel staat? Omdat dit een verwerking-in-romanvorm is van het weerzinwekkende, onredelijke recht van de sterkste? Omdat het met onge-loofwaardige plotwendingen en in kin-derachtige, domme taal laat zien dat je ver kunt komen als je kinderachtig en dom bent, omdat de wereld ook kin-derachtig en dom is?

De kluchtige wendingen, zoals de ontknoping die Kochs vorige roman *Luchtplaats* (2024) nog dodelijk flauw maakte, hebben dan nu een reden. Waar de spectaculaire ontsparing van *Het Koninklijk Huis* (2022) nog als een lekkere grap voelde, lijkt het dan nu se-rieus bedoeld. In elk geval lijkt deze ro-man geen ironische nooduitgang te hebben.

Misschien wil Koch waarschuwen, door dit mensbeeld te tonen, dat zo onontkoombaar cynisch is? Dat doet *De overbodigen* dan wel met een reeks ongeloofwaardigheden en flauwiteiten die al even onontkoombaar cynisch is, en waaraan je je rot ergert. De harteloze hoofdpersoon hoeft voor een roman geen bezwaar te zijn; de manier waar-op zijn verhaal verteld wordt, is dat wel. En dat is aan *De overbodigen* pas echt trumpiaans. Namelijk: het is een ronduit belachelijk verhaal, dat geen moeite doet om nog redelijk te zijn, maar dat we toch voor waar moeten aannemen.

Je kunt dat ook *niet* doen. Je kunt dat afwijzen en in verzet komen: we willen niet dat de wereld zo werkt. We weigeren hierin mee te gaan en te zwichten voor cynisme, voor dat idee van een domme wereld, met belache-lijke verhalen. Wij blijven wel redelijk nadenken en eisen dat iedereen dat doet.

Advertentie

nrcwebwinkel

Begin het jaar goed met de mooiste boeken voor hoofd en hart

20%
KORTING

MARGARET ATWOOD
Boek vol levens
In haar sprankelende stijl schetst Margaret Atwood een geestig en uitbundig beeld van haar tijd, haar leven en haar werk: een absolute must voor iedere liefhebber van haar romans. We maken kennis met een keur aan dichters, beren en bikers, en andere bizarre figuren die zo uit haar romans lijken weggelopen.

MARENTE DE MOOR
De bandagist
Joost (29) is bandagist. Hij ontfermt zich over de zieke benen van ouderen in Amsterdam, de stad die hem en zijn vrienden geen woning kan bieden. Het contrast tussen zijn zwerfende bestaan en dat van zijn patiënten en hun grote volgestouwde huizen is groot. En dan besluit hij dat er best plek is voor hem in een van die huizen.

EMILY FENG
Laat alleen rode bloemen bloeien
Voor velen lijkt China één land met daarin Chinezen. Zo ziet Xi Jinping het ook graag: Mandarijnsprekende Han-Chinezen die zich inzetten voor de staat. Maar de realiteit is anders: een multi-etnische staat waarin verscheidenheid door de overheid de kop in wordt gedrukt. Hoe is het om als niet-Han-Chinees te leven in het China van Xi?

ZIGMUNDS SKUJINIŠ
Het bed met de gouden poot
Noass Vējagals verlaat zijn ouderlijke boerderij in Letland om de wereld over te zeilen en roem en rijkdom te vergaren. Eenmaal teruggekeerd bouwt hij een groot herenhuis voor zijn familie. Generaties lang wonen de Vējagalsen er, en dan gaat het gerucht dat Noass zijn rijkdom zou hebben verstopt in een houten beddenpoot. Een meeslepende zoektocht naar rijkdom start!

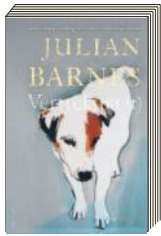

SERGEJ LEBEDEV
De witte dame van de mijn
Diep in een oude kolennijp in de Donbas liggen lijken begraven. Slachtoffers van Stalins terreur en de Einsatzgruppen van de Holocaust. Als de Donbas opnieuw oorlogsgebied wordt raken vier levens met elkaar verbonden als een vliegtuig vlak boven hun hoofd wordt neergehaald...

Bestel nu **nrcwebwinkel.nl/boekenacties**

Gratis thuisbezorgd

Julian Barnes: *Vertrek(punt)*. (*Departure(s)*) Vert. Jelle Noorman. Atlas Contact, 192 blz. € 22,99

● ● ● ● ● ○

Een farce met een tragische afloop, of beter nog, een lichte komedie met een droevige afloop. Zo en niet anders ziet de inmiddels 79-jarige Julian Barnes het leven, althans, dat schrijft hij op de laatste bladzijden van zijn roman *Departure(s)*, die nu in een mooie vertaling van Jelle Noorman is verschenen met als titel *Vertrek(punt)*. Met die Tsjechoviaanse melancholie vat hij meteen zijn hele oeuvre samen, dat een afspiegeling is van de tragikomische lichtheid waarmee hij zijn leven in literatuur heeft gegoten, te beginnen met zijn debuutroman *Metroland* (1980). Daarin schrijft hij over een opgroeiende jongeman in een slaapstadje in de buurt van Londen, die zich aan zijn brave milieuteworstelt om na zijn afstuderen te gaan flaneren in het Parijs van 1968. Hij smacht naar liefde en seks, terwijl de studentenrevolte geheel aan hem voorbij gaat. Uiteindelijk keert hij terug naar Metroland en kiest hij voor een burgerlijk bestaan met een vaste baan, vrouw en kind.

Zijn liefde voor Frankrijk en de Franse literatuur zou Barnes, die in Oxford Russisch en Frans studeerde, niet meer loslaten. Dat bleek al uit zijn heerlijke postmoderne roman *Flaubert's Parrot* (1984), die behalve een speelse ode aan de schrijver van *Madame Bovary* ook een vermakelijk essay was over echt en nep in zowel de literatuur als het echte leven, aan de hand van een papegaai.

In *Vertrek(punt)* komen veel van die elementen samen. Speelsheid, ironie en autobiografie staan daarbij voorop. Zo voert Barnes je als verteller al schrijvend mee in zijn verhaal en krijg je daarbij min of meer een cursus 'hoe schrijf ik een roman' cadeau, waarbij je op een gegeven moment net als hijzelf niet meer weet wat wel of niet verzonnen is. Bij Barnes draait tenslotte veel om persoonlijke herinneringen, echte en valse. Daarom ook citeert hij de dichter T.S. Eliot: „De mot kruipt erin, in hoeveel kamfer je ze ook verpakt.”

Baconsandwiches

Vertrek(punt) begint met de bekendheid dat Barnes' belangstelling uitgaat naar alles wat gruwelijk en extreem is, zoals de in de negentiende eeuw populaire praktijk van anaal ingebrachte minibusjes van Napoleon („waarmee men ongetwijfeld genot aan patriotisme paarde”). Die voorkeur voor het extreme koppelt hij aan een medisch artikel over een patiënt die naar analogie van Prousts madeleine-herinnering bij de smaak van appeltaart werd overspoeld door herinneringen aan alle taarten die hij ooit in zijn leven gegeten had. Het brengt een schok teweeg bij Barnes, die zich ineens geconfronteerd ziet met de gedachte aan de paar duizend baconsandwiches die hij in zijn leven heeft verorberd.

Speelsheid, ironie en autobiografie staan voorop in het werk van Julian Barnes. FOTO ANP/EPA/MARTA PÉREZ

Een vermakelijk en licht literair testament

JULIAN BARNES In wat hij zijn laatste boek noemt, laat hij je meekijken in zijn speelse brein tijdens het schrijven van een roman over de ongelukkige relatie van twee studievrienden.

Door **Michel Krielaars**

Na te zijn bijgekomen van die schok breidt hij verder aan zijn boek en de definiëring van zijn herinneringen. Hij vindt houvast bij zijn constatering dat je brein een chronologische lijst bevat van alle keren dat je moreel handelde of juist niet. Een geval van niet moreel handelen vormt het uitgangspunt voor wat Barnes eigenlijk wil schrijven: een roman over zijn verraad van twee van zijn studievrienden uit Oxford, waaraan hij in het tweede deel van zijn boek dan ook begint. *Vertrek(punt)* krijgt nu iets van een vermakelijk werk-schrift, waarin de schrijver zijn lezers uitlegt wat hij van plan is, wat hem daarbij hindert (zijn al dan niet vertekende herinneringen) en bezwaart (zijn plechtige belofte aan die twee vrienden om nooit

over hen te zullen schrijven).

Die studievrienden, Stephen en Jean, hadden halverwege de jaren zestig in Oxford een verhouding. Maar op een dag vertelde de chique, vrijgevochten Jean, een student Russisch die groots en meeslepend wilde leven, aan Barnes dat ze met de brave Stephen op een punt was aanbeland dat ze uit elkaar moesten gaan of trouwen. Ze koos voor het eerste. Barnes, die veel tijd in zijn vriendschap met beiden had gestoken, voelde zich verraden en wiste Stephen en Jean hierna uit zijn geheugen.

Als Stephen en Jean er in *Vertrek(punt)* inderdaad niet meer toe doen, gaat Barnes in het derde deel van dit boek ineens over op de leukemie die tijdens de Covid-pandemie bij hem werd geconsta-

teerd. Ook over die ziekte schrijft hij met flegmatieke humor, alsof het om een zware verkoudheid gaat. Want doodgaan, ja, het hoort er nu eenmaal bij. Het is alsof je een roeiwedstrijd verliest.

Zienhuisnotities

Behalve uit zijn herinneringen, put Barnes nu ook uit de vijf pagina's notities die hij in het ziekenhuis gemaakt heeft en wil gebruiken voor een nieuw autobiografisch boek. Alsof hij op die manier Prousts 'bewuste geheugen, het geheugen van het verstand' en 'het onwillekeurige geheugen, dat toegang biedt tot iets diepers en wezenlijkers' met elkaar wil verzoenen.

Een van die notities luidt: 'Dit is het begin van het einde', wat je onmiddellijk doet denken aan *The*

Sense of an Ending (2011), zijn roman over een gepensioneerd man die terugblijkt op zijn leven. Met een wil je dat boek weer herlezen om te zien of Barnes een tijdreizende tovenaars is. Opnieuw valt je hier zijn lichte en geestige omgang met het bestaan op, die je doet berusten in je eigen lot.

Als hij in het vierde deel zijn relaas over Stephen en Jean vervolgt, noemt hij dat toepasselijk *Het eind van het verhaal*. Als beiden weer in Barnes' leven opduiken is het inmiddels veertig jaar later, zo rond 2008. Omdat het middendeel van hun levens ontbreekt, zoekt Barnes al vertellend naar een manier om dat hiaat te overbruggen.

Stephen is inmiddels gescheiden en wil Jean weer eens ontmoeten. Barnes, inmiddels drie jaar weduwnaar, is degene die hem met haar in contact moet brengen. Dat doet hij door Jean naar een ontmoeting met Stephen te lokken. Ontij loert al meteen om de hoek zodra Barnes Proust erbij haalt, die zegt 'de herinneringen die twee mensen aan elkaar hebben, zelfs als ze verliefd waren, nooit hetzelfde zijn.' Als Jean dan ook nog tegen hem uitvalt met de woorden dat schrijvers altijd op een heel andere manier over de liefde schrijven dan de praktijk uitwijst, begrijp je dat het noodlot al heeft toegeslagen.

Het aardige aan *Vertrek(punt)* is dat die mislukte en stereotype love story van Stephen en Jean er helemaal niet toe doet. Het verhaal van hun liefde neemt nog niet de helft van het boek in beslag. Nee, het gaat Barnes er eerder om wat je je echt kunt herinneren van een bepaalde gebeurtenis en wat je daarmee doet als die door de dood is afgesloten. Tegelijkertijd beseft hij machteloos te staan tegenover zijn eigen wispelturige geheugen.

In het laatste deel van zijn boek richt Barnes zich tot zijn lezers en vraagt hij zich af wat zijn boeken nu eigenlijk voor hen hebben betekend. Hij heeft het over de Franse schrijvers van wie hij houdt, over Tsjechov, over het leed dat hij Stephen en Jean heeft berokkend door hen na veertig jaar weer bij elkaar te brengen, over de na hun dood verboden belofte en over het feit dat je zelfs je geliefden en beste vrienden nooit echt zal leren kennen, omdat ze herinneringen en emoties hebben waar jij je niet van bewust bent.

Maar hij eindigt zijn boek met zijn naderende dood en dat doet hij weer op zo'n lichte manier en ironische manier dat je ook zelf ineens niet meer zo aan het aardse bestaan hecht, alsof het ook voor jou voelt dat je een roeiwedstrijd hebt verloren. Wel moet je van hem het leven hebben geleid dat je voor ogen stond, zoals hij dat zelf heeft gedaan. Met die woorden neemt hij afscheid van zijn lezers. Ik kreeg er tranen van in mijn ogen. Tenslotte heeft hij gezegd dat dit zijn allerlaatste boek is. Gezien de speelsheid ervan ben je geneigd het niet te geloven.

Emily Kocken: *Adoptica*.

Querido, 392 blz.

€ 26,99

● ● ● ● ● ○

Weten dat je bent afgestaan is een constante worsteling met je identiteit, je voelt je buitengesloten van wat er om je heen normaal is of lijkt”, schrijft Emily Kocken in haar nieuwe werk *Adoptica*, waarin zij haar eigen adoptiegeschiedenis onderzoekt. Na twee eerdere romans, heeft de schrijver en beeldend kunstenaar voor dit werk een bijzondere hybride vorm gevonden waarin memoir, essay en fictie elkaar afwisselen. De inhoud stuwt, want waar komt „het drijfzandachtige gevoel van afwijzing” precies vandaan en hoe kan het dat een geslaagde adoptie tegelijkertijd ongewenste wonden nalaat?

Kocken onderzoekt wat je van een ander nodig hebt om jezelf te duiden - een vraag die zich specifiek opdringt bij een adoptieverhaal, maar tegelijk het particuliere overstijgt: de vragen die worden opgeworpen zijn vooral heel menselijk. Het begint bij iets elementairs als je naam, stelt Kocken wanneer ze erachter komt dat ze aanvankelijk, de eerste drie maanden van haar leven, vóór ze geadopteerd werd, anders heette: „Emily betekent iets anders dan Thalia”. Er bestaan allerlei open plekken in haar levensverhaal, die vragen oproepen en knellen, zoals of de emigratie van haar adoptieouders een verkapt vlucht was (waarvoor dan?), waarom het opgroeien in het adoptiegezin een strijd werd en hoe de hereniging met haar biologische moeder allerm minst verlossing of antwoorden biedt.

Op indringende wijze toont Kocken de specifieke vorm van onzekerheid die adoptie meebrengt tussen ouders en kind: horen ze wel bij elkaar? In een ruzie kan er naar het scherpst mogelijke woordwapen gegrepen worden, „Had ik je maar nooit geadopteerd!”, zoals Kocken uit eigen ervaring vertelt, waarbij pijnlijk duidelijk wordt dat een adoptiegeschiedenis onvermijdelijk een gekunsteld verhaal is: een oorspronkelijk leven wordt uitgewist, een nieuw leven wordt vormgegeven. In de zoektocht naar haar oorsprong en de betekenis ervan, loopt Kocken tegen allerlei verkeerde of achtergehouden informatie aan, zoals de reden dat zij als baby ter adoptie werd afgestaan en wat het laatste moment was dat zij en haar biologische moeder elkaar zagen.

Gefluister

De kennis die ze wél heeft, kent ook zijn eigen gewicht. Zo komt ze voor een groot probleem te staan wanneer het haar als kind verboden wordt om te vertellen dat ze geadopteerd is. Waar ze zich aanvankelijk uitverkoren

Familie Kocken, Toms River, New Jersey, 1969. FOTO ERNST KOCKEN

De eerste drie maanden van haar leven had Emily een andere naam

MEMOIR In *Adoptica* loopt schrijver en beeldend kunstenaar Emily Kocken tegen allerlei verkeerde of achtergehouden informatie aan en wordt pijnlijk duidelijk dat haar adoptiegeschiedenis een gekunsteld verhaal is.

Door **Femke Brockhus**

voelde, keert die uitzonderingspositie zich tegen haar, zo schrijft ze in een ontluisterende passage: „Een kind in de klas fluistert, Emily is een aangenomen kind; aangenomen kind, fluisteren meer kinderen, het gefluister wordt luider, ik doe alsof ik doof ben, ik ben ziende blind, kijk eens hoe mooi ik schrijven kan met mijn oogjes dicht, ik ben moeder, vader, opa, oma, kind en zus ineen, ik ben de zee van alle staten, ik ben de boot van de Europeanen die naar de Verenigde Staten vaaren, ik ben het zinkend schip.”

Kocken put uit een doorleefde bron van herinneringen en feiten, maar zet effectieve romantiek in om van *Adoptica* een uitzonderlijk boek te maken. Zo zet ze de slimme dialoog met de 'Filmmaker' - een ogenschijnlijk fictief personage - in, waarin hij doorvraagt over eerder beschreven scènes en Emily zich vervolgens een onbetrouwbare verteller toont, door te antwoorden: „Ik heb een paar details uit de anekdote weggelaten.” De anekdote in kwestie is een moment waarop ze geconfronteerd wordt met haar schaamte voor haar gehandicapte oom. Wat ze later toevoegt is het gegeven dat het zich afspeelt in het huis van haar adoptieouders, waar schaamte sowieso een grote rol speelde binnen de kwestie familie: schaamte voor het niet zelf kunnen krijgen van kinderen, schaamte voor de verwantschap met een persoon die het downsyndroom heeft.

Gebroken verhaal

Er wordt openlijk en nauwgezet naar een plot toegewerkt (wat is er thuis gebeurd tijdens de opvoeding en waarom heeft haar biologische moeder gelogen?), wat ik hier niet zal weggeven. Wat met elkaar samenhangt of in betekenis met elkaar verbonden is, wordt bijeengebracht met soepele sprongen in de tijd. De gefragmenteerde stijl werkt bijzonder goed, niet alleen krijgt de vertelling een poëtische toets (prachtige ritmische zinnen, beelden, herhalingen), ook laat het heel mooi de kracht zien van een gebroken verhaal dat de auteur actief en bewust bij elkaar probeert te houden. Zo gaat *Adoptica* niet (alleen) over een adoptiegeschiedenis, maar vooral ook over de kracht van taal en verhalen vertellen.

Door het schrijfproces *zelf* ook in beeld te brengen, krijgt *Adoptica* nog een laag extra en weet ze de bijzondere samenkomst van auteur én ervaringsdeskundige optimaal te benutten: „Schrijven over jezelf is een onmogelijke oefening in scherp zijn en toch zacht blijven, je moet diep gaan en afstand houden, als een schilder voor een zelfportret, de ogen dichtknepen.” Zo bezien kon niemand anders dan Kocken dit boek schrijven, maar is het van grote waarde voor welke lezer dan ook.

Le Lauzet-Ubaye, Frankrijk.
FOTO ANP / SABINE
JOOSTEN/ HOLLANDESE
HOOGTE

Wat vermag de literatuur? Het is een vraag die steeds opnieuw actueel is. In zijn recente interviewboek *Que faire de la littérature?* *Méditations et manifeste* geeft de Franse schrijver Édouard Louis zijn visie op wat literatuur volgens hem moet en kan zijn. Al na het verschijnen van zijn debuutroman *Weg met Eddy Bellgueule* in 2014 vertelde hij dat hij schreef om zich te wreken op zijn jeugd. Die was gewelddadig geweest, hij was gepest en uitgescholden, had zich vernederd en verstikt gevoeld. Als ze hem op school in zijn gezicht spuugden, dacht hij bij zichzelf: dit zal ik ooit opschrijven, het zal mijn wraak zijn. En zo geschiedde. Woede werd zijn motor. Sindsdien publiceerde hij romans, essays en toneelstukken, veelal over zijn familie, verschenen er wereldwijd vertalingen en werd Louis een literaire wereldster. Machtsmechanismen, onderdrukking en geweld zijn zijn thema's, evenals klassenverschil en ongelijkheid. Zelf werd hij een zogenaamde 'transfuge de classe'; hij ontworstelde zich aan de arbeidersklasse en behoort nu tot de intellectuele internationale kunstscène. Kritiek was er ook: Louis zou geen Literatuur met een grote L schrijven, hij zette de arbeidersklasse in al zijn armoede te kijk en zo erg als hij het opschreef kón het niet zijn. In het recent verschenen interviewboek

Ultra-intieme literatuur die je voluit confronteert met het kwaad van de wereld

ÉDOUARD LOUIS In zijn nieuwe boek geeft de Franse bestsellerauteur zijn visie op wat literatuur moet zijn. En die gaat in tegen de bestaande opvattingen van de literaire kritiek.

Door **Margot Dijkgraaf**

verwoordt Louis zijn standpunten over literatuur in een gesprek met literair critica Mary Kairidi. Het is een rijk, levendig boek, waarin Louis uitlegt wat hem beweegt, wat hij met literatuur wil en beoogt. Dat het ook een tikje chaotisch is, komt doordat hij koos voor de vorm van een gesprek. Hij wil zijn lezers in het hart raken en zijn fundamentele gemoedstoestand, droefenis, met ons delen. Emoties wil hij oproepen – en daar leent een theoretisch essay zich niet voor.

Dat is ook meteen zijn eerste statement: de academische wereld en de literaire kritiek minachten literatuur waarin gevoelens worden geuit – en dat is verwerpelijk. *En toutes lettres* uitgeschreven emotie wordt er gezien als vulgair, gemakkelijk, larmoyant, de norm is koel en ingetogen. Een auteur wordt geacht zonder pathos te schrijven, gevoel te suggereren, te impliceren. Zelfs Louis' grote voorbeeld Sartre was die mening toegedaan. Maar waarom eigenlijk, vraagt hij zich af? Als je uit een gezin komt waarin je vader op zijn vijftigste niet meer kon lopen vanwege zijn werk in de fabriek en je broer ging op zijn achtendertigste dood aan alcoholverslaving, dan kun je niet anders dan een boek schrijven dat de lezer tranen onttokt. „Anders verraad ik die levens, dan maak ik ze onzichtbaar”.

Louis staat dus een ander soort lite-

ratuur voor ogen, een politieke literatuur die het expliciete omarmt: een 'littérature de confrontation', die de lezer direct en voluit confronteert met de lelijkheid en het kwaad van de wereld. De lezer mag niet wegkijken, dat doet hij al vaak genoeg als hij langs een dakloze loopt of door een verwaarloosde buitenwijk rijdt. Louis laat zijn lezer niet vrij, hij dwingt hem te kijken naar wat hij wel weet, maar niet wil zien. Daarom begint Louis zijn roman *Ze hebben mijn vader vermoord* bijvoorbeeld met het verhaal over een vader en een zoon, waarmee de lezer zich gemakkelijk identificeert. En „als ik de lezer te pakken heb, confronteer ik hem met een veel moeilijker te accepteren onderwerp: de politiek als moordsysteem”. Louis beschouwt het lezen van een boek dan ook niet als een samenwerking tussen schrijver en lezer, maar als „een strijd van de auteur tegen de lezer”.

Sloophamer

Zoals Nietzsche filosofie bedreef ‘met hamerslagen’, zo staat Louis als het ware een literatuur met de sloophamer voor ogen: hij wil „oude ideologieën en haar oude idolen” afbreken en ontdekken welke andere, onderbelichte levens en stemmen erachter verscholen zitten. „Het monopolie van de esthetiek van de suggestie” moet aan diggelen. Interessant is hoe Louis zich, op zoek naar nieuwe literatuur, en dus naar een nieuwe stijl, laat inspireren door wat hij ziet en leest.

Voor het recent verschenen boek *De ondergang*, over de dood van zijn broer (van wie hij niet hield), putte hij uit de gescandeerde, steeds herhaalde slogans die hij bij de Gay Pride hoorde. De 'poëzie van de slogan' en 'het ultra-expliciete' incorporeerde hij in de tekst; daarom liet hij op opeenvolgende pagina's soms steeds dezelfde zin afdrucken. Daar komt ook de serie 'feiten' uit voort die hij in zijn boek opsomt. Bovendien beseft hij dat hij met zijn doorgaans sociologische benadering de dood van zijn broer niet kon verklaren. Dus dompelde hij zich onder in de psychoanalyse van Freud en boeken van Ludwig Binswanger. In *Monique ontsnapt* incorporeerde hij scheldwoorden die zijn moeder naar haar hoofd kreeg geslingerd, in *Ze hebben*

mijn vader vermoord noemde hij rijtjes presidenten en ministers met naam en toenaam. Allebei niet gebruikelijk in de Literatuur. Zo 'injecteert' Louis de waarden van de gedomineerde klasse waarin hij opgroeide in zijn werk. Dat alles in de verwachting dat de lezer zich niet afwendt.

Louis bepleit dan ook de stijl van het 'ultra-intieme', waarbij „de woorden lichaam worden”. Hij wil van „kijk dit is een verhaal” naar „ik praat tegen je”. Van het narratieve naar de confrontatie. Daarmee wil hij zo dicht bij de lezer komen dat die „zijn adem op zijn gezicht voelt”. Of de lezer daarop zit te wachten, vindt hij niet belangrijk. Velen worden vanaf hun geboorte met geweld geconfronteerd, schrijft Louis. Toch ziet hij dat geweld maar zo weinig terug in de literatuur. Werkelijk? Louis noemt Toni Morrison, Emile Zola, Svetlana Aleksijevitsj, Annie Ernaux, Sophocles. Maar wie de Franse en internationale literatuur van nu leest vindt legio boeken over oorlog, incest, misbruik, femicide, armoede, (post-)kolonialisme, uitbuiting en wat dies meer zij. Zoveel hedendaagse romans komen voort uit geweld, uit een wond.

Tegen het snobisme

Een flink deel van *Que faire de la littérature?* is gewijd aan het genre dat Louis beoefent, de autobiografie. Dat wordt volgens hem doorgaans gezien als inferieur. Zelfs de door Louis bewonderde Gilles Deleuze zei dat literatuur 'de la merde' was als het om 'priveverhalen' van een jeugd ging. De filosoof was op dat moment volstrekt van het pad af, meent Louis. Voor hem is autobiografie de kunst van de gedomineerden en van de overlevenden. Het vertegenwoordigt 'de anarchie in de literatuur'.

Als dat al zo was, dan nu toch niet meer. Twee jaar geleden stelde de historicus Ivan Jablonka in zijn essay *Le Troisième Continent ou la Littérature du réel* dat er lang is neergekeken op wat hij 'les écrits du réel' noemt: enquêtes, getuigenissen, autobiografieën, dagboeken. Net als Louis karakteriseert hij die minachting als „snobisme dat neigt naar vrouwen- en klassenhaat”, en die geldt vooral gedomineerden. Maar de tijden zijn veranderd. De literatuur vernieuwt zich, gevoelens als angst,

woede en verontwaardiging krijgen de ruimte. De nieuwe literatuur vertelt de waarheid en verandert de wereld. Dat is in lijn met Louis' overtuiging.

Inmiddels kun je vaststellen dat enquête en autobiografie in de literatuur ronduit populair zijn. De recente grote Franse literaire prijzen bijvoorbeeld, die Louis overigens totaal onbelangrijk zegt te vinden, gingen bijna allemaal naar werken die je zou kunnen rekenen tot die 'écrits du réel'. Daar wordt ook met vorm geëxperimenteerd. Laurent Mauvigniers poëtische, proustiaanse zoektocht naar zijn familiegeschiedenis, de harde femicide bij Nathacha Appanah, de pijn van de verteller van Caroline Lamarche – ze behoren er allemaal toe.

Voor Louis betekent autobiografie het nemen van risico; er wordt iets gezegd dat niet had moeten of mogen worden gezegd: het is té onbeschaamd. Nadat Simone de Beauvoir *Een zachte dood* had gepubliceerd, een openhartig relaas over de dood van haar moeder, kreeg ze harde kritiek over zich heen. Daarover zo openlijk schrijven was onacceptabel. Daar zoekt Louis naar. Wie uitgescholden wordt, verandert iets. Hij verwerpt het indirecte, het versluierde waar de bourgeoisie traditioneel zo van houdt, de stijl die „zo geliefd (is) bij Emily Dickinson en de dominerende klassen”.

Daarom ook houdt Louis van de klassieke tragedies, ze zijn ultra-emotioneel, het Griekse koor verhaalt er van moord en geweld. Zijn eigen familiegeschiedenis lijkt op een tragedie, schrijft hij in *De ondergang*. De lange monologen van de vriendinnen van zijn broer weerspiegelen in het boek de

functie van het koor. In *Antigone* en *Oedipus* slaan personages op de vlucht. „De vlucht is mijn obsessie”, zegt Louis, „het is een gedeelde condition humaine, we zijn wezens die proberen te vluchten”. Hij noemt het zijn „antropologie van de vlucht”. Louis' keuze voor politieke literatuur betekent dat hij afstand neemt van veel andere schrijvers. Hij noemt bijvoorbeeld Nathalie Sarraute die volgens hem „eenvoudig schrijft over de smaak van de lijn op je tong als je aan een postzegel likt”. Zou het? Wie Sarraute goed leest, ziet dat haar schrijverschap – net als het zijne – ontsproot aan het geweld dat ze in haar leven meemaakte. Ze was getekend door migratie, oorlog, verlatingsangst. Haar uiterst gevoelige literaire antenne was gevormd door die verscheurdheid, door snijdende gebeurtenissen en kwetsende zinnen uit haar jeugd. Die vormden haar schrijverschap, zoals Louis' eigen verwonding de zijne vormgeeft.

Toch verdedigt Louis, aan het eind van zijn marathoninterview van bijna 300 pagina's, pluraliteit in de literatuur. Hoe streng hij ook is in zijn definities, hoe duidelijk hij zijn eigen poëtica ook verwoordt, hij is tolerant ten opzicht van die van de ander. Het is alleen niet de zijne. Soms trekt hij zich uitgeput terug 'van het front'. Opvallend is dat je bij Louis geen gejammer over ontleding vindt, geen ongerustheid over dalende leesvaardigheid of slinkende concentratieboog. Hij gelooft in de toekomst van de politieke literatuur, die de gewelddadige werkelijkheid laat zien en die werkelijkheid zal veranderen. Dwingend. In een nieuwe stijl. Er staat ons nog veel te wachten.

Édouard Louis verwerpt het indirecte, het versluierde waar de bourgeoisie traditioneel zo van houdt

PIETER VAN DER WIELEN IN GESPREK MET FUTUROLOGE JEANNEKE SCHOLTENS

Ze is gestopt met drinken en ging op zoek naar een alternatieve roes

Het Uur, elke vrijdag vanaf 12.00 uur in de NRC Audio-app

Het Uur – elke vrijdag
nrc.nl/hetuur

Luister elke vrijdag een nieuwe aflevering bij
NRC en in alle podcast-apps

nrc

Advertentie

Daniela Hooghiemstra: De rode en de zwarte jonker. De oorlog van Marinus en Willem van der Goes van Naters. Bantam, 320 blz. € 27,50

●●●●○

Eindelijk mocht hij een Duits uniform aantrekken. Meteen nadat alle ‘Abzeichen en Bauten’ erop genaaid waren, voelde Willem van der Goes Naters zich een ander mens. Een gelukkiger mens. Alleen zijn ‘houding’ schoot nog wat tekort, schreef hij in 1942 in zijn dagboek. Vooral het ‘hakken klappen’ lukte nog niet. Maar ‘dat zal allemaal wel komen’. Ook het exerceren met geweer ging niet meteen naar wens. „Rechterarm en hand vertikken het - ik krijg afschuwelijke pijn en krampen.”

Van der Goes Naters, is dat niet de socialistische voorman van weleer? De ‘rode jonker’, die tot op hoge leeftijd commentaar bleef geven op ontwikkelingen in de sociaaldemocratie en in 2005, 104 jaar oud, overleed? Klopt, maar hierboven gaat het om zijn minder bekende broer Willem, die ook politiek actief was, zij het voor heel andere idealen. In 1937 waren de broers beiden verkiesbaar voor de Tweede Kamer, Marinus voor de SDAP, de voorloper van de PvdA, en Willem voor de NSB.

Daar zit een interessant boek in, dacht historicus en schrijver Daniela Hooghiemstra, en dat is zojuist verschenen: *De rode en de zwarte jonker. De oorlog van Marinus en Willem van der Goes Naters*.

Het is natuurlijk een fascinerend gegeven: waarom kozen de broers, afkomstig uit hetzelfde protestants-christelijke, liberale nest voor zulke verschillende idealen? Terwijl Willem oefende in het marcheren, was zijn broer Marinus geïnterneerd als lid van de bestuurlijke elite. Anders dan zijn broer werd hij in 1937 wél verkozen als Kamerlid, nadat hij met zijn goede vriend Herman ‘Stuuf’ Wiardi Beckman vlot opmars had gemaakt binnen de sociaaldemocratische partijgelederen.

Homoseksueel

Wat nog het fascinerender maakt: Willem en Marinus waren allebei homoseksueel in een tijd waarin dit maatschappelijk nog niet aanvaard was. Hooghiemstra laat zien hoe ingewikkeld dat moet zijn geweest. Ze beschrijft de vriendschappen van de broers met andere (jonge)mannen, zoals die van Willem met schilder Pyke Koch en die van Marinus met Wiardi Beckman. Maar uiteindelijk was het, in het milieu en in de tijd waarin ze opgroeiden, onvermijdelijk dat ze gewoon trouwden met een vrouw en kinderen kregen. Over homoseksualiteit werd niet openlijk gesproken, al wisten de broers van elkaars interesse in mannen, in brieven omfloerst omschreven als ‘een aanleg’.

Bij Marinus ging alles wat makkelijk er dan bij Willem, zowel zakelijk als privé. Willems relaties liepen steeds stuk. Na een rechtenstudie vond hij een baan bij het kantongerecht in Hilversum, maar „de zaken die hij als aanklager kreeg overstegen het belang van de verkeersruzie nooit”. Toen hij eindelijk trouwde, was zijn jongere broer al drie jaar vader. Via zijn vrouw Mieke kwam Willem in contact met huidaarts Jan Cornelis Schreuder, de man van een jeugdvriendin, die zich aangetrok-

Marinus en Willem van der Goes van Naters. FOTO UIT BESPROKEN BOEK

Twee adellijke broers die kozen tussen de vuist en de Hitlergroet

GESCHIEDENIS Daniela Hooghiemstra schreef een boek over twee broers uit een adellijk, liberaal nest. De een werd een belangrijk sociaaldemocraat, de ander een fanatieke nazi.

Door **Jeroen van der Kris**

ken voelde tot het nationaalsocialisme. In december 1933 meldten Willem en Mieke zich als lid van de NSB. Een jaar later was hij al groepsleider in Apeldoorn, waar hij zich inmiddels had gevestigd als advocaat.

Marinus zag zich daarop genoodzaakt te breken met zijn broer. „Bij een ‘groepsleider’ van de NSB kan ik niet in huis komen, snap je”, liet hij hem per brief weten. Maar toen hij later, tijdens de oorlog, gevangen zat, vroeg hij zijn broer zich bij de bezettingsautoriteiten in te zetten voor zijn vrijlating. Willem had immers contacten.

De bekering van Willem tot het nationaalsocialisme leek totaal. Toen hij Hitlers *Mein Kampf* las, zette hij strepen bij de meest antisemitische passages. Hij was zelfs zo fanatiek dat hij met een groepje samenspande tegen NSB-leider Mussert omdat hij die te slap vond. Het kwam hem op een royement te staan.

Zwarte paradox

De vraag die natuurlijk boven het hele verhaal hangt is: hoe is het mogelijk dat Willem, die veel mee heeft in het leven (een adellijke titel, een erfenis) zo’n radicaal andere keuze maakt dan zijn broer? Op zoek naar een antwoord slaat Hooghiemstra af en toe een zijpad in waarop ze zo ver doorwandelt dat je als lezer na een tijdje denkt: raken we niet verdwaald? Zo besteedt zij erg ruim aandacht aan ‘de zwarte paradox’ van het nazisme, dat enerzijds in symboliek de mannelijke eros verheerlijkt, maar anderzijds homoseksualiteit verkettert. Echt storend is dat niet, want het is allemaal wel interessant om te lezen.

Die context alleen kan Willems keuze natuurlijk niet afdoende verklaren. Andere, deels toevallige factoren zullen daarbij hebben meegespeeld. Zijn ontmoeting met huidaarts Schreuder bijvoorbeeld. Of het feit dat hij als jurist niet kon tippen aan zijn vader en broer, maar binnen de nationaalsocialistische beweging iemand was. In zijn fanatisme wilde Willem niets liever dan vechten aan het Oostfront. Maar een zenuwarts bevond hem niet ‘Osteinsatzfähig’. Uiteindelijk belandde hij in Italië, waar hij in mei 1944 onder onduidelijke omstandigheden aan zijn einde kwam. Marinus vermoedde dat zijn broer gedwongen werd zelfmoord te plegen.

Een historicus moet het doen met de bronnen die hij of zij heeft. Wat dat betreft lijkt Daniela Hooghiemstra meer geluk te hebben gehad met Marinus dan met Willem. Dat blijkt wanneer ze citeert uit de honderden openhartige brieven die Marinus en zijn vrouw Anneke elkaar schreven tijdens zijn gevangenschap, waarin hij onder meer fantaseert hoe ze de liefde zullen bedrijven als zij elkaar weer zien. Blijkbaar hadden de broers toch ook sterke gevoelens voor hun vrouwen.

Van zijn broer hield hij Marinus ondanks alles ook, bleek na zijn vroege dood. Die greep hem meer aan dan zijn vrouw Anneke had gedacht. Maar Marinus reageerde ook pragmatisch. Aan zijn sociaaldemocratische geest verwant Willem Drees schreef hij: „Dit lost wel op, wat anders onoplosbaar zou zijn.”

Jurriën Hamer: Wat vrijheid van je vraagt. Filosofie voor een bloedserieuze tijd. De Bezige Bij, 205 blz. € 22,99

●●●○

Vrijheid vraagt echt iets van de burger

NON-FICTIE Lange tijd hebben we het liberalisme uitgelegd als ‘vrijheid blijheid’, aldus Jurriën Hamer.

In zijn essay komt hij met een nieuwe visie op liberalisme als een ruimdenkende sociale filosofie.

Door **Menno Hurenkamp**

De moderne geschiedenis van de mens is een geschiedenis van individuele bevrijding. Met schitterende *ups*, van de drukpers en het stemrecht tot het hoger onderwijs voor velen, en forse *downs*, zoals oorlogen, genocides of imperialisme. Soms heet die ontwikkeling humanisme, dan weer emancipatie of democratie, maar vaak ook liberalisme. De bandbreedte van die begrippen is groot. Maar de beste Nederlandse vertaling van *liberal* (een Franse term met Latijnse wortels) is vermoedelijk ‘ruimdenkend’, waarmee meteen verklaard is waarom de meeste politieke partijen in Nederland een of andere vorm van liberalisme zeggen te willen uitdragen.

Dat het liberalisme nu in een *down* zit, zal niemand ontkennen. Onder intellectuelen en politici is sprake van aanhoudende duivelsuitdrijvingen jegens het ‘neoliberalisme’, een beleidsfilosofie schuldig aan alle problemen tussen tandbederf bij kinderen en het stijgen van de zeespiegel. Of neem het gedrag van de politieke partij die trots ‘liberale kernwaarden’ voert. Uit angst te bezwijken door populistische concurrentie committeert de VVD zich de laatste jaren vooral aan uitsluiting van migranten en eventueel de vrijheid om mest uit te rijden.

Daarom is *Wat vrijheid van je vraagt. Filosofie voor een bloedserieuze tijd* van de Utrechtse filosoof Jurriën Hamer een goed getimd boek. In tweehonderd helder geschreven bladzijden en met veel aansprekende voorbeelden hertaalt Hamer het liberalisme als een ruimdenkende sociale filosofie. „Onze rechten zijn alleen iets waard als mensen hun plichten nakomen, en misschien nog wel meer doen. Al te vaak gebeurt dat niet, en ontstaan er hardnekkige, collectieve problemen, zoals klimaatverandering, ongelijkheid en autocratie.”

Plichtsbetrachting

Volgens Hamer hebben we decennialang het liberalisme uitgelegd als ‘vrijheid blijheid’, ‘lekker jezelf zijn’, in de woorden van VVD’ers van Ed Nijpels tot Mark Rutte. Dat is wat Hamer betreft verre van ruimdenkend, eerder engdenkend. „Samen creëerden we een cultuur van vrijblijvendheid die ernstige problemen normaliseerde: van milieuvervuiling tot misogynie, en van economische ongelijkheid tot de verwoestende invloed van sociale media.” Echte vrijheid vraagt volgens Hamer „een levensbeschouwing die diep ingrijpt in de privésfeer” en waarbij levensbeschouwing draait om plichtsbetrachting.

Hamers ‘dienstbaar liberalisme’

FOTO GETTY IMAGES/ISTOCKPHOTO

wil zeggen: zo leven dat ook anderen vrij kunnen zijn. Het betekent zorgdragen voor fundamentele rechten, zoals bestaanszekerheid of leefbaarheid. En dat kan alleen door onderscheid te maken tussen serieuze vrijheid die bijdraagt aan ontplooiingsmogelijkheden voor iedereen en ‘kleine’ vrijheden zoals het eten van een voor de planeet funeste gehaktbal, een overbodige vliegreis of het uiten van een zoveelste mening aan het scheld- en klaagkoor op sociale media. We moeten niet mekkeren wanneer die kleine vrijheid afneemt.

De serieuze vrijheid vraagt echt iets van ons, ook achter de voordeur, niet alleen in het door klassieke liberalen zo aanbeden publieke domein. Ook op het werk en thuis is het tijd voor milieuvriendelijker eten, sociaal vriendelijker werken, meer gemeenschapsleven en - Hamer komt er een paar keer op terug - een hoger kindertal. „Zonder nieuwe kinderen zijn essentiële liberale rechten al gauw waardeloos. En dus bestaat er wel degelijk een plicht om nageslacht te verwekken, die door behoorlijk wat mensen gedragen moet worden.”

In het eerste gedeelte van het boek is Hamer ook naar eigen zeggen zwaar op de hand. Een dienstbaar liberaal heeft veel ‘negatieve plichten’ - dingen om niet te doen, van collega’s niet seksistisch behandelen tot niet met het vliegtuig gaan als je ook met de trein kunt. Het is daarom lastig om moreel netjes te leven. Mensen zijn immers „gulgzig, hebzuchtig, geneigd tot zelfmedelijden en afgoderij”. Daarom zijn er ook instituties, zoals overheden en

bedrijven, om ons te helpen daadwerkelijk dienstbaar liberaal te leven. Maar die instituties vergen ook weer iets, namelijk ‘overgave’, de erkenning dat we de dingen niet alleen kunnen. Dus moeten we bijvoorbeeld belasting betalen of gezag serieus nemen.

Morele zuiverheid

Wanneer Hamer hypocrisie en morele zuiverheid bespreekt is zijn toon lichter. Veel populaire talkshows en internetblogs spinnen garen bij het ontmaskeren van politici, activisten of idealisten als hypocriet. ‘Opiniemakers’ komen graag thuis met de scalp van een homohatende homo of een veganist in de Burgerking. Of, zoals men in de omgeving van *de Telegraaf* graag vraagt: hoezo zijn studentactivisten wel boos over Gaza en niet over Soedan waar meer slachtoffers vallen?

Het verwijt van hypocrisie komt vaak van mensen zonder idee over hun eigen moraal, maar ook aan morele zuiverheid heeft het liberalisme niets. Hamer positioneert de deugdzaam, dienstbare liberaal als iemand die telkens moet kiezen tussen kwaden (!). Iemand die kernenergie verdedigbaar vindt wanneer de vervuiling daardoor meer afneemt. Of iemand die meent dat de Amerikaanse president Abraham Lincoln ondanks zijn bijdrage aan het verdrijven van de inheemse bevolking toch een held is, vanwege zijn verzet tegen slavernij. „Het uitdragen van een universeel boodschap vraagt om een grote mate van flexibiliteit en contextgevoeligheid.”

Hamer beschrijft zichzelf als een

„progressieve bewoner van een oude stadswijk”, al klinkt hij soms als linkse dominee, de wereld schuld-bewust de andere wang biedend. Indicatief is niet alleen het terugkerend woord ‘zonde’, maar ook dat het woord ‘plicht’ ongeveer net zoveel voorkomt in dit boek als ‘vrijheid’. Hamer is intellectueel en vriendschappelijk verwant met Rutger Bregman, die internationaal furor maakt met de oproep je persoonlijk talent voor een betere wereld in te zetten, in plaats van meer geld of status na te streven. Vergelijkbaar met diens aanpak houdt Hamer de vaart in *Wat vrijheid van je vraagt*, door een saus van anekdotes, filmfragmenten (Tarantino, Star Wars, Batman) en persoonlijke belevingen van *de Telegraaf* graag vraagt: hoezo zijn studentactivisten wel boos over Gaza en niet over Soedan waar meer slachtoffers vallen?

Hamer heeft zijn publiek goed voor ogen. Hij richt zijn pijlen op het werk van John Rawls, de peetvader van het moderne liberalisme. Academische filosofen zal de communitaristische kritiek in de lijn van Michael Sandel tamelijk bekend in de oren klinken. Maar Hamer zoekt een ander gesprek. Allicht is er een grote groep jonge mensen die het opportunisme van Dylan Yesilgöz ziet en zich afvraagt wat liberalisme dan wél is. Hamer bedient hen vaardig en geïnspireerd. Wereldwijd vinden populistische leiders ruimdenkendheid iets voor slappelingen, maar allicht dat ook het liberalisme van de linkerwang iets kan bijdragen aan het temmen van de grote bek.

COLOFON

Mediahuis NRC BV

Hoofdredacteur:
Patricia Veldhuis
Algemeen directeur:
Dominic Stas

Redactie

Vragen, opmerkingen
of suggesties?
Mail naar
redactie@nrc.nl
of ga naar nrc.nl/contact.
Postadres: Postbus
20673, 1001 NR Amsterdam,
t.a.v rubriek,
redactie of persoon.
T: **020 - 755 3000**
(algemene nummer)

Ingezonden brieven

Reageren op artikelen?
Stuur maximaal
250 woorden naar
opinie@nrc.nl.
Vermeld naam, adres en
tel. nummer.

Advertenties

T: **020 - 755 3049**,
E: sales@nrc.nl,
W: adverteren.nrc.nl

Familieberichten

T: **020 - 755 3052**
E: familieberichten
@nrc.nl

NRCWebwinkel

E: klantenservice@
nrcwebwinkel.nl

Bezorging en abonnementen

Wij streven ernaar *NRC* te
bezorgen voor 7.00 uur,
op zaterdag voor 9.00 uur.
W: nrc.nl/service,
T: **088-572 0572**
(ma-vr 8.00-17.00,
za 9.00-13.00)

Omgang

persoonsgegevens

Mediahuis NRC BV legt
van abonnees en gebruikers
van online dienstverlening
gegevens vast voor de uitvoering
van een (abonnee)overeenkomst
en/of het verlenen van diensten.
Deze gegevens kunnen worden
gebruikt om u te informeren
over relevante producten
en diensten van Mediahuis
NRC BV (zie ook nrc.nl/privacyverklaring).
Afmelden kan via
privacy@nrc.nl.

Auteursrecht

© NRC, 2026.
Alle auteursrechten en
databankrechten ten aanzien
van (de inhoud van) deze
uitgave worden uitdrukkelijk
voorbehouden. Deze rechten
berusten bij Mediahuis NRC
BV c.q. de betreffende auteur.
Zie voor de volledige tekst:
nrc.nl

Zo leest u de NRC waardering

●●●●● buitengewoon
●●●●○ zeer goed
●●●●○ goed
●●●○○ matig
●○○○○ zwak

VOOR JOU ALS ABONNEE

DOWNLOAD TOT EN MET 28 FEBRUARI DIT **E-BOOK**

In samenwerking met WPG Uitgevers we abonnees de mogelijkheid om elke maand een e-book te downloaden, als aanvulling op het NRC-abonnement.
Heb jij het e-book van deze maand al gedownload?

Hoe werkt het?

- Elke maand staat er een nieuw, kwalitatief hoogwaardig e-book voor je klaar op nrc.nl/ebook. Je kunt het downloaden tot en met het einde van de maand.
- Het e-book is een hele maand te downloaden.
- In de nieuwe maand verschijnt er een nieuw e-book. Op dat moment kan je het oude e-book niet meer downloaden.
- Heb je het e-book eenmaal gedownload? Dan kan je het lezen op een moment dat het jou uitkomt. Op je e-reader, laptop, telefoon of tablet.

Lees alle informatie op nrc.nl/ebook
of scan de QR-code

nrc >